

Co opravňuje vertikální přerozdělování?

Imanentní kritika neoklasického a neoliberálního přístupu

Petr Gočev, petr.gocev (at) centrum.cz

1. Úvod

Men follow their sentiment and their self-interest, but it
pleases them to imagine that they follow reason.
(Vilfredo Pareto: Manual of Political Economy, s. 95)

K sepsání této stati mne vedla především skutečnost, že posouzení otázky legitimacy a optimální míry vertikálního přerozdělování je stěžejní pro mnoho hospodářskopolitických reforem, které jsou dnes v České Republice i ve světě uskutečňovány či navrhovány. Rozhodnutí napsat pouze *imanentní* kritiku bylo motivováno tím, že je to způsob, jak se přimět ke lpění na mnohdy arbitrárních nebo redukcionistických konceptech a předpokladech neoklasické ekonomie a liberální politické filosofie. Mým cílem bylo ukázat, že pokud tyto koncepty a předpoklady dovedeme do důsledků, dospějeme k preferenci kladné míry progresivního vertikálního přerozdělování. Tím, že jsem se omezil na imanentní kritiku, zbavil jsem se možnosti použít některé argumenty ve prospěch vertikálního přerozdělování, opírajících se o přístupy nacházející se za obzorem neoklasické ekonomie a liberální politické

filosofie¹. Limity vyplývající z omezení daných formou imanentní kritiky mi však umožnily formulovat argumenty, které mohou být přijaty ekonomickým mainstreamem.

Charakter a rozsah práce mi neumožnil zabývat se explicitně otázkami, jaká přesně by měla být *optimální* míra vertikálního přerozdělování, jak by měly vypadat mechanismy jeho realizace, nebo jakým způsobem by mělo být vertikální přerozdělování řešeno v rámci stávajících systémů na příjmové i výdajové straně veřejných rozpočtů (letmé náznaky v tomto směru uvádím pouze v oddíle 4.2). Zkoumání jsem zaměřil především na otázku, **zda ve stávající společnosti existuje ze všech relevantních hledisek legitimní kladná míra vertikálního přerozdělování** – v tom smyslu, že jakákoliv nižší míra vertikálního přerozdělování by byla z daného hlediska jednoznačně suboptimální.

V práci jsem se též snažil ilustrovat zásadní význam pramenného studia dějin ekonomických teorií i obecných dějin pro analýzu navýsost aktuálních otázek hospodářské politiky. V textu proto upozorňuji na několik dezinterpretací původních pramenů, které jsou bohužel zcela běžně reprodukovány nejen v publicistice, ale i v učebnicích.

1.1. Vymezení základních pojmů

Nebude-li uvedeno výslovně jinak, budu v textu následujícím výrazům vždy připisovat význam uvedený v tomto odstavci:

tržní rozdělování - takové rozdělování příjmů v podmínkách nerovného soukromého vlastnictví výrobních prostředků, ke kterému by došlo, kdyby stát ani jednotlivci neuplatňovali žádné mechanismy přerozdělování či charity

tržní příjem – příjem jednotlivce při tržním rozdělování

přerozdělování – progresivní vertikální přerozdělování, tj. *státem vynucený* převod prostředků od jedinců s vyššími tržními příjmy k jedincům s nižšími tržními příjmy. V celém tomto textu se věnuji pouze tomuto druhu přerozdělování. Stranou ponechávám problematiku *horizontálního přerozdělování*, které se týká takových transferů nebo politik, které vedou k přerozdělování příjmů mezi segmenty populace bez ohledu na splnění kritéria, že příjemci přerozdělování musí mít nižší tržní příjem než jeho plátcí².

¹ Stranou tak zůstal např. keynesiánský argument ve prospěch vertikálního přerozdělování, vyplývající z vyššího sklonu ke spotřebě u domácností s nižšími příjmy. Podle Keynesa (1963, s. 347) je vertikální přerozdělování legitimní proto, že vede k růstu efektivní poptávky a tím i k růstu produktu.

² Vertikální přerozdělování při tom činí jen malý podíl celkového rozsahu přerozdělování. Pokud uvažujeme pouze přímé peněžní transfery, pak za zlatých časů kapitalismu byly v USA ve prospěch chudých domácností přerozdělována pouhá 2 % HDP, přestože celkový podíl peněžních transferů představoval 10 % HDP (viz Danziger, Haveman, Plotnick 1981). Posouzení redistribučního efektu poskytování veřejných statků by bylo

plátcí přerozdělování – množina občanů, jejichž příjem je přerozdělováním snižován

příjemci přerozdělování – množina občanů, jejichž příjem je přerozdělováním zvyšován

charita – dobrovolný převod prostředků od jedinců s vyššími tržními příjmy k jedincům s nižšími tržními příjmy

míra přerozdělování – míra redukce příjmové nerovnosti vertikálním přerozdělováním; číslo z intervalu $<0,1>$, kdy hodnota 0 znamená, že k žádnému přerozdělování nedochází (tzn. rozdělování odpovídá tržnímu rozdělování), a hodnota 1 odpovídá stavu, kdy je přerozdělování realizováno v takovém rozsahu, že je po přerozdělení příjem všech jedinců stejný

míra spravedlnosti rozdělování – číslo z intervalu $<0,1>$, kdy hodnota 0 znamená, že každý atom hodnoty připadne někomu jinému, než komu z hlediska spravedlnosti náleží³, a hodnota 1 odpovídá stavu, kdy každý atom hodnoty připadne tomu, komu z hlediska spravedlnosti náleží

1.2. Výchozí situace a cíle této práce

V ČR dnes politickým diskuzím o roli státu dominují dvě různá pojetí přerozdělování:

1) Podle jednoho z těchto pojetí je vertikální přerozdělování nespravedlivým (je legalizovaným okrádáním jeho plátců – srov. Mach 2006), škodlivým (snižuje výkonnost ekonomiky tím, že pokřivuje cenové informace generované tržním mechanismem a odrazuje od práce jeho plátce i příjemce) a svobodě nepřátelským (uvádí jeho plátce i příjemce pod kuratelů státní byrokracie) reliktem paternalistického sociálního státu. Je nasnadě, že zastánci tohoto názoru usilují o to, aby hydře přerozdělování usekli hlav co nejvíce. Podle

velice obtížné. Z většiny statků podporovaných z veřejných zdrojů (kultura, dopravní infrastruktura, obrana, vymáhání zákona, školství, atd.) však mají větší prospěch bohatší domácnosti a může se tedy jednat i o přerozdělování od chudších k bohatším, pakliže daně nejsou dostatečně progresivní. Drtivá většina veřejných výdajů tedy představuje horizontální přerozdělování, jehož legitimitou se v této práci nezabývám. Též u většiny státních zásahů „regulujících trh“ převládá charakter horizontálního nebo dokonce regresivního vertikálního přerozdělování. Skutečnost, že v současnosti představuje *horizontální přerozdělování* (a regresivní vertikální přerozdělování „od chudých k bohatým“) výrazně větší podíl státních zásahů do ekonomiky, než *progresivní vertikální přerozdělování*, není dána tím, že by bylo horizontální přerozdělování oprávněnější (spíše opak je pravdou), ale tím, že na rozdíl od vertikálního přerozdělování vytváří prostor pro úřednickou libovůli a tedy i korupci, a také tím, že politický vliv malých lobbyistických skupin, které mají z prosazených opatření výrazný profit (a obzvláště těch, jejichž politický vliv je podložen značným majetkem), je výrazně vyšší, než politický vliv velkých segmentů populace.

³ Jde o zcela obecnou definici, v souladu s níž lze uplatnit kteroukoliv verzi deontologické či teleologické koncepce spravedlnosti. Při uplatnění různých koncepcí spravedlnosti se určité rozdělení bude vyznačovat různými mírami spravedlnosti dle té které koncepce.

naznačeného pojetí je jedinou překážkou odbourání přerozdělování odpor příjemců přerozdělování (čili většiny populace, pro níž je existence přerozdělování výhodná), realizovaný prostřednictvím demokratických mechanismů (strana, která by měla v programu skutečně radikální eliminaci přerozdělování, by neměla šanci získat v demokratických volbách se všeobecným volebním právem mandát pro realizaci takového programu), nebo prostřednictvím přímých akcí a občanských nepokojů. Pragmatičtější část pravice se tedy s určitou mírou přerozdělování smiřuje a toto „trestání za úspěch“ považuje za nutné zlo, „daň za demokracii“. Nerezignuje však na snahu redukovat míru přerozdělování, jak to jen bude možné, tj. politicky průchodné. Redukci míry přerozdělování lze zákonodárným procesem v podmínkách zastupitelské demokracie prosadit tak, že se zděděné přerozdělovací mechanismy rozleptají pokračujícím zaváděním nejrůznějších výjimek a úlev pro bohaté, nebo tak, že se podaří přesvědčit dostatečně velký podíl populace, aby podpořil program eliminace těchto mechanismů, přestože je to v rozporu s jeho zájmy (srov. Mach 1997). Objevují se i doporučení vyjmout fiskální politiku z působnosti demokraticky volených institucí a převést ji do rukou „nezávislých odborníků“ (srov. Schneider 2005).

Fundamentalistická část pravice považuje za kořen zla demokratické mechanismy jako takové (ve spojení s všeobecným hlasovacím právem). V souladu s tím prosazuje nahrazení demokratického státu tržními „pojišťovacími agenturami“ (nebo, pokud by to nebylo možné, tak alespoň dědičnou monarchií – Hoppe 2002), pohrává si s myšlenkou znovuzavedení majetkového censu nebo volební daně, anebo se zálibně shlíží v režimech *à la* Pinochet, které si dokáží s odporem demokratické většiny efektivně poradit a ochránit tak soukromé vlastnictví režimních elit⁴.

2) Podle druhého přístupu přerozdělování vede na jednu stranu ke snížení ekonomické efektivity a tedy ke zmenšení koláče, který je rozdělován, na druhou stranu však podporuje větší rovnost, respektive „rovnost šancí“. Tržní rozdělení příjmů je spravedlivé, ale jejich vynucené přerozdělení je kupodivu také spravedlivé, neboť zajišťuje spravedlnost *sociální*⁵.

⁴ V dobách, kdy dojde na lámání chleba, je „kritická podpora“ fašismu mezi pravicovými liberály poměrně běžná. Mises například označoval „fašisty a podobná hnutí usilující o nastolení diktatury“ za „naplněné těmi nejlepšími úmysly“ a za „zachránce Evropské civilizace“ (Mises 1962, s. 51).

⁵ Sociální spravedlnost je v programu ČSSD definována takto: „Sociální demokracii jde o to, aby sociální nerovnosti nepřerůstaly únosnou mez a byly společností vnímány jako přijatelné a užitečné. Prostřednictvím veřejných rozpočtů a daňové soustavy usiluje o takovou míru přerozdělování, která zajišťuje všem občanům rovný přístup k veřejným sociálním službám a takové životní podmínky, které umožňují vést hodnotný a důstojný život.“ (ČSSD 2005, s. 7) A dále: „ČSSD vychází z toho, že pouze společnost, založenou na lidské solidaritě a fungujícím sociálním státem, je možno nazvat společností sociálně spravedlivou, a tím vpravdě svobodnou.“ (ibid, s. 42)

Prerozdělování je sice z určitého hlediska špatné, ale z jiného hlediska dobré. Cílem politiky je pak hledat optimální míru přerozdělování, která by byla dostatečně vysoká pro zachování sociální soudržnosti (to jest stavu, kdy se lidé nebouří nebo neuchylují hromadně ke kriminalitě⁶), ale zároveň dostatečně nízká, aby nezpůsobovala přílišnou nelibost jeho plátců. Pro tento eklektický přístup je charakteristické, že legitimitu přerozdělování odvozuje z *přirozené lidské solidarity*. Proti takové argumentaci však lze namítnout, že k solidaritě nemůže být nikdo nucen proti své vůli a o její míře nemají co rozhodovat příjemci přerozdělování. Solidarita jistě nemůže spočívat v tom, že se jí někdo ve svůj prospěch domáhá, argumentují kritici sociální demokracie, a tudíž jedinou legitimní sférou uplatnění *přirozené lidské solidarity* je dobrovolná charita. V oddíle 5.1. si sice ukážeme, že tato implikace není neprůstředná, je však třeba říci, že má něco do sebe: legitimizace nuceného přerozdělování odvoláním na *přirozenou lidskou solidaritu* je vskutku velice chabá.

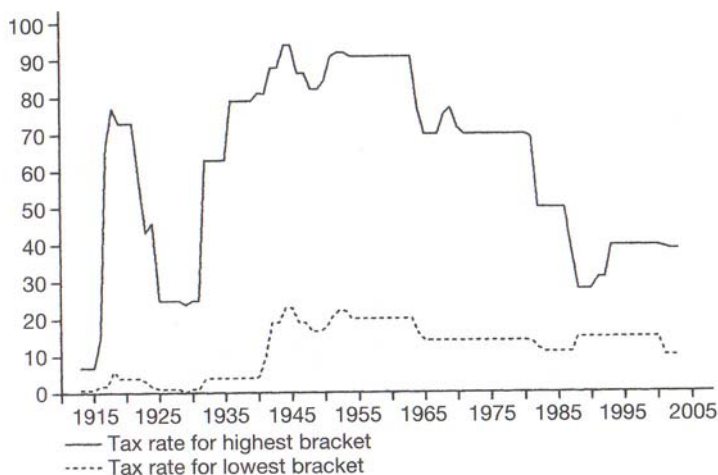
Cílem této práce je ukázat, že oba uvedené přístupy k otázce legitimacy přerozdělování jsou chybné. Státem vynucené vertikální přerozdělování je sice legitimní (a to dokonce ve větší míře, než v jaké je dnes realizováno), jeho legitimita se však neopírá o argumentaci z hlediska solidarity, nýbrž o argumentaci z hlediska spravedlnosti, užitku, efektivity a svobody. Pro legitimitu přerozdělování je otázka solidarity vedlejší. Je pravděpodobné, že ve společnostech vyznačujících se vyšší mírou solidarity mezi lidmi se žije lépe a radostněji a že v takových společnostech je prosazení vyšší míry vertikálního přerozdělování politicky průchodnější. Tím ale souvislost solidarity a přerozdělování končí.

Reformy hospodářské politiky, k jejichž realizaci dochází od konce 70. let, kdy začal dominovat neoliberální přístup, jsou většinou vedeny argumenty opírajícími se o první z uvedených pojetí přerozdělování. Zároveň dochází k rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými, jak o tom vypovídají grafy č. 1 až 5. Při tom neplatí, že by uvedené reformy vedly k epoše všeobecné ekonomické prosperity, na které by mohli v absolutním měřítku profitovat také ti, kdo v relativním měřítku ztrácejí. Jak vyplývá z grafu č. 6, tempo hospodářského růstu má trvale klesající tendenci.

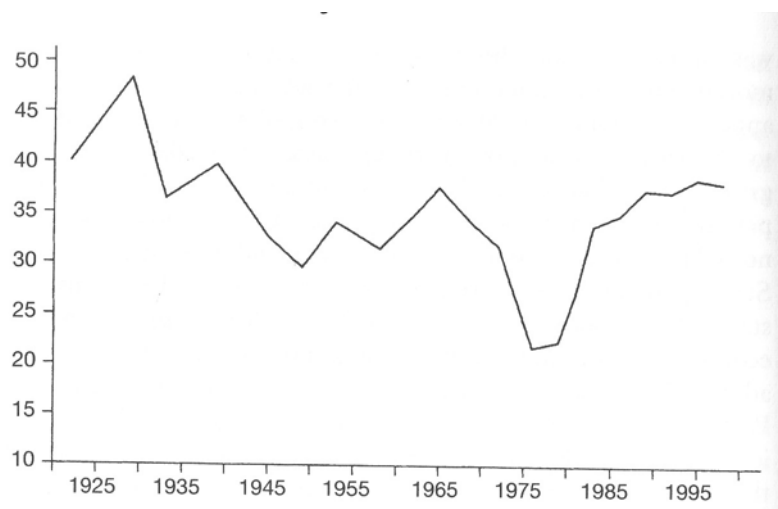
Cílem této práce je dokázat, že reformy zaměřené na snížení míry vertikálního přerozdělování na příjmové i výdajové straně veřejných rozpočtů (tj. především v daňovém systému na jedné

⁶ „Jedině moderní sociální stát je schopen rozpory, které působení trhu plodí, účinným způsobem omezovat tím, že rozvíjí sociální soudržnost, bez níž by společnost čekaly vážné sociální konflikty, politické otřesy a krize.“ (ibid, s. 42)

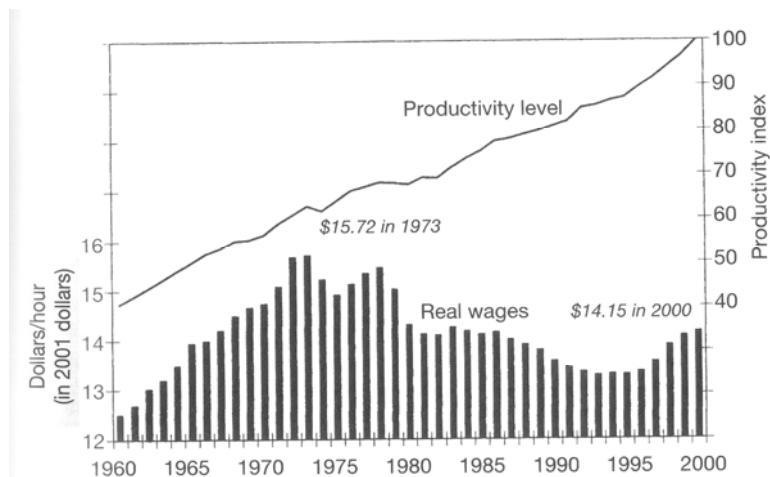
straně a v systémech starobních důchodů, zdravotnictví, sociálních dávek atd. na straně druhé) jsou nejen v rozporu se zájmy většiny populace, ale zároveň postrádají jakoukoliv teoretickou oporu, která by takový rozpor mohla ospravedlnit.

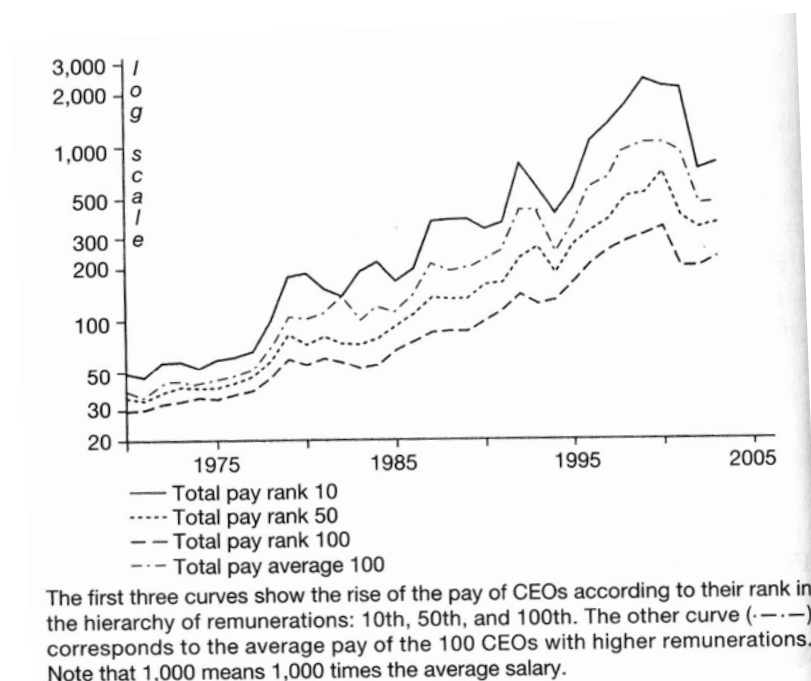
Graf 1: Vývoj daňových sazeb v USA v nejvyšší a nejnižším pásmu. Zdroj: Duménil, Lévy 2004b

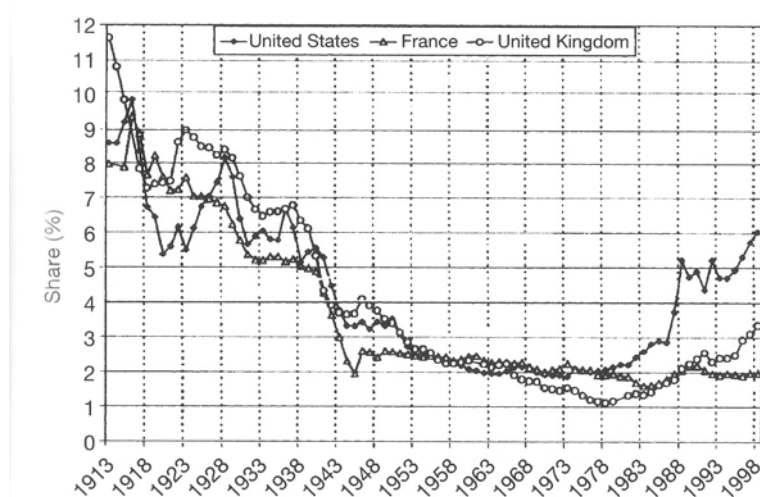
Graf 2: Podíl držby horního 1 % populace z celkového majetku vlastněného občany USA. Zdroj: Duménil, Lévy 2004a

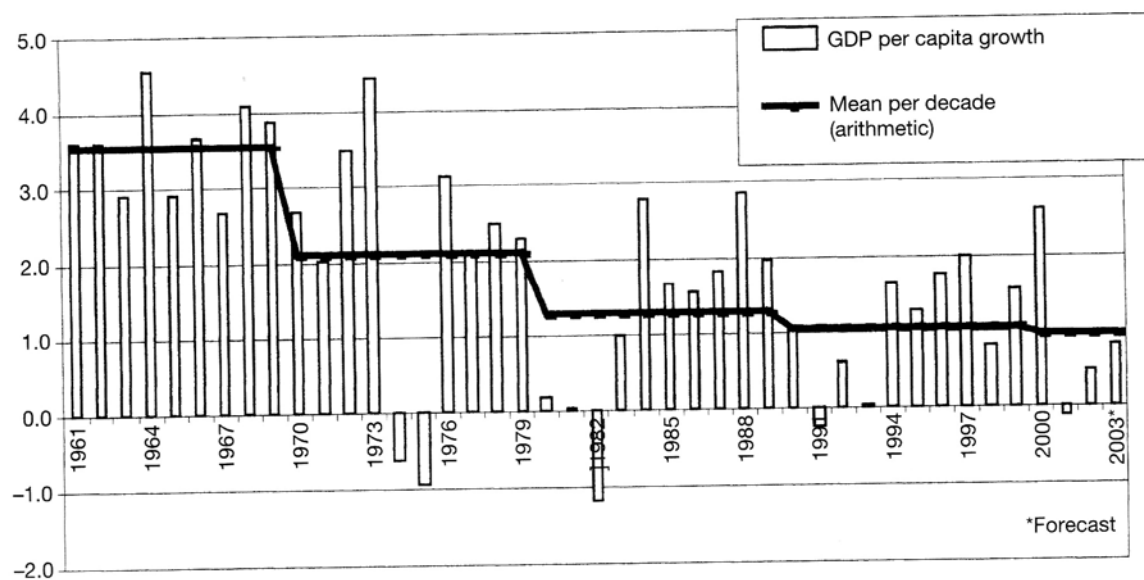
Graf 3: Stagnace reálných mezd v USA a jejich zaostávání za růstem produktivity. Zdroj: Pollin 2003

Graf 4: Platy generálních ředitelů v USA v násobcích průměrné mzdy. Zdroj: Duménil, Lévy 2004b

Graf 5: Podíl národního důchodu plynoucí horním 0,1 % Američanů, Britů a Francouzů. Zdroj: Task Force on Inequality and American Democracy 2004

Graf 6: Globální míry hospodářského růstu. Zdroj: World Commission on the Social Dimension of Globalization 2004

2. Argumentace z hlediska spravedlnosti

Vznik kapitalismu

Krad' starý Mates jako straka
u bohatce i u žebráka.

Pak, nerozmýšleje se dvakrát,
dal do pokladny vše, co nakrad,
a nápis zhotovil si na to:

„Soukromé vlastnictví je svato!“

(Jiří Haussmann: Občanská válka. Melantrich 1923, s. 47)

V tomto oddíle se zabývám vývojem názorů na spravedlnost rozdělování v podmínkách kapitalismu. Toto téma bylo nastoleno především v souvislosti se snahou popřít či obhájit legitimitu kapitalismu jako takového a svým významem tak výrazně přesahuje problematiku legitimacy přerozdělování. Nás však budou zajímat právě ty aspekty diskuze o legitimitě tržního rozdělování, které mají úzký vztah k názorům na legitimitu přerozdělování. Je totiž zřejmé, že názor na optimální míru přerozdělování je do značné míry formován právě názorem na spravedlnost tržního rozdělování. Pokud by se podařilo prokázat, že tržní rozdělování je vskutku spravedlivé, nebyl by to sice argument proti charitě, ale byl by to silný argument proti přerozdělování zajišťovanému státním donucením.

Pokud by se totiž podařilo prokázat, že tržní rozdělování je spravedlivé, znamenalo by to, že každý *atom hodnoty* případně působením mechanismů tržního rozdělování zpravidla do vlastnictví toho, komu spravedlivě náleží. Jakékoliv přerozdělování by pak vedlo k tomu, že by bylo více či méně atomů hodnoty násilně přerozděleno od těch, kterým spravedlivě náleží, k těm, kteří na tyto atomy hodnoty nemají z titulu spravedlnosti nárok. Pokud by bylo tržní rozdělování spravedlivé, pak by platilo, že přerozdělování je nespravedlivé a že čím vyšší je jeho míra, tím vyšší je i míra nespravedlnosti, kterou způsobuje.

Pokud by se naopak podařilo prokázat, že tržní rozdělování je nespravedlivé, pak by každé vynucené přerozdělování zvyšující míru spravedlnosti získalo na legitimitě z titulu spravedlnosti.

2.1. Vývoj názoru na spravedlnost tržního rozdělování v rámci ekonomie hlavního proudu

Problematika spravedlnosti tržního rozdělování hrála stěžejní roli v úvahách prvního amerického marginalisty J. B. Clarka. V úvodu svého nejvýznamnějšího spisu otevřeně uvádí: „Každému jeho podíl na výrobě, každému podle velikosti tohoto podílu ... to je přirozený

zákon rozdělování. Tuto tezi musím dokázat; a na její pravdivosti závisí mnohem více, než lze vyjádřit v jakémkoliv úvodu. V sázce je právo společnosti existovat ve své stávající podobě a pravděpodobnost, že bude v této existenci pokračovat i nadále. ... Blahobyť pracujících tříd záleží na tom, zda dostávají hodně nebo málo; ale jejich vztah k ostatním třídám – a tím i stabilita společnosti – závisí především na otázce, jestli částka, kterou dostávají, ať už je velká nebo malá, odpovídá tomu, co vyprodukují. Pokud vytváří malý objem bohatství a dostávají jej celý, nebudou usilovat o revoluci; ale jestliže by se zdálo, že pracující vytváří značnou část bohatství a dostávají z něj jenom málo, mnoho z nich se zcela oprávněně stane revolucionáři.“ (Clark 1899, s. 3-4)

Clark si též kladl otázku, zda je normativní princip „každému podle jeho produktu“ sám o sobě spravedlivý, například v opozici vůči principu „každému podle jeho potřeb“. Dochází však k závěru, že rozlišování mezi různými a *eo ipso* navzájem se vylučujícími normami distributivní spravedlnosti se pohybuje zcela na půdě etiky a osobních preferencí; ekonomická teorie, zabývající se fakticitou, k němu nemá co říci. Podle Clarka má však pro legitimitu kapitalismu klíčový význam faktické prokázání jeho souladu s normou „každému to, co vytvoří“, neboť je to právě tento princip, který (podle Clarka jako jediný) může legitimizovat institut kapitalistického vlastnického práva garantovaného státním donucením. Clark argumentoval, že pokud by v podmínkách kapitalistického vlastnictví nebyla fakticky naplňována norma „každému to, co vytvoří“, pak by vlastnictví nebylo chráněno v bodě svého vzniku a kapitalistický stát by tedy nebyl „věrný svým vlastním principům“ zhruba na způsob Proudhonova bonmotu „vlastnictví je krádež“: „Rozvrh života, který by přinutil zaměstnance ponechat v rukách zaměstnavatelů cokoli, co jim právem stvoření náleží, by byl institucionalizovanou krádeží – právně podloženým znásilněním principů, na nichž by mělo být vlastnictví založeno“ (ibid, s. 9). Tím by ale zanikla legitimita kapitalistického státu, který existuje právě proto, aby zaručoval ochranu vlastnictví. Clark tak navazoval na tehdy aktuální spor o vykořisťování, vycházející z Lockovy pracovní teorie vlastnického práva. V rámci této tradice je vykořisťování spojeno s nerovnou směnou – vykořisťující strana je schopna vynucovat takové podmínky hospodářského života, které jí zaručují příjem, za který nemusí poskytovat adekvátní protihodnotu. Liberál Locke vypracoval *právě takovou* teorii vykořisťování proto, aby mohl kritizovat feudální stát. Levicoví libertariáni obrátili Lockovu teorii proti státu kapitalistickému. Clarkovi nešlo o nic jiného, než aby prokázal, že kapitalistický stát lze legitimizovat na půdě Lockovy koncepce přirozených práv, která byla dobově velice populární jak mezi stoupenci kapitalismu, tak i mezi jeho odpůrci.

Otázka, zda kapitalismu naplňuje právě onu *produkční* verzi distributivní spravedlnosti, je stěžejní proto, že účinná kritika kapitalismu nemůže být vedena zvnějšku na základě etických postulátů⁷, nýbrž musí být schopna odhalit nepřekonatelné rozpory přímo v jádru toho, co dělá kapitalismus kapitalismem, tj. přímo v rámci kapitalistické koncepce vlastnictví. V případě, že by se taková kritika ukázala jako průkazná, by se totiž podle Clarka „každý čestný člověk ... musel stát socialistou.“ (ibid, s. 4)⁸

Aby k tomuto neštěstí nemuselo dojít, snažil se Clark „ukázat, že rozdělování příjmů ve společnosti se řídí přirozeným zákonem a že tento zákon, kdyby nebylo frikcí, by každému výrobnímu faktoru přidělil takový objem bohatství, které daný faktor vytvořil.“ (ibid, s. v) a že tedy „... volná konkurence táhne k tomu, aby práci odměnila tím, co vytvořila práce, kapitalisty tím, co vytvořil kapitál, a podnikatele tím, co vytvořila jejich koordinační funkce.“ (ibid, s. 3) Clarkova verze teorie rozdělování pak měla tyto teze dokázat. Není bez zajímavosti připomenout, že teorii rozdělování založenou na klesající mezní produktivitě práce a kapitálu vypracoval v knize *Der isolierte Staat* již Johann Heinrich von Thünen, který však došel k závěru, že pracovní síla je vykořisťována. Clark pojal své dílo jako rozvinutí Thünenovy koncepce s cílem korigovat jeho závěr o vykořisťování práce, který vyplýval z odlišného pojetí mezní produktivity: „Teorie, která dělá společnost poctivou, a teorie, která dělá ze společnosti systém organizovaného plundrování práce, se liší v rozdílné definici pojmu mezní produktivity.“ (ibid, s. 49, n1) Rozdíl v pojetí mezní produktivity u Thüneny a u Clarka je tento: podle Thüneny vytváří intramarginální jednotka práce vskutku větší specifický produkt

⁷ Přestože lze konstatovat, že tržní rozdělení porušuje mnoho verzí distributivní spravedlnosti, totéž platí i o jakémkoliv jiném rozdělení. Přitom není možné určit, která verze distributivní spravedlnosti je „spravedlivější“ než ty ostatní a jaké rozdělení nebo přerozdělení by tedy bylo „nejspravedlivější“. Argumentace pro ten či onen princip distributivní spravedlnosti je jen věcí osobního názoru.

⁸ „Socialismem“, nebo někdy též „agrárním socialismem“, neměl Clark na mysli marxismus, který ve Spojených státech nikdy neměl výraznou podporu, nýbrž dobově populární doktrínou levicového libertariána Henryho George, jehož *Progress and Poverty* se prodalo přes 2 miliony kusů a ke konci 19. století tak byla historicky nejprodávanější knihou po Bibli. Clarkova mystická koncepce kapitálu (Clark chápal kapitál jako jakousi věčnou a neměnnou hodnotovou substanci, která procesem *transfigurace* cestuje z jednoho materiálního předmětu do druhého (Clark 1899, s. 119-20)), stejně jako jeho koncepce symetrických výrobních faktorů ignorující specifika výrobního faktoru půdy, byla motivována snahou potřit Georgův návrh daňové reformy spočívající v nahrazení veškerých daní jedinou daní z pozemkové renty (viz Gaffney & Harrison 1994; Feder 2003). O této Clarkově motivaci výmluvně vypovídají i názvy jeho článků jako *"Dangers of Increased Land Tax"*, *"The Moral Basis of Property in Land"*, *"Shall We Tax the Unearned Increment?"* atd. Pro ty, koho by snad udivovalo, že Clark označoval *laissez-faire* doktrínu levicového libertariána George za socialismus, připomínám, že význam pojmů se vyvíjí: "What I have done in this book ... is to unite the truth perceived by the school of Smith and Ricardo to the truth perceived by the schools of Proudhon and Lasalle; to show that laissez faire (in its full true meaning) opens the way to a realization of the noble dreams of socialism." (George 1880, s. xxx) Levicoví libertariáni se totiž domnívali, že prosazení *laissez-faire* povede bezprostředně k likvidaci kapitalismu, neboť existence pozemkové renty a zisku je podmíněna státními zásahy do ekonomiky. Ricardovský socialista Thomas Hodgskin, představitel Anti-Corn Law League a jeden ze zakladatelů vlivného *laissez-faire* časopisu *The Economist*, např. pořádal přednášky pro dělníky, na nichž je přesvědčoval, že zrušení obilných zákonů je jen prvním krokem ke zničení kapitalismu, atd. Předmět Clarkovy kritiky „agrárního socialismu“ se tedy kryje s předmětem Marxovy kritiky „maloburžoazního socialismu“.

než mezní jednotka práce (tj. po přidání jednotky práce zůstává specifický dílčí produkt všech dřívějších jednotek práce nezměněn), a tudíž pokud jsou všechny jednotky práce placeny podle mezního produktu, dochází k systematickému vykořisťování intramarginálních jednotek práce. Podle Clarka však při každém přidání jednotky práce dochází k pomyslnému přeskupení existujícího kapitálu mezi všechny jednotky práce tak, aby vybavenost každé jednotky práce kapitálem byla totožná, takže specifický produkt každé jednotky práce je také totožný a právě odpovídající meznímu produktu (tj. přidáním jednotky práce se snižuje specifický dílčí produkt všech dřívějších jednotek práce na úroveň specifického dílčího produktu této přidané jednotky). Když jsou pak všechny jednotky práce placené podle mezního produktu práce, k vykořisťování nedochází. Výplatu každého faktoru ve výši jeho mezního produktu zajišťuje působení dokonalé konkurence. Pokud by některý podnikatel platil za výrobní faktor méně než jeho mezní produkt, jiný podnikatel by mu jej nabídkou vyšší výplaty odlákal. Pokud by byl podnikatel naopak nucen platit za jednotku výrobního faktoru více než činí její mezní produkt (např. v důsledku kolektivní smlouvy prosazené odbory), vedlo by jej to ke snižování produkce a propuštění pracujících, v důsledku čehož by rostla vybavenost práce kapitálem a tedy i mezní produktivita práce až na úroveň exogenně stanovené mzdy.

Aby mohl k těmto závěrům dojít, musel Clark učinit množství předpokladů: především předpoklad dokonalé konkurence (implikující též konstantní výnosy z rozsahu); předpoklad homogenity a dokonalé dělitelnosti kapitálu (a ostatních výrobních faktorů); předpoklad úplných znalostí; předpoklad, že nedochází k akumulaci kapitálu ani růstu populace; předpoklad možnosti substituce mezi všemi výrobními faktory; předpoklad, že půda je to samé co kapitál. Nahrazení těchto nerealistických předpokladů realističtějšími má však mnohem závažnější důsledky než pouhé „frikce“ – zanedbatelné odchylky od „přirozeného zákona“:

- Celá Clarkova konstrukce by se zhroutila již tehdy, kdybychom opustili velice problematický předpoklad možnosti substituce výrobních faktorů, který se ostatně v neoklasické teorii prosadil jen s obtížemi⁹ a dosud se vedou spory, zda je přijatelný alespoň pro dlouhé období. Pro krátké období, ve kterém se pohybuje Clarkův model, je považován za průkazný názor Clarkova kritika Hobsona, že práci a kapitál je třeba chápat spíše jako komplementy.

⁹ Např. Walras zpočátku vůbec nepřipouštěl možnost substituce mezi výrobními faktory – poměry jejich kombinování považoval za technologicky dané. Teprve v pozdějších edicích *Elementů* se nechal Baronem přesvědčit k zohlednění možnosti substituce výrobních faktorů a tím i k zohlednění teorie mezní produktivity.

- Pokud bychom opustili předpoklad konstantních výnosů z rozsahu, který může být naplněn pouze na dokonale konkurenčních trzích, nemohlo by dojít k *vyčerpání produktu*, tj. k rovnosti mezi celkovým produktem a sumou součinů množství faktoru krát mezní produkt faktoru. Clarkova teorie by se tak stala vnitřně nekonzistentní¹⁰.
- Clark se též dopustil závažného metodologického omylu typu *post hoc ergo propter hoc*. Závěry jeho analýzy jsou založeny na domněnce, že po přidání jednotky variabilního faktoru lze výslednou změnu celkového produktu přičíst zcela na vrub přidané jednotce variabilního faktoru, aniž by k tvorbě tohoto dodatečného produktu kauzálně přispěly faktory fixní. Je chybou domnívat se, že pokud se změní pouze množství jediného výrobního faktoru, pak je tato dodatečné množství výrobního faktoru jediným zdrojem dodatečně vytvořeného produktu. To že jsou některé faktory fixní, zcela zřejmě neznamená, že by nepůsobily při determinaci velikosti dodatečného produktu; naopak je evidentní, že množství těchto fixních faktorů spoluurčuje velikost dodatečného produktu vzniklého přidáním dodatečné jednotky variabilního výrobního faktoru. Představa, že *mezní produkt* variabilního výrobního faktoru je také jeho *specifickým* produktem, je neudržitelná. **Je principiálně nemožné provést smysluplnou imputaci celkového produktu mezi jednotlivé výrobní faktory podílející se na jeho tvorbě¹¹**, a to ani když přimhouříme oči nad nepřipustnou mírou abstrakce pojímající jednotlivé výrobní faktory jako homogenní, dokonale dělitelný a navzájem substituovatelný sliz¹².
- Všechny tyto nedostatky¹³ by ale nebyly zásadní překážkou přijetí Clarkova modelu do lůna neoklasické ekonomie. Konstrukce modelů na základě předpokladů, které nemají žádný vztah k realitě nebo se dokonce navzájem vylučují, je v mainstreamové ekonomii běžnou praxí (viz Gočev 2005, s. 8-14). Námitky neoklasiků vůči Clarkově pojetí lze shrnout takto: mezní produktivita nedeterminuje ceny výrobních faktorů, ale pouze poptávku po nich. Pro určení ceny v rovnovážných modelech vzájemné

¹⁰ Neplatila by rovnice $TP = \sum (MP_i * Q_i)$; $i = (1, \dots, n)$, kde TP je celkový produkt, MP_i je mezní produkt i -tého výrobního faktoru, Q_i je množství i -tého výrobního faktoru a n počet výrobních faktorů.

¹¹ "[T]hat of giving to every person exactly what he or she has made by his or her labor, seems fair; but when we try to put it into practice we discover, first, that it is quite impossible to find out how much each person has produced." (Shaw 1928, s.21)

¹² Zjištění, že masu fyzického kapitálu nelze jednoduše homogenizovat jako součet peněžních hodnot jeho jednotlivých součástí, bylo předmětem „sporu dvou Cambridgí“. V rámci tohoto sporu byl analyzován i fenomén „zpětného přechodu technik [reswitching]“, považovaný za průkazný způsob vyvrácení nejen Clarkovy *půl*teorie rozdělování, či jeho mystické teorie kapitálu, ale i veškerých sofistikovanějších verzí neoklasické agregátní produkční funkce. Paulu Samuelsonovi, který ve sporu dvou Cambridgí vedl neoklasický tábor, je třeba přičíst k dobru, že porážku uznal a sám začal namísto neoklasické produkční funkce využívat modely vycházející z klasického pojetí kapitálu jako „minulé práce“ (srov. Cohen & Harcourt 2003).

¹³ Ke kritice Clarkova pojetí viz též Holman 1999, s. 294-302.

determinace musíme zkonstruovat ještě nabídku daného faktoru (a nebo rovnou celou soustavu lineárních rovnic celkové rovnováhy). Tzn. teorie mezní produktivity (tj. poptávky po výrobních faktorech) může být přinejlepším *půl*teorií determinace cen výrobních faktorů, neboť musí být skloubena ještě s teorií nabídky výrobních faktorů¹⁴. Ceny výrobních faktorů nemohou být jednosměrně determinovány jejich

¹⁴ "Please forget or disregard what John Bates Clark wrote about marginal productivity, and do not blame modern theorists for what our predecessors may have 'intended'. The intention of marginal productivity theories in modern theory is *not* the explanation of factor prices." (Machlup 1955) V témže smyslu ale již Marshall: "This [marginal productivity] doctrine has sometimes been put forward as a theory of wages. But there is no valid ground for any such pretension. The doctrine that the earnings of a worker tend to be equal to the net product of his work, has by itself no real meaning;" (Marshall 1890, s. 429)

Skutečnost, že se Clark vůbec nezabýval nabídkou výrobních faktorů, měla svůj dobrý důvod. Nabídka práce, kapitálu a půdy je každá dána a determinována rozdílným způsobem. Clark se ale snažil tyto rozdíly setřít a proto odsunul determinaci nabídky výrobních faktorů do pozadí. Šlo mu totiž o to, aby dokázal, že mzda, úrok i pozemková renta jsou stejně „spravedlivými“ odměnami za službu produktivních faktorů, neboť všechny mají konec konců totožnou povahu renty (diferenciální rentu totiž nese každý výrobní faktor, který je v krátkém období fixován). Tato Clarkova argumentace trpí kromě všech ostatních v textu uváděných vad také tím problémem, že jakkoliv můžeme souhlasit s názorem, že každý čistý příjem má povahu renty, neznamená to, že jsou všechny čisté příjmy „stejně oprávněné“. Clarkova nepokrytá apologie zájmů pozemkových vlastníků byla příliš silnou kávou i pro neoklasické ekonomy, kteří chápali mzdu jako kompenzaci a odměnu za disutilitu práce a tudíž za podmínku toho, aby práce byla nabízena; úrok zase jako kompenzaci a odměnu za „čekání“ a tudíž podmínku toho, aby byl nabízen kapitál. Pozemková renta však možnost takovéto *nabídkové* legitimizace postrádá.

Přestože je Clarkova teorie rozdělování *jako taková*, tedy jako teorie rozdělování, i v rámci neoklasické teorie odmítána, nebrání to využití některých jejích apologetických motivů. Např. představa, že na jakémkoliv „umělém“ zvýšení mzdy nad její „přirozenou“ úroveň v konečném důsledku prodělají sami pracující růstem nezaměstnanosti, je stále apologeticky vytěžována při zdůvodňování škodlivosti institucí jako jsou odbory nebo legislativní garance minimální mzdy. Srov. Hobson (1922, s.174-5): „...interpreti [marginalismu] jsou z něj schopni odvodit praktické koncepty velice přijatelné pro ty politiky a podnikatele, kteří chtějí prokázat neoprávněnost, škodlivost a konečnou marnost všech pokusů pracující třídy domoci se vyšších mezd ... organizovaným tlakem odborů nebo politicky.“ Mainstreamoví ekonomové si dodnes uchovali zázračnou schopnost v *pozitivních* kapitolách svých učebnicích Clarkovu teorii popřít, aby se pak o ni mohli v *normativních* kapitolách opírat. Např. Samuelson bezprostředně za kapitolu **Určení cen faktorů nabídkou a poptávkou** řadí kapitolu **Teorie rozdělování založená na mezní produktivitě**, ve které je předpokládáno to, co je o několik stran dříve popíráno, a na základě těchto předpokladů je vyvozována obvyklá argumentace o poctivém „hrabání peněz“ pozemkovými vlastníky. Vrcholem celé šarády je výrok, že „silné zdanění půdních rent nebo potravin by mohlo být sice efektivní, ale mnozí lidé by je považovali za nespravedlivé“ (Samuelson 1995, s. 669). Baziliščí mazanost tohoto tvrzení spočívá ve snaze vzbudit dojem, jako by zdanění pozemkové renty mělo podobné důsledky jako zdanění potravin. Důsledky těchto dvou opatření jsou však diametrálně odlišné – v jednom případě je zdaňována neelastická nabídka, v druhém neelastická poptávka. Zatímco zdanění pozemkové renty zcela postihne pozemkového vlastníka a zvýšením cen potravin se neprojeví (neboť nabídka půdy je dokonale neelastická), zdanění potravin se výrazně promítne do zvýšení cen potravin a pozemkového vlastníka postihne jen málo (neboť poptávka po potravinách je výrazně neelastická). Zatímco tedy vskutku platí, že zdanění potravin by mnozí lidé považovali za nespravedlivé (neboť potraviny jsou relativně více zastoupeny ve spotřebním koši relativně chudších domácností a zdanění potravin tedy představuje **regresivní** vertikální přerozdělování), stěží by se našel někdo, kdo považuje za nespravedlivé zdanění „nevýdělaného přírůstku“ pozemkových vlastníků, leda že by byl sám pozemkovým vlastníkem či jeho lokajem. O motivaci Samuelsonovy ekvilibristiky nejlépe vypovídá pasáž na str. 667: „Někteří ekonomové jdou tak daleko, že říkají: 'Renta nevstupuje do výrobních nákladů.' Poslední část kapitoly ukazuje, že v tomto výroku se skrývá zrunko pravdy, ale přesto je to velmi nebezpečný výrok.“ Dodejme jen, že pro někoho je Samuelsonem citovaný výrok nebezpečný *právě proto*, že se v něm skrývá více než jen „zrunko pravdy“.

Renta shrabovaná pozemkovými vlastníky může sloužit jako typický příklad institucionálního příjmu, neboť její existence není dána pouze přírodním faktem omezeného množství půdy, nýbrž je též podmíněna státní garancí instituce soukromého vlastnictví půdy, a to i vlastnictví nelegitimně vzniklého. Příjmy z velkého pozemkového vlastnictví, jež vždy a podle všech teorií vzniká nelegitimním zábořem (ve stylu „kam až oko dohlédne“, nebo

mezními produkty, pokud zároveň platí i opak, totiž že rozsah využití výrobních faktorů (a tím i jejich mezní produkt) je determinován jejich cenami. Ovšem nabídka jednotlivých výrobních faktorů (a tím i výše renty, kterou daný faktor na trhu ovládá) je ovlivněna institucionálně: pokud má k vysokoškolskému vzdělání fakticky přístup jen malé procento populace, pak bude vysokoškolsky kvalifikovaná práce vytvářet větší mezní produkt a ovládat vyšší rentu, než kdyby fungovaly instituce zpřístupňující vysokoškolské vzdělání větší části populace. Stejně tak minulé rozdělování důchodů, které vede k tomu, že významné části populace schází kulturní, vzdělanostní a symbolický kapitál, určuje nabídku výrobního faktoru práce vybavené kulturním, vzdělanostním a symbolickým kapitálem, a tím i rentu, kterou taková práce na trhu získá. Jakékoliv omezení, které snižuje nabídku práce určité kvalifikace, zajišťuje insiderům příjem v podobě nerovnostní renty. Může se jednat o omezení vyplývající ze zákona, jak je tomu například u povolání, pro jejichž výkon je požadována licence udělovaná profesním cechem, ale v daleko větší míře se jedná o omezení možností investovat do různých forem lidského kapitálu, vyplývající z ekonomických a kulturních omezení relativně chudších domácností. Naznačená teorie institucionální nerovnostní renty, odrážející nerovný přístup k prostředkům zvyšujícím produktivitu (ať již se jedná o vzdělání, intramarginální půdu či výrobní prostředky), nebo znemožňujících přístup na určitý trh (licence, bariéry směny zboží a služeb, bariéry migrace pracovníků, monopoly, patenty, různé formy diskriminace včetně diskriminace na základě vybavení kulturním a symbolickým kapitálem, atd.), se pochopitelně nevztahuje pouze na příjmy výrobního faktoru práce, ale i na příjmy ostatních výrobních faktorů. V polemice s názorem, že příjmy nositelů jednotlivých výrobních faktorů lze označit jako *přirozené* (a *eo ipso* spravedlivé), pakliže je každý výrobní faktor odměňován ve výši svého mezního produktu, proto H. D. Dickinson (1924, s. 186) uvedl: **„Instituce, včetně minulých poměrů rozdělování, určují velikost výstupu produkce a spoluurčují též nabídku rozličných výrobních faktorů; tudíž určují mezní produkt každého faktoru. Bylo by tedy správnější říkat, že všechny příjmy jsou *institucionální*.“**¹⁵

dobyť daného území), jsou proto považovány za vykořisťování nejen marxisty a levicovými libertariány, ale dokonce i Rothbardem (1977, s. 131-3, viz též poznámku č. 22) a Misesem (1951, s. 375).

¹⁵ „Property, inheritance, economic freedom and its limitations, state organization, labour organization: these are names covering groups of related but varying institutions that compose a frame within which act the technical forces of production and the economic forces of valuation.“ (Dickinson 1924, s. 186) Podle Dickinsona může být nabídka kteréhokoliv faktoru omezena institucionální restrikcí, která danému faktoru zaručuje relativně vysoký mezní produkt ve srovnání s faktory, které restrikci nepodléhají, a tržní cenu nad úroveň nákladů. Dickinson

- A je tu ještě jeden problém, o kterém jsem se dosud nezmínil. Jde o to, že Clarkova teorie rozdělování je *funkční* teorií rozdělování (sám Clark používal pojmové rozlišení *functional / personal distribution*). Zabývá se otázkou, jaká část celkového produktu připadne té které *společenské třídě*, neřeší však otázku, jakým způsobem se ten který jednotlivec stal příslušníkem té které třídy. Clark samozřejmě argumentuje tak, že funkční charakter jeho teorie rozdělování je diktován snahou o obecnost – konkrétní jednatel může zároveň poskytovat služby výrobních faktorů práce, podnikání i kapitálu. Veškeré takovéto snahy o obecnost bývají však pohříchu spíše snahami vyhnout se plnokrevné třídní analýze. Opět tedy platí, že i kdyby se Clarkovi nakrásně podařilo prokázat, že jednotlivci vybavení různými výrobními faktory dostávají podíl z celkového produktu odpovídající specifickému produktu výrobních

označil tu část příjmu, za kterou vděčí vlastník výrobního faktoru institucionální restrikci jeho nabídky, jako institucionální příjem. Mzdu pak Dickinson rozlišuje na tři složky: běžný efektivnostní výdělek, talentovou rentu a institucionální příjem (v této práci uvažujeme jemnější rozčlenění mzdy na základní mzdu + kompenzující mzdový rozdíl + úhradu nákladů investic do různých forem lidského kapitálu + talentovou rentu + nerovnostní rentu). Společenské třídy vybavené různými výrobními faktory pak spolu svádí politický boj o podobu institucí: „Political movements frequently take the form of an attempt by one group to modify or abolish an Institutional Restriction enjoyed by another or to set up one for itself.“ (ibid. s. 191)

Když však říkáme, že rozdíly mezi mzdami různých jednotlivců (mzdové diferenciály) jsou dány rozdíly ve vybavení kulturním, vzdělanostním, sociálním a symbolickým kapitálem (odhlédneme-li od kompenzujících mzdových rozdílů a talentové renty) a že výnosnost těchto složek lidského kapitálu je dána institucionálně, stejně jako další okolnosti rozdělování, někdo by mohl vznést otázku, čím jsou determinovány instituce, jež determinují rozdělování? Pokud se omezíme na otázku determinace rozdělování mezi mzdy a zisky, pak je třeba odpovědět na otázku, čím je dána základní mzda, od které se odvíjí mzdové diferenciály (základní mzdou chápeme nejnižší mzdu na trzích práce, tj. mzdu za nejhůře placenou nekvalifikovanou práci). Marxisté, postkeynesiánci a neoricardovci se shodují v názoru, že mezi mzdami a zisky je inverzní vztah, přičemž dolní hranice mezd je determinována historickými podmínkami reprodukce pracovní síly a horní hranice mezd je determinována historickými podmínkami reprodukce kapitalistického systému; úroveň mezd mezi těmito dvěma hranicemi je determinována výsledky třídního boje. Uvedené školy se liší pouze v názoru, zda existuje dlouhodobá tendence horní meze „podlézat“ dolní mez (jinak řečeno, zda působí tendence klesající míry zisku). Je však třeba zdůraznit, že společensky a kulturně determinovaná minimální hranice mezd je vždy vyšší, než životní minimum. Maximální hranice mezd také není to samé, co výše mezd umožňující pozitivní míru zisku. Jde o to, že maximální hranice mezd nemůže být o mnoho vyšší, než minimální hranice mezd. Jinak by totiž významný počet porcujících mohl uspořít dost na to, aby se stáhl z trhu práce, v důsledku čehož by tržní mzda měla tendenci dále růst – systém by divergoval.

Naznačená teorie determinace mezd je tedy zajímavá i proto, že umožňuje alternativní vysvětlení vzniku konzumní společnosti. Obrazně řečeno, vedle *neoklasické* Benthamovy teze „čím více totiž vězeň-dělník má, tím více na něm může jeho pán vydělat“ (tedy vysvětlení vzniku konzumní kultury jako prostředku zvýšení produktivity práce), *keynesiánské* Fordovy teze „budu vyrábět tak levně [a platit tak vysoké mzdy], že si automobil bude moci dovolit i obyčejný dělník z mých závodů“ (tedy vysvětlení vzniku konzumní kultury jako prostředku pro zvýšení agregátní poptávky umožňující realizovat výhody masové produkce) můžeme uvažovat i *heterodoxní* tezi „čím více toho dělník spotřebuje, tím vyšší může být jeho mzda“ (tedy vysvětlení vzniku konzumní kultury jako prostředku pro zachování podmínek reprodukce kapitalismu i při růstu tržních mezd).

Naznačená teorie determinace mezd navíc umožňuje vysvětlení inflace, nezaměstnanosti a zavádění inovací jako endogenních faktorů reprodukce kapitalistického systému v souladu s na svou dobu prorockým Kaleckého názorem, že dosahování plné zaměstnanosti není slučitelné s reprodukcí kapitalistického systému a že „třídní instinkt“ tak nakonec přivede průmyslníky k odporu proti keynesiánskému (Kalecki 1943, s. 140-1). Existuje dostatek historického materiálu svědčícího o tom, že kdykoliv se tržní mzda práce ustavila nad maximální hranicí mezd v našem smyslu, vynutily si majetné třídy institucionální změnu, která změnila poměry na trhu práce tak, aby se tržní mzda dostala do přípustných mezí (k tomu viz poznámku č. 22).

faktorů, jimiž disponují, nikterak by se nejednalo o důkaz, že rozdělení výrobních faktorů mezi jednotlivce je též spravedlivé. Pokud by pak někdo dospěl k názoru, že rozdělení výrobních faktorů mezi jednotlivce je nespravedlivé (např. z hlediska procedurální spravedlnosti, kterou se zabývám v druhé části této kapitoly), pak by v důsledku toho musel považovat za nespravedlivé i *takové rozdělování finálního produktu, které by odpovídalo specifickému produktu toho kterého výrobního faktoru*.¹⁶

Lze tedy shrnout, že Clarkova snaha prokázat spravedlnost tržního rozdělování v existující společnosti¹⁷ nebyla úspěšná. Využití teorie mezní produktivity k legitimizaci tržního rozdělování je zjevně neudržitelné nejenom z hlediska stoupenců teorií nadproduktu, ale i z hlediska koryfeů neoklasického paradigmatu; nejenom z hlediska marxistů, ale i z hlediska levicových i pravicových libertariánů.

Ovšem i kdyby byl Clarkův pokus prokázat distributivní spravedlnost tržního rozdělování korunován úspěchem, nevedlo by to k úplnému vyvrácení snah o vynucené přerozdělování. Clark totiž netvrdil, že princip distributivní spravedlnosti „každému podle jeho produktu“ je eticky nadřazen jiným principům. Pokud jsou hrazeny životní potřeby lidem neschopným práce, pak se jedná o dílčí prosazení normy „každému podle jeho potřeb“, které samozřejmě

¹⁶ Podobně i *veřejné mínění* posuzuje spravedlnost individuálních příjmů nejen podle hodnocení individuálních specifických produktů, ale i podle posouzení důvodů, které vedly k tomu, že např. někteří jedinci vyprodukují málo. Mnoho lidí by považovalo za spravedlivé, aby jedinec, který nic nevyprodukuje neboť se z lenosti práci vyhýbá, dostával malý nebo žádný příjem. Názor těchto lidí by se však diametrálně změnil, kdyby důvodem, proč daný jedinec nic nevyprodukuje, nebyla lenost, nýbrž skutečnost, že mu transmisní řemen utrhnul obě ruce vinou nedostatečnosti opatření na zajištění bezpečnosti práce ze strany zaměstnavatele. Obdobně, i kdyby lidé uvěřili báchorkám o tom, že mzdy jsou určovány produktivitou práce a kdyby tedy nízké mzdy proletářů mohly být zdůvodněny nízkou produktivitou jejich práce, pořád by ještě posouzení otázky, zda je anebo není výsledné rozdělování spravedlivé záviselo na rozřešení otázky, jak to přijde že někdo vlastní pole a továrny a někdo jiný jenom svou nekvalifikovanou pracovní sílu. Situace se nám však oproti výše uvedenému intuitivnímu příkladu poněkud komplikuje, neboť s trochou nadsázky pak v konečné instanci záleží na tom, zda veřejné mínění přijímá protestantskou etiku, podle které jsou někteří lidé nemajetní protože jsou hříšní a předurčení k zatracení, anebo teorii prvotní akumulace kapitálu či teorii vykořisťování, podle které jsou někteří lidé nemajetní, neboť „hříšní a předurčení k zatracení“ jsou ti, kdo ty nemajetné po generace oškubávají. A tak je to se vším: v buržoazní ekonomii bylo dlouho dobu zvykem legitimizovat *úrok* jako odměnu kapitalistům za to, že „abstínují“ od spotřeby (termín *abstinence* v této souvislosti zavedl Nassau Senior, Marshall upřednostňoval ve stejném smyslu pojem *čekání*, který tolik netahá za uši) a tedy jako nutnou podmínku vzniku úspor. Joan Robinsonová k tomu poznamenala, že takováto teorie má vskutku něco do sebe, jenom je třeba říci, že od spotřeby neabstínují kapitalisté, nýbrž pracující: *"since saving is mainly out of profits, and real wages tend to be lower the higher the rate of profit, the abstinence associated with saving is mainly done by the workers, who do not receive any share in the 'reward'."* (Robinson 1956, s. 393) Z takto vyhraněné protichůdných formulací ovšem též vysvítá, jak iluzorní je mluvit o „veřejném mínění“, jakmile dospějeme k věcem, o které běží; spíše by se tedy mělo mluvit o „třídním mínění“.

¹⁷ Tj. jak jeho marná snaha prokázat tezi, že „mzdy jsou dány specifickou produktivitou práce ... a stejně tak je i úrok dán specifickou produktivitou kapitálu“ (Clark 1899, s. 47), tak i jeho mylná domněnka, že takový důkaz by postačoval k prokázání spravedlnosti rozdělování v podmínkách historicky vzniklého kapitalismu.

nemá a ani mít nemusí žádnou oporu v ekonomické teorii. Na půdě teleologické etiky mohou normě „každému podle jeho produktu“ čelit normy jiné, a to i když odhlédneme od nespravedlností způsobených nerovnostmi šancí daných rozdílným rodinným zázemím. Někdo by například mohl kritizovat princip, který nadanějším jedincům zajišťuje vyšší příjmy (a ti jsou tak dvojnásob blažení), aniž se o to jakkoliv zasloužili¹⁸. I kdyby se podařilo prokázat, že tržní rozdělování odměňuje „podle produktu“, nevyvrátilo by to námitky, že spravedlivější by bylo odměňování „podle úsilí“. A v podobných úvahách by bylo možné pokračovat dál a dál...

Při vědomí těchto nepřekonatelných obtíží jakékoliv snahy o prokázání teleologické spravedlnosti tržního rozdělování dospěli mainstreamoví ekonomové ke konsensu, že tržní rozdělování a s ním spojenou příjmovou nerovnost nelze vydávat za spravedlivou. Legitimizace příjmové nerovnosti tak podle mainstreamových ekonomů spočívá pouze v její pozitivní korelaci s efektivitou a produktivitou: pakliže vyšší míra nerovnosti zajistí vyšší tempo ekonomického růstu, budou na tom nakonec v absolutním měřítku profitovat i ti členové společnosti, jejichž tržní příjmy jsou relativně nejnižší. Této linii obrany nerovnosti se budu podrobněji věnovat ve 4. oddíle.

Naznačený mainstreamový konsensus byl vyjádřen ve vlivném článku (Okun 1983, s. 599), ke kterému se taktéž ještě vrátím ve 4. oddíle: „... nerovnováha [příjmů] nemůže být eticky obhájena jako výsledek férových závodů, v nichž ceny připadnou těm, kdo se nejvíce zasloužili. Zaprvé, i když systém funguje konkurenčně a poctivě, nejsou závody docela fér. Někteří mají díky rodinným výhodám na začátku závodu předsunutou pozici, zatímco jiní trpí nezaviněnými handicapy. Zadruhé, úspěch či neúspěch na trhu nemůže být srovnáván s individuální zásluhou či chybou. Výrobce bryček, který zkrachoval po vynálezu automobilu, se nestal méně zasluhujícím, nebo méně produktivním, či méně ambiciózním. Přestože takové tresty mohou být nutné k tomu, aby odvedly talenty a zdroje od překonaných produktů, výsledky jsou eticky politováníhodné.”

2.2. Reakce na mainstreamový konsensus: Hayek a Nozick

¹⁸ Argument, že rozdělení nadání je samo o sobě nespravedlivé a že není žádoucí, aby tato nespravedlnost byla ještě posílena vyššími příjmy nadanějších jedinců, nalézáme i u ekonomů – použil jej např. Henry Simons (1938, s. 12-13), rovnostářský zakladatel Chicagské školy.

"Vendredi byl levicový časopis," řekla Marie-Ange. "Měl jsi už tehdy levicové názory?"

"Hlavně mi byly odporné pravicové názory."

"A proč?"

Uvažoval chvíli: "Ve dvaceti jsem byl ctižádostivý; právě proto jsem byl demokrat. Chtěl jsem být první, ale první mezi rovnými. Když je na začátku podfuk, ztrácí hra každou cenu."

(Simone de Beauvoir, Mandarini, s. 108)

Neudělali ale všichni autoři, jejichž názory jsem se dosud zabýval, chybu již na samém začátku, když se pokoušeli uplatnit teleologické kritérium spravedlnosti na takovou třídu jevů, na kterou by mělo být uplatněno kritérium deontologické?

Není možnost teleologického odvození norem distributivní spravedlnosti přípustná pouze za předpokladu existence „obecného dobra“ (tj. např. v rámci organizace, jejíž členové jednají podle příkazů ve službách společného systému cílů), přičemž ve „svobodné“ tržní společnosti nic jako „obecné dobro“ definovat nelze? Není tomu tak, že atribut spravedlnosti či nespravedlnosti může být smysluplně připisován pouze lidskému jednání a nikoliv nezamýšleným důsledkům takového jednání? Nejznámějším autorem, který v duchu předestřených otázek formuloval tezi, že výsledky tržního rozdělování nelze posuzovat z hlediska teleologické distributivní spravedlnosti, ale pouze z hlediska spravedlnosti deontologické (procedurální), byl F. A. Hayek (srov. Hayek 1994, s.195-223; ve stejném smyslu ale též Rawls 1963, s.102):

„...spravedlnost se nezajímá o výsledky různých transakcí, nýbrž pouze o to, zda transakce samotné jsou poctivé. Pravidla správného chování nemohou změnit ani fakt, že při dokonale správném chování obou stran přivodí nízká produktivita práce situace, kdy mzdy, za nichž všichni mohou získat zaměstnání, budou velmi nízké – a zároveň kapitálové výnosy budou velmi vysoké – a kdy vyšší mzdy by mohly být některým zajištěny jen prostředky, které ostatním zabrání nalézt zaměstnání vůbec. Později uvidíme, že spravedlnost v této souvislosti může znamenat pouze takové mzdy nebo ceny, jaké byly stanoveny na volném trhu bez podvodu, lsti nebo násilí; a že v tomto jediném smyslu, v němž můžeme smysluplně mluvit o spravedlivých mzdách nebo cenách, může výsledkem zcela spravedlivé transakce vskutku být, že jedna strana z ní dostane velmi málo a ta druhá velmi mnoho“ (Hayek 1994, s. 130-1). Z toho je také patrný zásadní rozdíl oproti Clarkově pojetí. Zatímco podle Clarkova teleologického pojetí je nutnou podmínkou spravedlivosti pracovního kontraktu stav, kdy sjednaná mzda právě odpovídá tomu, co pracující skutečně vyprodukuje (a Clark tudíž konstruuje teorii, která má dokázat, že specifickým produktem jakéhokoliv výrobního faktoru je jeho mezní produkt a že podnikatelé jsou *chtě nechtě* nuceni vyplácet mzdy ve výši

mezního produktu výrobního faktoru práce), podle Hayeka je postačující podmínkou spravedlnosti pracovního kontraktu stav, kdy pracující se sjednanými podmínkami *svobodně* souhlasí, ať už jsou jakékoliv. Z citovaného textu ale vyplývá, že to, co se Clark snaží složitě dokázat (a což se mu dokázat nedaří), Hayek jednoduše předpokládá jako dané a neproblematické. Předpokládá totiž, že pojem *specifická produktivita práce* je smysluplný a že mzda je *specifickou produktivitou práce* určena. Ovšem pro Hayekovo pojetí nemají tyto ekonomické omyly tak fatální důsledky jako pro pojetí Clarkovo¹⁹ a tudíž nejsou pro naši kritiku prvořadé.

Clarkovi šlo o důkaz legitimacy společenského systému devatenáctého století. I kdyby se ale naplnily Clarkovy obavy a potvrdilo se, že kapitalismus je „systém organizovaného plundrování práce“, nevedlo by to k úplné ztrátě jeho legitimacy. Bylo by možné argumentovat např. tak, že třídní útlak a zbídačování širokých vrstev obyvatelstva bylo nutnou podmínkou pokroku a rozvoje výrobních sil, kapitalismus a prvotní akumulaci kapitálu z této dějové linie nevyjímaje (srov. Marx 1950, s. 65 a s. 93). Tato způsob legitimizace kapitalismu je však pro pravicové teoretiky z pochopitelných důvodů nepřijatelný, neboť poskytuje kapitalismu legitimitu jen do té doby, než si „vychová své vlastní hrobaře“. Nebo by bylo možné snažit se v teleologickém gardu argumentovat, že žádná navrhovaná alternativa ke kapitalismu *nemůže fungovat* a že kapitalismus je tedy ze všech myslitelných společenských systému ten *nejméně špatný*. Hayekovi však nepostačovala snaha o důkaz, že kapitalismus je legitimní z pragmatického hlediska. Takový závěr by totiž poskytl jistou legitimitu snaze korigovat výsledky tržního rozdělování přerozdělováním. Hayekovi šlo o to dokázat, že přerozdělování realizované pod pláštíkem úsilí o dosažení „sociální spravedlnosti“ je po všech stránkách škodlivé a tedy nelegitimní. Proto se musel pokusit dokázat, že *laissez-faire* kapitalismus je tím nejlepším možným hospodářským systémem²⁰ a že tržní rozdělování je – v podmínkách svobodné společnosti - jediné spravedlivé, neboť jakékoliv jiné použití pojmu spravedlnost je

¹⁹ Clark se domníval, že fungování kapitalismu může být považováno za spravedlivé, pouze když skutečně dochází k naplnění normy distributivní spravedlnosti „každému podle jeho produktu“. Hayek oproti tomu klade důraz na dobrovolnost směnných transakcí... *A fortiori*, zatímco je Clarkova abstraktní analýza (nutně) založena na *funkčním* pojetí rozdělování, Hayekův přístup je založen na *individuálním* pojetí rozdělování, čímž se Hayek vyhnul další z pastí, do kterých Clark upadl.

²⁰ Známy je např. Hayekův argument formulovaný v rámci *sporu o socialistickou kalkulaci* (srov. Gočev 2002), že pouze *laissez-faire* kapitalismus je schopen generovat nepokřivené cenové informace nutné a postačující pro koordinaci aktivit jednotlivých tržních subjektů. Vyvrácení Hayekovy teze, že *laissez-faire* cenový mechanismus vskutku generuje informace postačující ke koordinaci ekonomických aktivit nezávislých tržních subjektů, uvádí O'Neill 1989. Polemiku s Hayekovým názorem, že jiný než decentralizovaný cenový mechanismus takové informace generovat nemůže, uvádí Cockshott & Cottrell 1997.

jen matením pojmů²¹. Hayek se snažil dokázat, že kapitalismus je třeba přijmout se vším všudy, tedy i s křiklavými a neustále se reprodukujícími společenskými nerovnostmi, a proto se musel pokusit dokázat možnost deontologické legitimizace kapitalismu a tržního rozdělování.

Hayek ve svých úvahách často používá metaforu připodobňující kapitalismus ke hře a my se v následujícím textu této metafory „pro dobro argumentu“ přidržíme, jakkoliv její použití vnímáme též jako příznak nepřipustné abstrakce, snažící se oprostit kapitalismus od jeho konkrétního historického a společenského kontextu:

„Každý, bohatý nebo chudý, vděčí za svůj důchod výsledku hry, na níž se podílejí dovednost i náhoda; jejich souhrnný výsledek a náš podíl na něm jsou tak vysoké jen proto, že jsme souhlasili s pravidly hry a vstoupili do ní. A od okamžiku, kdy jsme vyslovili souhlas s tím, že budeme hrát a z výsledků hry mít případný prospěch, je naší povinností výsledky přijmout, i když se obracejí proti nám.“ (Hayek 1991, §50)

Vskutku, pokud někdo považuje pravidla hry za spravedlivá, není možné, aby došel k závěru, že její výsledky jsou nespravedlivé a tudíž vyžadují korekci. Pokud považujeme pravidla závodu za spravedlivá, není možné hodnotit výsledné pořadí závodníků jako nespravedlivé, přestože není pouze dílem námahy ale i náhody a nezaslouženého talentu. Jakkoliv ovšem můžeme s tímto východiskem Hayekových úvah souhlasit, v následujícím textu si ozřejmíme, že ani toto východisko nevede k Hayekovu kýženému cíli, totiž k prokázání tvrzení, že tržní rozdělování je spravedlivé.

První námitka může být taková, že pravidla kapitalistické hry nejsou spravedlivá, pokud není naplněna podmínka „rovnosti šancí“. Tato linie argumentace je zajímavá především pro autory blízké sociální demokracii, neboť na jednu stranu principiálně nezpochybňuje spravedlnost kapitalistické hry (rozdělování), zároveň však umožňuje argumentovat pro korekci jejích výsledků přerozdělováním. Podle Giddense je charakteristickým znakem tržního rozdělování skutečnost, že výše odměn není úměrná vynaloženému úsilí a talentu (dochází k tomu, že: „jedinci, kteří jsou vnímáni jako – byť nepatrně – lepší, jsou neúměrně odměňováni“ Giddens 2001, s. 88-9). Giddens přitom neřeší otázku, zda princip „vítěz bere vše“ odpovídá alespoň produkční verzi distributivní spravedlnosti, ani otázku, zda jsou jiné verze distributivní spravedlnosti skutečně

²¹ „... v takovém systému, v němž každý smí využívat svých znalostí pro své vlastní účely, je pojem ‘sociální spravedlnost’ nutně prázdný a bezsmyslný“ (Hayek 1994, s. 200)

„spravedlivější“. Zmíněný princip totiž neuvádí jako doklad porušení distributivní spravedlnosti, ale jako doklad ohrožení principu „rovnosti šancí“ investováním do pozice a okázalé spotřeby zvýhodňujícím privilegované třídy a jejich potomky na jedné straně, a nedostatkem zdrojů pro rozvoj sociálního, kulturního a vzdělanostního kapitálu vyloučených tříd na straně druhé. Je to obdobné, jako kdyby závod v běhu na 100 metrů následoval bez přerušení po uběhnutí závodu na 1500 metrů. Přestože (předpokládejme) jsou pravidla prvního závodu spravedlivá, pravidla toho druhého již spravedlivá nejsou, neboť vítěz prvního závodu s nejvyšší pravděpodobností zvítězí díky náskoku i v závodu druhém, přestože ostatní závodníci jsou lepšími běžci na krátké trati. Důsledkem porušení principu „rovnosti šancí“ je pak nejen nespravedlnost, ale i neefektivní využití zdrojů. Giddens proto navrhuje realizovat přerozdělování v takovém rozsahu, který umožní zachovat „rozumnou míru“ rovnosti šancí.

Druhá námitka je mnohem závažnější. Jde o to, že účastníci „kapitalistické hry“ si účast v ní svobodně nezvolili a že „reálně existující“ pravidla této hry jsou vskutku výsměchem jakékoliv snaze o jejich deontologickou obhajobu. Když se vrátíme do doby, kdy se kapitalismus prosazoval jako nový společenský řád, zjistíme, že značná část obyvatelstva byla k účasti na „kapitalistické hře“ donucena poté, co byla násilnými praktikami zbavena předkapitalistické možnosti obživy²². Zároveň zjistíme, že nová vládnoucí třída si často dopomohla k majetkovým ziskům použitím bezuzdného státního i nestátního násilí, pošlapávajícího veškerá tradice posvěcená deontologická pravidla. „Loupění církevních

²² Vyvlastňování samostatně hospodařících rolníků, ohrazování obecních pozemků a vyhánění domkářů z půdy (tedy pošlapávání feudálního vlastnického zvykového práva) bylo motivováno vývojem, kdy se relativně pracovně nenáročný chov ovcí stal ziskovějším než relativně pracovně náročnější pěstování obilí (nejznámější dobový popis procesu ohrazování podal Thomas More v Utopii, Book I). Tento proces však zároveň vytvořil „rezervní armádu“ ochotnou přijmout za jakýchkoliv podmínek práci v manufakturách, jejichž rozvoj tím byl urychlen. Zároveň tak mohl vzniknout mohutný proud přistěhovalců do nových zemí. Problém byl však v tom, že jakmile se přistěhovalci trochu rozkoukali, vykolíkovali si vlastní farmu a pro „trh práce“ byli ztraceni. „Kde je půda velmi levná a všichni lidé jsou svobodní, kde může každý podle svého přání dostat pro sebe kus půdy, tam je práce nejen velmi drahá, vezmeme-li v úvahu podíl dělníka na jeho výrobku, nýbrž je vůbec těžko dostat kombinovanou práci za jakoukoliv cenu.“ (Wakefield 1833, s. 242) Na práci pro kapitalisty pak bylo třeba dovážet otroky, jejichž odměna za práci nepodléhala tržním vlivům. (Připomeňme si, že liberál Locke zhodnocoval své jmění investicemi do společností specializovaných na obchod s otroky. Umění nedovádět věci do důsledků je buržoazii vlastní: jiný osvícený obchodník pokřtil své tři lodě, na nichž otroky vozil, *Voltaire*, *Rousseau* a *Social Contract*.) Wakefield a spol. však přeci jen vymysleli řešení: řeklo se zkrátka, že veškerá půda v nových zemích patří státu a že tedy potenciální samostatně hospodařící farmář za ní musí státu zaplatit sumu, která je dostatečně vysoká na to, aby donutila přistěhovalce nejprve nějakou dobu pracovat pro kapitalistu, i na to, aby za utrženou sumu mohl stát dovézt kapitalistovi náhradníka. (Připomeňme si, že předpoklad, že stát je původním „absolutním vlastníkem“ veškeré panenské půdy, je východiskem úvah J. B. Clarka (viz Clark 1890)). V případech, kdy se předkapitalističtí vlastníci půdy a „sebe sama“ ukázali jako k práci nezpůsobilí, nebylo na programu vykořisťování ani zotročení, nýbrž genocida – jako v případě domorodého obyvatelstva Severní Ameriky.

statků, podvodná privatizace státní půdy, krádeže obecního majetku, usurpátorská a s bezohledným terorismem prováděná přeměna feudálního a klanového vlastnictví v moderní soukromé vlastnictví – to byly rozmanité idylické metody původní akumulace. Takovým způsobem se podařilo dobýt pole pro kapitalistické zemědělství, dát půdu do moci kapitálu a vytvořit pro městský průmysl nutný příliv proletářů-psanců. “ (Marx 1953, s. 772-3; prvotní akumulaci kapitálu je věnována celá 24. kapitola Kapitálu I.) Podobná situace jako při přechodu od feudalismu ke kapitalismu, nebo při kolonizaci nových zemí, nastala i při restauraci kapitalismu v zemích bývalého Východního bloku. Při studiu metod prvotní akumulace kapitálu tedy nejsme odkázáni pouze na historickou literaturu, ale máme je takofka stále ještě na očích. *Ceny* se v transformujících se společnostech vytvářely za podmínek, které byly záměrně a pod ochranou donucovacího aparátu státního *násilí* formovány způsobem umožňujícím příslušníkům *privilegovaných* vrstev *podvodně* ukořistit co největší soukromé majetky²³. Tolik tedy k Hayekovým kritériím spravedlivé ceny: „spravedlivá cena nebo mzda je ta, která se na trhu utvoří sama, bez podvodu, násilí nebo privilegia“ (Hayek 1991, §35).

Představme si ale na chvíli, že a že by se podařilo prosadit taková pravidla, která by do budoucna znemožňovala získání jakýchkoliv výhod na základě „podvodu, násilí nebo privilegia“. Bylo pak možné udělat za minulostí *tlustou čáru* a říci, že ceny, které se nadále budou utvářet na trhu, jsou spravedlivé?

Problém je v tom, že ceny (včetně mezd), které se dnes utváří na trhu, jsou takové nikoliv pouze v důsledku současných „podvodů, násilí a privilegií“, ale i v důsledku „podvodů, násilí a privilegií“ minulých, neboť jsou to právě tyto minulé „podvody, násilí a privilegia“ co vytvořilo dnešní kapitalistické instituce a dnešní rozložení majetku, kulturního, sociálního, vzdělanostního a symbolického kapitálu. I kdyby se tedy podařilo z tržní hry eliminovat současné a budoucí „podvody a násilí“ – jakkoliv si něco takového lze jen stěží představit - nevedlo by to k tomu, že by bylo možné výsledné ceny považovat za spravedlivé, neboť tyto

²³ Rozkrádání a výprodej majetku v rámci „privatizace se zhasnutými světly“ bylo někdy ospravedlňováno poukazem na Coaseho teorém a „tragédii obecního vlastnictví“. Stručně řečeno, souběžné uplatnění těchto dvou konceptů vede k závěru, že vznik soukromého vlastnictví vzácného zdroje, který byl dříve v obecním vlastnictví, vede ke zvýšení alokační efektivity, bez ohledu na to, zda je nabytí soukromého vlastnického práva legitimní nebo zda je za nabytý majetek poskytnuta adekvátní protihodnota. Vskutku, Nashova rovnováha se v případě soukromě vlastněného vzácného rivalitního zdroje (rybník, pastvina) vyznačuje vyšší mírou alokační efektivity, než Nashova rovnováha v případě, že je tento zdroj ponechán v obecním vlastnictví. Jak však dokázal Roemer (1989), toto zvýšení alokační efektivity není paretooptimální – novopečený majitel si vskutku výrazně polepší, všichni ostatní si ale oproti původnímu stavu pohorší, neboť majitel maximalizující zisk jím na konkurenčním trhu práce bude vyplácet nižší hodinovou mzdu, než jaký byl jejich původní hodinový výnos. Ke zvýšení alokační efektivity privatizací rivalitního zdroje navíc dochází pouze za předpokladu, že jeho užívání nebylo původně nijak regulováno (například zvykovým právem nebo samosprávou); Roemer proto rozlišuje *obecní* (neregulované) společenské vlastnictví od společenského vlastnictví *veřejného* (regulovaného).

ceny by v důsledku minulých „podvodů a násilí“ nadále obsahovaly mj. i nerovnostní rentu (otázku, zda je spravedlivé pobírat talentovou rentu, ponechávám stranou). Jak ale eliminovat nespravedlivost způsobenou minulými „podvody, násilím a privilegií“? Jedině přerozdělením majetku. Jak ale určit, které atomy hodnoty jsou vlastněny spravedlivě a které nespravedlivě, neboť v důsledku minulých podvodů, násilí a privilegií? Na tuto otázku se pokusil odpovědět Robert Nozick: protože je prakticky nemožné určit, které atomy hodnoty jsou vlastněny spravedlivě a které nespravedlivě (není možné určit, kdo by co vlastnil, kdyby v minulosti nedošlo k žádným nespravedlivým převodům majetku), je třeba existující majetek přerozdělit ve prospěch nemajetných, podle pravidla, které je prakticky totožné s Rawlsovým maximinovým pravidlem²⁴. Pokud se pak od tohoto výchozího stavu bude majetek přesouvat pouze spravedlivými transakcemi²⁵, pak bude možné tvrdit, že jakékoliv budoucí rozdělení majetku bude spravedlivé, i když někteří budou mít hodně a jiní málo.

²⁴ “Assuming (1) that victims of injustice generally do worse than they otherwise would, and (2) that those from the least well-off group in the society have the highest probabilities of being the (descendants of) victims of the most serious injustice who are owed compensation by those who benefited from the injustices (assumed to be those better off ...), then a *rough* rule of thumb for rectifying injustices might seem to be the following: organize society so as to maximize the position of whatever group ends up least well-off in society. ... **In the absence of such a treatment applied to a particular society, one cannot use the analysis and theory presented here to condemn any particular scheme of transfer payments, unless it is clear that no considerations of rectification of injustice could apply to justify it.** Although to introduce socialism as the punishment for our sins would be to go too far, past injustices might be so great as to make necessary in the short run a more extensive state in order to rectify them.” (Nozick 1974, s. 231, zvýrazněno P.G.) Povšimněme si též Nozickova tvrzení, že čím je člověk bohatší, tím je vyšší pravděpodobnost, že za svůj majetek vděčí podvodům, krádežím a loupežím, ať již vlastním, nebo spáchaným svými předky. Přesněji řečeno, čím je člověk bohatší a čím má větší příjem, tím větší podíl jeho majetku a příjmu byl pravděpodobně získán na neoprávněně, ať již formou bezprostřední kořisti, nebo formou nerovnostní renty. Toto faktické konstatování duchovního otce pravicového libertarianismu by velice obohatilo politickou diskuzi v České Republice. Dodejme ještě, že v podobném smyslu jako Nozick se vyjadřoval i Rothbard při popisu nespravedlností v rozdělování přetrvávajících od feudalismu až dodneška: „But suppose that centuries ago, Smith was tilling the soil and therefore legitimately owning the land; and then that Jones came along and settled down near Smith, claiming by use of coercion the title to Smith’s land, and extracting payment or “rent” from Smith for the privilege of continuing to till the soil. Suppose that now, centuries later, Smith’s descendants (or, for that matter, other unrelated families) are now tilling the soil, while Jones’s descendants, or those who purchased their claims, still continue to exact tribute from the modern tillers. Where is the true property right in such a case? It should be clear that here, just as in the case of slavery, we have a case of continuing aggression against the true owners—the true possessors—of the land, the tillers, or peasants, by the illegitimate owner, the man whose original and continuing claim to the land and its fruits has come from coercion and violence.“ (Rothbard 1998, s. 66)

²⁵ Nozick uvádí tři deontologicky spravedlivé způsoby nabytí vlastnického práva: 1) přivlastněním si nikým dosud nevlastněného přírodního zdroje, *za předpokladu, že se tím nezhorší situace ostatních* 2) dobrovolnou směnou 3) přerozdělením s cílem odčinit minulé nespravedlnosti v nabývání vlastnických práv. Kromě v textu analyzovaných problémů s nápravou minulých nespravedlností je velice problematický i první z uvedených způsobů oprávněného nabytí – jde totiž o to, jak zajistit, že se po prvotním přivlastnění nějakého vzácného zdroje situace *ostatních* vskutku nezhorší. Lze totiž argumentovat, že s výjimkou statků, které nejsou a ani v budoucnu se nestanou vzácnými (zrnka písku a pod.), vede prvotní individuální přivlastnění *vždycky* ke zhoršení situace některých *ostatních*, ať již z přítomné generace nebo z generací budoucích, neboť ti jsou tak zbaveni možnosti si tento statek sami přivlastnit anebo jím disponovat v rámci kolektivního vlastnictví. Pokud si někdo přivlastní půl kontinentu, pak tím nemusí bezprostředně zhoršit situaci svých současníků – za předpokladu, že si každý z nich také může přivlastnit parcelu takové velikosti, kterou zvládá obhospodařit. Zcela jistě tím však za předpokladu růstu populace poškodí příslušníky budoucích generací, na které se již žádná půda nedostane. Ti pak budou moci

Pokud ale k tomuto nápravnému vyvlastnění a přerozdělení majetků nedošlo a nedojde, pak jedinou *second-best* variantou zůstává přerozdělování příjmů (např. podle maximinového pravidla – viz poznámku č. 25), *za předpokladu, že existence státu, která je takovýmto přerozdělením předpokládána, nemá pro příjemce přerozdělování daleko horší důsledky, než jaký je nebo může být jejich prospěch z přerozdělování.* Nozickovy argumenty proti státnímu násilí tedy lze použít pouze proti horizontálnímu a regresivnímu vertikálnímu přerozdělování; proti progresivnímu vertikálnímu přerozdělování *ve stávající společnosti* je použít nelze²⁶.

2.3. Shrnutí druhého oddílu

Snaha přiřknout tržnímu rozdělování atribut *spravedlivé* byla neúspěšná, ať již byla vedena v teleologickém či deontologickém gardu. V dnešní společnosti (tj. při historicky vzniklém rozdělení různých druhů kapitálu a za předpokladu přetrvání státu) je třeba chápat přerozdělování příjmů jako *second-best* způsob částečné nápravy současných i minulých majetkových křivd za situace, kdy jsou všechny alternativní návrhy na radikální přerozdělení či zespolečenštění majetku nerealizovatelné, politicky neprůchozí anebo kvůli svým důsledkům nežádoucí.

3. Argumentace z hlediska užitku

*Intense, long, certain, speedy, fruitful, pure –
Such marks in pleasures and in pains endure.
Such pleasures seek if private be they end:
If it be public, wide let them extend.
Such pains avoid, whichever be thy view:
If pains must come, let them extend to few.
(Jeremy Bentham: Principles of Morals and
Legislation, kapitola IV)*

3.1. Východiska utilitarismu

prohlásit, že prvotní přivlastnění „půlky panenského kontinentu“ bylo deontologicky nespravedlivé, i když (i takto nepravděpodobnou náhodu si troufneme předpokládat) v rámci tohoto přivlastnění nebylo nutno pozabíjet žádné domorodce. A obdobným způsobem lze argumentovat dokonce i tehdy, když se nejedná o půlku kontinentu, ale o parcelu průměrné velikosti. V názorech na otázku, kdy je nabytí panenského zdroje oprávněné a kdy nikoliv, respektive na otázku, zda jsou panenské zdroje nikým nevlastněné anebo naopak vlastněné všemi, stejně jako v názorech na otázku, v jakých případech vlastnické právo zaniká, proto mezi panuje snad ještě větší pestrost názorů než v případě otázky, která verze distributivní spravedlnosti je ta „nejspravedlivější“.

²⁶ Colin Farrelly proto podotýká: “To his original declaration that ‘taxation is on a moral par with forced labour’ we must add: *if and only if no considerations of injustice could apply to justify such taxation.* The minimal state is only justified provided all past injustices have been rectified. What society can claim to have satisfied such a requirement?” (Farrelly 2004, s. 49)

Jakkoliv nemusíme považovat koncepci člověka jako *stroje na výrobu užitku* za nejšťastnější východisko ekonomické analýzy²⁷, je třeba konstatovat, že mainstreamoví ekonomové tak explicitně či implicitně činí a tudíž je pro ně *užitek* ústřední kategorií. Kvůli stěžejnímu vlivu utilitarismu při formování neoklasické ekonomie a kvůli tomu, že vztah raných utilitaristů k otázce přerozdělování je dnes často zkreslován, zaslouží rozpracování problematiky přerozdělování z hlediska utilitarismu samostatný oddíl.

Utilitarismus lze chápat též jako zvláštním druh teleologické koncepce spravedlnosti. Cílem ambiciózního projektu utilitaristické etiky nebylo nic menšího než úplná přestavba společenských institucí, která měla vést k jejich oproštění od reliktní víry, pověry či zvyku. Politická ekonomie, psychologie, právní věda atd. tak byly utilitaristy nahlíženy jen jako jednotlivé součásti vše zastřešující vědecké etiky utilitarismu – ne nadarmo nesla Edgeworthova stěžejní práce na poli ekonomické teorie název *Mathematical Psychics* a podtitul *Esej o užití matematiky v mravních vědách*.

Zakladatel utilitarismu Jeremy Bentham ve svých úvahách navazoval především na „osvícenský obrat“ v teorii trestního práva. V teorii trestního práva se tak poprvé setkáváme s mnoha koncepty, které utilitarismus později vnesl do obecné ekonomické analýzy: především s představou maximalizace užitku jako jediného motivu lidského jednání („Jako přitažlivost těles nás vždy jakási tajemná síla tlačí směrem k našemu blahobytu. ... Všechny rozličné činnosti člověka jsou důsledky této niterné tendence.“ Beccaria 1764, s. 119) a s cost/benefit analýzou („Mezi tresty a způsoby, jimiž jsou aplikovány v poměru ke spáchaným přečinům, je třeba volit prostředky, které vyvolávají v duchu lidu nejsilnější a nejtrvalejší dojem a které jsou zároveň nejméně kruté k tělu viníka.“ Beccaria 1764, s. 87).²⁸ Předobrazem *ekonomického člověka* byl tedy trestanec. Jinak velice střízlivý Bentham se při popisu východisek svého systému dokázal vybičovat k téměř básnickým obrátům: „Příroda dala vládu nad lidstvem dvěma suverénním pánům, *bolesti* a *slasti*. Pouze oni ukazují, co

²⁷ Původní sférou aplikace „principu užitku“ byla teorie morálky a teorie lidského jednání. Pozdější zakladatelé neoklasické ekonomie k těmto ambicím přidali ještě teorii hodnoty. Ještě pozdější neoklasičtí ekonomové teorii užitku zavrhovali jak v oblasti etiky (s poukazem na nemožnost intersubjektivního srovnávání užitků), tak i v oblasti teorie hodnoty a teorie lidského jednání (jako kukaččí vejce metafyziky), aby ji posléze přeci jen v rámci posledních dvou uvedených oblastí rehabilitovali. Podrobnější popis a analýza tohoto vývoje plného zvratů překračuje rámec této práce, částečně jej uvádím v Gočev 2005, s. 4-8. Moje vlastní stanovisko je ve vztahu k současnému neoklasickému mainstreamu právě opačné: teorie hodnoty i teorie lidského jednání založené na konceptu užitku jsou zavádějící; jedinou sférou, kde nachází uplatnění „principu užitku“ jakés takés opodstatnění, je etika.

²⁸ Beccaria, stejně jako Montesquieu, přisuzoval trestnímu právu pouze úlohu prevence v opozici k pojetí trestu jako pomsty. Bezprostředně ovlivnil nejen Benthama, ale také reformy trestních zákoníků zavedené Kateřinou II. a Josefem II. Proto je ostatně právní systém ČR dodnes tolik poplatný utilitaristickému pojetí.

máme dělat, a stejně tak i určují, co dělat budeme. Z jejich trůnu se po jedné straně odvíjí zásady dobra a zla, po druhé straně řetězec příčin a následků. Ovládají nás ve všem co děláme, ve všem co říkáme, ve všem, co si myslíme: jakákoliv snaha, kterou můžeme podniknout, abychom setřáslí naši podřízenost, poslouží pouze tomu, aby ji demonstrovala a potvrdila. Slovy může člověk předstírat, že se zříká jejich panství: ale ve skutečnosti mu zatím zůstává podřízen. *Princip užitku* odhaluje tuto podřízenost a klade ji za východisko systému, jehož cílem je tkát látku štěstí rukama rozumu a zákona. Systémy, které se jej pokoušejí zpochybnit, zachází se zvuky namísto se smyslem, s vrtochy namísto s rozumem, s tmou namísto se světlem.“ (Bentham 1781, s. 14)

Bentham vystavěl svůj systém především na opozici proti deontologické morálce, posuzující mravní hodnotu činů podle jejich záměru. Stejně tak ale kritizoval *praktický rozum* opírající se o *princip sympatie a antipatie*, podle kterého je mravní hodnota činu závislá na tom, zda u posuzujícího „nezúčastněného pozorovatele“ vyvolává schvalující nebo odsuzující reakci. Předmětem jeho kritiky tak byla i teorie *mravního smyslu* rozvíjená Shaftesburym, Hutchesonem, Humem a Smithem. Přístup teorie *mravního smyslu* byl podle Benthama nejednoznačný a zavádějící, vnímal jej však jako instinktivní, neuvědomělou a nedokonalou aproximaci k vlastnímu přístupu. Systematické a koherentní vodítko pro reformy práva a společenských institucí mohl podle Benthama skýtat pouze utilitarianismus, jehož kategorickým imperativem je *princip užitku*: „Jednej vždy tak, aby tvé jednání vedlo k maximalizaci celkového čistého přebytku slastí nad strastmi u všech, kteří budou tímto jednáním ovlivněni“²⁹.

Benthamovu argumentaci ve prospěch *principu užitku* lze shrnout takto:

- (1) Společenské dobro je sumou štěstí všech jednotlivců
- (2) Smyslem morálky je prosazovat společenské dobro
- (3) Mravní princip je ideální tehdy a pouze tehdy, pokud jeho zevšeobecnění povede k maximalizaci společenského dobra

²⁹ *Terminologická poznámka*: Někteří utilitaristé označovali *summum bonum* pojmem *užitek*, jiní dávali přednost termínu *štěstí*, oba pojmy lze považovat za navzájem zaměnitelné. Individuální užitek byl chápán jako individuálního přebytku slastí nad strastmi u konkrétního smyslového tvora; a společenský užitek jako celkový přbytek slastí nad strastmi u všech smyslových tvorů: „By utility is meant that property in any object, whereby it tends to produce benefit, advantage, pleasure, good, or happiness, (all this in the present case comes to the same thing) or (what comes again to the same thing) to prevent the happening of mischief, pain, evil, or unhappiness to the party whose interest is considered: if that party be the community in general, then the happiness of the community: if a particular individual, then the happiness of that individual.“ (Bentham 1781, s. 14-5) Maximalizace individuálního resp. společenského užitku pak byla chápána jako maximalizace těchto přebytků.

(4) Zevšeobecnění *principu užitku* vede k maximalizaci společenského dobra

Proto je *princip užitku* ideálním mravním principem.

Když Bentham takto identifikoval kritérium, podle kterého měla být posouzena legitimita všech existujících i v budoucnu navrhovaných společenských institucí, mohl se pustit do formulace vlastních návrhů na přepracování práva, což samozřejmě předpokládalo přechod od zvykového práva k právu kodifikovanému³⁰ na základě požadavků utilitárního rozumu.

Podle Benthama je každá právní norma, zákaz nebo příkaz, zlem – neboť se opírá o donucovací aparát státu a tedy o potenciální působení strasti každému, kdo se jím neřídí. Navíc každá právní norma omezuje svobodnou vůli těch, kdo by nebýt této normy jednali v rozporu s tím, co stanoví, a tím omezuje možnost jejich individuální maximalizace užitku, k níž dochází tehdy, když má jednotlivec možnost jednat v souladu se svými preferencemi. Proto je též nelegitimní každá právní norma zakazující jednání, které je založeno na svobodném souhlasu všech stran, kterých se toto jednání týká³¹.

1) Nutnou, ale nikoliv postačující podmínkou legitimacy právní normy je tedy to, že musí zakazovat nebo příkazovat³² jednání, které není založeno na svobodném souhlasu všech dotčených stran.

2) Nutnou a zároveň postačující podmínkou legitimacy právní normy je, aby zlo, které způsobí (tj. snížení užitku na straně těch, kdo jsou potrestáni za její porušení a na straně těch, kdo se vlivem jejího zavedení nechovají v souladu se svými autonomními preferencemi), bylo více než vykompenzováno dobrem, které z ní vzejde. (Je zřejmé, že tato podmínka nemůže být splněna tehdy, když není splněna podmínka první.) Např. je možné argumentovat tak, že zákony zakazující vraždy a krádeže jsou legitimní proto, že snížení užitku na straně těch, kdo vraždí a kradou (anebo by - nebýt tohoto zákazu - vraždili a kradli, eventuálně by měli profit

³⁰ Ostatně pojem *codification* sám Bentham zavedl, podobně jako mnohé jiné, dodnes používané termíny: *to maximize*, *international*. Jiné Benthamovy novotvary se však neujaly, jako např. jeho výraz pro vycházku po večeři: *post-prandial vibration*.

³¹ „For no man can be so good a judge as the man himself, what it is gives him pleasure or displeasure.“ (Bentham 1781, s. 135) Bentham byl ostatně jedním z mála, kdo již na přelomu 18. a 19. století prosazovali dekriminálníci homosexuálních souložů: "It is wonderful that nobody has ever yet fancied it to be sinful to scratch where it itches, and that it has never been determined that the only natural way of scratching is with such or such a finger and that it is unnatural to scratch with any other." V tomto bodě narážíme na další problém, který činil utilitaristům potíže. Co když zlepšení postavení menšiny je více než kompenzováno iracionální strastí zakoušenou konzervativní většinou?

³² Právní norma, která by příkazovala něco, co stejně za všech okolností všichni dobrovolně činí, by byla zbytečná, a tedy nelegitimní. Právní norma příkazující pomoc člověku v ohrožení života je legitimní pouze tehdy, pokud nebýt této normy by v některých případech docházelo k tomu, že se svědek ohrožení cizího života rozhodne ohroženému nepomoci, aniž by tím sám ohrozil sebe nebo někoho dalšího. Tedy též příkazující právní norma může být legitimní pouze tehdy, když příkazuje jednání, které (alespoň v některých případech) není založeno na svobodném souhlasu zúčastněných stran.

z poskytování osobní ochrany či hlídání objektů), je více než vykompenzováno zvýšením užitku těch, kdo jsou takto ušetřeni zavraždění či okradení, ale zároveň i zvýšením užitku všech členů společnosti, kteří se při existenci těchto norem cítí bezpečněji a mohou utratit prostředky jinak než za strážce a hlídače. **Stejně tak by byly právní normy zajišťující přerozdělování příjmů legitimní tehdy a pouze tehdy, pokud by bylo výsledné snížení užitku jedněch více než kompenzováno zvýšením užitku jiných.**

Jak ale určit, že některý akt povede spolu se všemi svými důsledky ke zvýšení společenského užitku, pakliže tento akt povede u některých členů společnosti ke zvýšení a u jiných ke snížení užitku³³? Je třeba připomenout, že Bentham chápal užitek jako nikoliv pouze individuální a subjektivní kategorií, ale jako kategorií obecnou a objektivní: předpokládal jeho intrasubjektivní měřitelnost a intersubjektivní srovnatelnost. Podle Benthama má totiž užitek vždy podobu sensorické slasti nebo vystříhání se sensorické strasti a je tedy vždy na sensorické počítky beze zbytku redukovatelný. Bentham, stejně jako později Jevons a Edgeworth, zastával názor, že hodnota štěstí se rovná jeho intenzitě vynásobené trváním³⁴ a že intenzitu štěstí lze měřit podobně jako třeba teplotu na základě vnějších projevů

³³ Sám Bentham uvažoval následující aproximativní proceduru:

„To take an exact account then of the general tendency of any act, by which the interests of a community are affected, proceed as follows.

Begin with any one person of those whose interests seem most immediately to be affected by it: and take an account,

1. Of the value of each distinguishable *pleasure* which appears to be produced by it in the *first* instance.
2. Of the value of each *pain* which appears to be produced by it in the *first* instance.
3. Of the value of each pleasure which appears to be produced by it *after* the first. This constitutes the *fecundity* of the first *pleasure* and the *impurity* of the first *pain*.
4. Of the value of each *pain* which appears to be produced by it after the first. This constitutes the *fecundity* of the first *pain*, and the *impurity* of the first *pleasure*.
5. Sum up all the values of all the *pleasures* on the one side, and those of all the pains on the other. The balance, if it be on the side of pleasure, will give the *good* tendency of the act upon the whole, with respect to the interests of that *individual* person; if on the side of pain, the *bad* tendency of it upon the whole.
6. Take an account of the *number* of persons whose interests appear to be concerned; and repeat the above process with respect to each. *Sum up* the numbers expressive of the degrees of *good* tendency, which the act has, with respect to each individual, in regard to whom the tendency of it is *good* upon the whole: do this again with respect to each individual, in regard to whom the tendency of it is *good* upon the whole: do this again with respect to each individual, in regard to whom the tendency of it is *bad* upon the whole. Take the *balance* which if on the side of *pleasure*, will give the general *good tendency* of the act, with respect to the total number or community of individuals concerned; if on the side of pain, the general *evil tendency*, with respect to the same community.

It is not to be expected that this process should be strictly pursued previously to every moral judgment, or to every legislative or judicial operation. It may, however, be always kept in view: and as near as the process actually pursued on these occasions approaches to it, so near will such process approach to the character of an exact one.“ (Bentham 1781, s. 32-3)

³⁴ Přesněji řečeno měla podle Benthama dávka slasti nebo strasti [a lot of pleasure or pain] kromě intenzity a trvání ještě další kvantitativní rozměry, které ale nebyly utilitaristickými ekonomy akcentovány: míru jistoty že nastane, časovou vzdálenost, *plodnost* (tj. pravděpodobnost, že bude následována pocitem *stejněho* druhu; slast slastí, strast strastí) a *čistotu* (tj. pravděpodobnost, že *nebude* následována pocitem *opačného* druhu).

sledovaných pozorovatelem nebo zachycovaných měřicími přístroji³⁵. Bentham též formuloval princip klesajícího mezního užitku: „Čím větší je množství věcí představujících bohatství, které člověk už vlastní, tím menší množství štěstí získá přidáním dalšího množství věcí představujících bohatství k dané veličině.“ (Bentham 1802, vol. IX, s. 18) Je nasnadě, že princip maximalizace společenského užitku ve spojení s principem klesajícího individuálního mezního užitku musel Benthamovi nutně přivést k úvahám o přerozdělování.

3.2. Názor utilitaristů na přerozdělování

Pokud předpokládáme, že všichni jedinci zakouší při stejném příjmu stejný užitek, pak ze zákona klesajícího mezního užitku vyplývá, že maximální celkový společenský užitek bude – *ceteris paribus* - dosažen při rovném rozdělení příjmů. Toto tvrzení má povahu tautologie. Problém je ovšem za prvé s podmínkou *ceteris paribus* a za druhé s předpokladem stejného průběhu užitkových funkcí. Argumentaci proti přerozdělování, vycházející z přesvědčení, že přerozdělování vede ke zmenšování koláče, který je přerozdělován, se budu obšírně zabývat v následující kapitole. V této kapitole proto budu uvažovat o otázce formulované tak, aby podmínka *ceteris paribus* byla bezpochyby zachována: **Jaké rozdělení fixního produktu vede k maximalizaci celkového užitku?**

Názor mnoha dnešních ekonomů na představy raných utilitaristů je zhruba tento: raní utilitaristé „sčítali užitky“, ergo předpokládali intersubjektivní srovnatelnost užitků, ergo předpokládali stejnou schopnost zakoušet užitek, ergo byli stoupenci rovného rozdělování, eventuálně takového přerozdělování, které by k rovnému rozdělení směřovalo. Pak přišel Lionel Robbins a celý tento přístup vyvrátil z kořenů, neboť poukázal na to, že předpoklad stejné schopnosti zakoušet užitek je normativním a nikoliv pozitivním soudem.

Nuže, tato všeobecně rozšířená interpretace je téměř ve všech ohledech mylná.

- A. Je sice pravda, že někteří raní utilitaristé předpokládali možnost (aproximativního) měření a sčítání užitků, a tedy jejich intersubjektivní srovnatelnost, žádný z nich však nepředpokládal stejnou schopnost zakoušet užitek u všech jedinců, které je třeba zahrnout do kalkulace celkového užitku.
- B. Raní utilitaristé nepodporovali rovné rozdělování, ale naopak zachování příjmových nerovností. Bentham tak sice činil především s ohledem na argumenty týkající se produktivity, jiní utilitaristé se však otevřeně oddávali typickým elitářským

³⁵ Edgeworth zavedl pro vědeckou disciplínu, která by se takovýmito měřeními zabývala, označení „hedonimetrie“. Je třeba si uvědomit, že uvažujeme dobu, kdy se obory jako bylo frenologie, „měřící“ duševní vlastnosti lidí podle tvaru lebky, těšily ve vědeckém světě značné vážnosti.

předsudkům, často na půdě sociálního darwinismu, a argumentovali právě rozdílnou schopností zakoušet užitek u chudých a u bohatých.

- C. Pokud jde o rozdílnou schopnost zakoušet užitek, nepřinesl Robbins žádné nové argumenty. Pouze zasadil staré argumenty utilitaristů do nového rámce rozlišování pozitivních a normativních soudů, který se stal velice populárním vlivem infiltrace pozitivismu do ekonomické teorie. *A fortiori*, když byl Robbins konfrontován s některými důsledky uvažované nemožnosti provádět interpersonální srovnání užitku³⁶, prohlásil, že nikdy neodmítl legitimitu předpokladu o stejné schopnosti zakoušet užitek. Netvrdil, že je tento předpoklad nelegitimní; tvrdil pouze tolik, že legitimita tohoto předpokladu se opírá o etiku a nikoliv o *pozitivní* ekonomickou vědu³⁷. *A fortiori*, i za předpokladu, že různí jedinci mají různou schopnost zakoušet užitek a přitom nelze nijak určit ani smysluplně předpokládat, kdo má jakou, stejně lze dokázat, že rovné rozdělení fixního produktu povede k maximalizaci *pravděpodobného* užitku.

Ad A)

Dezinterpretace připisující Benthamovi radikální rovnostářství se často opírá o jeho tvrzení, že při posuzování dopadů konkrétního opatření na společenský užitek má být každý tvor posuzován jako rovnocenný. Tento princip však Bentham formuloval pouze jako princip nestrannosti, odlišující individuální „hedonickou kalkulaci“ (tj. egoismus) od společenské kalkulace na základě principu užitku. Zatímco v případě individuální „hedonické kalkulace“ platí, že „v každém lidském srdci... převažuje vlastní zájem nad zájmem společnosti; vlastní individuální zájem nad zájmem všech ostatních dohromady“ (Bentham 1824, s. 392-3), v případě společenské kalkulace užitku musí platit, že „každý jeden musí být počítán za jednoho a ne více než za jednoho“. „Každým“ měl přitom Bentham na mysli veškeré bytosti schopné zakoušet pocity, tedy nejen lidi, ale i zvířata. Bentham se ale samozřejmě

³⁶ Problém Robbinsovy argumentace byl spatřován v tom, že prakticky znemožňovala činit jakákoliv doporučení pro hospodářskou politiku, dokonce i taková, která byla konformní s *laissez-faire* přístupem: „Uvažme např. zrušení obilných zákonů. To mělo za následek snížení hodnoty jednoho z výrobních faktorů – půdy. Bezpochyby může být ukázáno, že přínos pro společnost jako celek převyšuje ztrátu pozemkových vlastníků, *ovšem pouze za předpokladu, že jsou jednotlivci pokládáni za v jistém smyslu totožné*. Jak jinak by bylo možné porovnat ztrátu jedněch – a že zde došlo ke ztrátě nemůže nikdo popřít – se všeobecným ziskem? Pokud je striktně prosazována nesrovnatelnost užitku různých jedinců, pak jsou vyloučena nejen doporučení ekonomie blahobytu, ale vůbec veškerá doporučení.“ (Harrod 1938, s. 396-7)

³⁷ "I think that the assumption of equality [of capacity to happiness] comes from outside, and that its justification is more ethical than scientific. But we all agree that it is fitting that such assumptions should be made and their implications explored with the aid of the economist's technique." (Robbins 1938, s. 641)

nedomníval, že by zvířata měla stejnou schopnost zakoušet slast a strast jako lidé³⁸, stejně jako explicitně netvrdil, že by tuto schopnost měli stejnou všichni lidé. Šlo mu pouze o to, že při společenské kalkulaci užitku musí být započítán celý *objektivní* užitek zakoušený každým smyslovým tvorem. Snažil se tak předejít přirozené tendenci legislativců připisovat zcela subjektivně mimořádnou váhu vlastnímu užitku, eventuálně užitku příslušníků vlastní třídy nebo občanů vlastního státu. Tím ale Bentham rozhodně netvrdil, že každá bytost zakouší za stejných podmínek stejnou velikost slasti či strasti.³⁹ Je nabíledni, že při posuzování jaká je *objektivní* schopnost zakoušet užitek u různých skupin tvorů se Bentham dopouštěl zcela arbitrárních a pohříchu subjektivních soudů.

Ovšem Bentham byl ze všech známých utilitaristů přeci jen v jistém smyslu nejrovnostářštější – za prvé proto, že (např. na rozdíl od J. S. Milla) popíral jakékoliv rozlišování mezi „vyššími“ a „nižšími“ slastmi, za druhé proto, že ve většině svých arbitrárních úvah skutečně implicitně předpokládal, že všichni lidé mají stejnou schopnost zakoušet slast a strast. To bylo dáno tím, že se Bentham zabýval především reformami trestního práva za předpokladu formální rovnosti lidí před zákonem⁴⁰. Přesto byla představa různé schopnosti zakoušet užitek založena již u Benthama a u jeho následovníků byla tato představa dovedena ještě dále a jednoznačně explikována jako způsob legitimizace majetkové nerovnosti.

Ad B)

Jak již bylo řečeno, Bentham byl mezi utilitaristy jedním z nejrovnostářštějších. Přesto věnoval značnou péči rozptýlení jakéhokoli podezření, že utilitarismus implikuje prospěšnost radikálního přerozdělení majetku. Tyto argumenty uvedl především v příloze k *Principles of the Civil Code*, nazvané *Of the levelling principle*. Jeho hlavní argument byl ten, že radikální přerozdělení by vedlo k destrukci „bohatství a jistoty“. „Jistota“ podle Benthama spočívá v tom, že když někdo něco zdědí nebo vydělá, očekává, že jeho vlastnictví bude zachováno. Kdyby toto očekávání nebylo naplněno, ochuzení boháči by netrpěli pouze nemožností

³⁸ Benthamův utilitarismus je tak první teorií zvířecích práv, přinejmenším od dob antiky. Bentham tak například navrhoval zákaz sportovního rybolovu, neboť se domníval, že utrpení působené rybám je méně než kompenzováno potěšením rybářů. Oproti tomu zákon zakazující rybolov za účelem obživy byl podle Benthama nelegitimní, neboť újma způsobená zvířatům je více než kompenzována prospěchem lidí, kteří jsou *výkonnějšími* generátory slasti a strasti než zvířata.

³⁹ S názorem připisující Benthamovi radikální rovnostářství polemizoval již Sidgwick (1891, s. 583): „I do not however think that Bentham intended to deny that one person may be more capable of happiness than other ...“

⁴⁰ Rovnosti před zákonem není nic jiného než konkrétní aplikace předpokladu rovné schopnosti zakoušet užitek. Možná, že ti, kdo dnes zpochybňují oprávněnost vertikálního přerozdělování (z hlediska užitku), zpochybní v budoucnu i rovnost před zákonem, jakkoliv je dnes naplňována pouze formálně. Lze totiž argumentovat, že objektivně stejný trest (odnětí svobody na dva roky) způsobí různým lidem různě velký subjektivní trest: bohatému jedinci působí ztráta svobody větší újmu než chudému, a proto je třeba trestní sazby odsouzenců snižovat úměrně podle jejich majetku.

realizovat původní objem slastí, ale navíc i strastí z nenaplněných očekávání; prázdné místo v jejich peněženkách nezůstane prázdné, ale naplní se strastí z deprivace⁴¹. Na podkopání „jistoty vlastnictví“ přerozdělováním by však nakonec podle Benthama doplatili úplně všichni, neboť „nikdo by se pak nesnažil cokoliv svou prací zlepšovat: všichni lidé by žili z ruky do úst“. Bentham tak zastával především *efektivnostní* linii legitimizace majetkové nerovnosti.

S explicitním zdůrazněním „preference rovnosti“ si pohrával Sidgwick, který se domníval, že utilitarismus není schopen poskytnout vodítko pro distribuci daného množství štěstí mezi daný počet jedinců, a proto je třeba doplnit jej o další princip spravedlivého rozdělování, kterým je princip rovnosti. Ani Sidgwick však neopomněl zdůraznit, že jde o rozdělení štěstí, nikoliv prostředků jeho dosažení, které je třeba rozdělovat nerovně podle schopnosti zakoušet štěstí⁴². Edgeworth však přesvědčivě dokázal, že v obecném smyslu je princip preference rovnosti v utilitarismu nadbytečný (Edgeworth 1881, s. 77); a že v konkrétním smyslu, který užil Sidgwick, totiž že štěstí, ovšem nikoliv prostředky štěstí, mají být rovně rozděleny, je princip preference rovnosti s utilitarismem dokonce v rozporu (Edgeworth 1881, s. 124): štěstí není nikdy rozdělováno přímo, vždy jsou rozdělovány prostředky štěstí. Pokud by všichni lidé z dané skupiny měli stejnou schopnost zakoušet štěstí, pak by při rozdělování fixního objemu těchto prostředků utilitarismus favorizoval jejich rovné rozdělení, které by zároveň vedlo k rovnému rozdělení výsledného štěstí. To ale nevyplývá z autonomie preference rovnosti, ale z kombinace principu maximalizace užitku⁴³ se zákonem klesajícího mezního užitku. Pokud předpoklad o stejné schopnosti zakoušet užitek opustíme, pak utilitarismus favorizuje – v důsledku totožného principu – nerovné rozdělení prostředků spojené s *nerovným* rozdělením štěstí (ti kdo mají větší schopnost zakoušet štěstí, mají dostat prostředků štěstí více a nikoliv méně než druzí). Edgeworth dokonce uvádí mechanickou paralelu s uplatněním zákona klesajících mezních výnosů při pěstování zemědělských

⁴¹ Na základě této úvahy ostatně Bentham zredukoval původně proklamovanou maximu utilitarismu „největší štěstí *největšímu počtu*“, převzatou od dřívějších myslitelů, pouze na „největší štěstí“. Původní formulace totiž umožňovala interpretace podporující zvýšení štěstí většiny na úkor menšiny. Bentham uváděl jako hypotetický příklad zotročení katolíků protestanty v Británii, resp. protestantů katolíky v Irsku. Podle Benthama by ale takovéto přerozdělení štěstí vedlo ke snížení celospolečenské čisté sumy štěstí, neboť „vakuum vzniklé po odčerpání štěstí se naplní neštěstím“.

⁴² „If more happiness on the whole is produced by giving the same means of happiness to B rather than to A, it is an obvious and inconvertible deduction from Utilitarian principle that it ought to be given to B, whatever inequality in the distribution of the means of happiness this may involve.“ (Sidgwick 1874, s. 417)

⁴³ „*Greatest possible happiness* is the greatest possible integral of the differential ‘Number of enjoyers x duration of enjoyment x degree thereof’: ... the greatest possible value of $\int dp \, dn \, dt$ (where dp corresponds to a just perceivable increment of pleasure, dn to a sentient individual, dt to an instant of time).“ (Edgeworth 1881 s. 57)

produktů: „Dané množství práce (a kapitálu) bude využito na daném kousku země nejproduktivněji tehdy, když je rozprostřeno uniformně, *rovně*, po celé ploše ... *za předpokladu, že neexistují rozdíly v kvalitě půdy*. Pokud rozdíly existují, pokud s tím samým množstvím osiva a práce některá půda plodí stonásobek, některá šedesátinásobek, některá třicetinásobek, pak je třeba věnovat více zdrojů té lepší půdě.“ (Edgeworth 1881, s. 130)

Edgeworth rozvíjel myšlenku rozdílné schopnosti zakoušet štěstí ještě dále⁴⁴. Pod Darwinovým vlivem se domníval, že se schopnost zakoušet štěstí zvyšuje spolu s evolucí živočišných druhů a rozvojem civilizace. Vyšší schopnost mají lidé oproti zvířatům, civilizované národy oproti divochům, ale také šlechtici oproti poddaným a muži oproti ženám, čímž Edgeworth zdůvodňoval, proč ženy a nemajetní nemají mít volební právo⁴⁵. V linii svých sociálně darwinistických názorů došel Edgeworth až k podpoře eugeniky jakožto nástroje pro zvyšování schopnosti populace zakoušet štěstí s cílem maximalizovat společenský užitek. Podle Edgewortha je vyšší schopnost zakoušet slast dědičná a proto je z hlediska maximalizace společenského užitku zcela legitimní, když děti zdědí spolu s elitními geny i více prostředků slasti: „... pokud má být dosaženo nejvyšší možné celkové sumy štěstí, musí ti, kdo mají větší schopnost štěstí zakoušet, získat více prostředků a více štěstí“ (Edgeworth 1881, s.10)

Zatímco u aristokratů předpokládal vyšší schopnost zakoušet slast, u pracujících zase vyšší schopnost snášet namáhavou práci. Spíše než návod na rovnostářské rozdělování najdeme u Edgewortha apologetiku stavu, kdy aristokracie „vysokých dovedností a talentu“ ovládá vysoké příjmy, aniž by musela příliš pracovat (není zbytečné dodat, že sám Edgeworth byl aristokratem a velkým pozemkovým vlastníkem), zatímco masy „snáze snášející nepříjemnost práce“ jí dostávají o to více naloženo⁴⁶.

Výše uvedené Edgeworthovy názory se projeví i ve známém článku *The pure theory of taxation*. Edgeworth v něm na základě dřívější literatury k problematice zdanění z hlediska utilitarismu identifikoval tři různé principy, na kterých může být založena teorie optimálního

⁴⁴ „An individual has greater *capacity for happiness* than another, when for the same amount whatsoever of means he obtains a greater amount of pleasure, *and also* for the same increment (to the same amount) whatsoever of means a greater increment of pleasure.“ (Edgeworth 1881, s. 57)

⁴⁵ Na rozdíl od J. S. Milla totiž nenavrhol přidělování počtu hlasů pouze podle testů inteligence, ale také podle testů schopnosti zakoušet štěstí (viz Edgeworth 1881 s. 77-8). Zdůvodňování podřadnosti žen Edgewortha natolik zaujalo, že jej doprovodil i básničkou: „*Woman is the lesser man, and her passion unto mine Are as moonlight unto sunlight and as water unto wine*“ (Edgeworth 1881 s.78).

⁴⁶ Gaffney (1994, part 7) správně podotýká: „He [Edgeworth] seems to suggest, in his cryptic, elusive way, that human creatures higher on the evolutionary scale (the Edgeworths?) have a higher capacity for pleasure than those below them (Irish tenants?), so that social welfare is maximized when wealth is unequally distributed, pretty much the way it already is.“

zdanění: pokud je třeba vybrat určitou cílovou částku, může být tato částka mezi jednotlivé plátce rozdělena podle princip rovné celkové oběti (užitek každého jedince je snížen o stejnou absolutní „hodnotu“), proporcionální celkové oběti (užitek každého je snížen ve shodném poměru – např. o 10 procent) a minimální celkové oběti (tj. princip rovné mezní oběti – tak aby snížení užítku z poslední vybrané koruny od každého jedince bylo u všech jedinců stejné), redukující snížení společenského užítku u všech jedinců na minimum. Edgeworth následně dokázal, že první dva uvedené principy nemají z hlediska utilitarismu žádné opodstatnění.

Edgeworth dále uvažuje, že princip maximalizace společenského užítku, ze kterého vychází princip minimální celkové oběti a tedy tendence k zavádění progresivních daní, by mohl být uplatněn nejen na výběr daně v předem určené celkové částce, ale i na problematiku přerozdělování. Jak již bylo řečeno, spojení předpokladu klesajícího mezního užítku, předpokladu fixního produktu a předpokladu stejné schopnosti zakoušet užitek u všech jedinců vede k závěru, že celkový užitek bude maximalizován takovým přerozdělením příjmů, které povede k jejich úplnému vyrovnání: „Na chvíli spatřujeme vrcholek socialismu; okamžitě jej však zakrývají mračna pochyb a výhrad.“ (Edgeworth 1897, s. 553)

Jaké jsou tedy podle Edgewortha tyto pochyby a výhrady? Edgeworth nejprve souhlasně cituje Sidgwickovy a Millovy názory na problematiku: „... větší rovnost při rozdělování produktu by nakonec vedla ke zmenšení celkového rozdělovaného produktu, v důsledku všeobecné preference lenošení před prací u těch tříd, jejichž podíl na produktu by se zvýšil“ (ibid) „Dull equality“ by navíc podle Edgewortha ohrozila svobodu, ale také vědu a kulturu, které obvykle rozvíjejí „bohaté osoby nezatěžované prací“⁴⁷. Dále namítá, že ta část populace, jejíž příjmy by se zvýšily, by se začala více rozmnožovat, a toto vyšší tempo populačního růstu by mělo za následek, že průměrný užitek by se příliš nezvýšil.

Především ale Edgeworth zdůrazňuje, že neplatí předpoklad stejné schopnosti zakoušet užitek, a tudíž je z hlediska utilitarismu třeba preferovat nerovnost; Edgeworth naznačuje své přesvědčení vyjádřené již v *Mathematical Psychics*, že schopnost zakoušet užitek je dána třídním původem. (srov. ibid, s. 554)

Ad C)

Nyní se ale věnujme Robbinsovým argumentům, na jejichž základě jsou dnes interpersonální srovnání užitků odmítána jako nevědecká. Když Robbins popisoval, jak ho poprvé napadlo, že různí lidé mohou mít různou schopnost zakoušet štěstí, uvedl jako zdroj inspirace novelu

⁴⁷ Povšimněme si Edgeworthova přesvědčení, že zatímco pracující ve volném čase *lenoší*, bohatí aristokraté *produkují vědu a kulturu*.

Henry Mainea, ve které se koloniální úředník snaží Brahmínovi vysvětlit Benthamovo učení: „‘Ale to,’ řekl Brahmín, ‘nemůže být vůbec pravda. Jsem desetkrát schopnější zakoušet štěstí než támhleten nedotknutelný.’ Nijak jsem s Brahmínem nesympatizoval. Ale nemohl jsem se ubránit přesvědčení, že pokud se rozhodnu chápat lidi jako stejně schopné zakoušet štěstí, zatímco on se rozhodne chápat je jako různě schopné podle hierarchické škály, rozdíl mezi našimi názory nemůže být rozřešen stejnými metodami dokazování, které lze využít v jiných oblastech společenské volby.“ (Robbins 1938, s. 636)

Přitom by stačilo, kdyby se Robbins odvolal na Edgewortha nebo jiného raného utilitaristu. Robbins se však odvolává na indického Brahmína a *The pure theory of taxation* cituje ve své práci z roku 1932 jenom proto, aby Edgeworthovi připsal názor, že „Cokoliv napomáhá dosažení větší rovnosti a zároveň nesnižuje produkci, je na základě tohoto zákona [klesajícího mezního užítku] ospravedlněno; cokoliv napomáhá nerovnosti, odsouzeno.“ (Robbins 1932, s. 136) To je ovšem zavádějící interpretace, neboť Edgeworth v daném článku přednesl mnohem více důvodů, proč by měla být příjmová rovnost odmítnuta, než jen její (údajně) negativní vliv na produktivitu; uvedl dokonce více důvodů, než kolik jich uvádí sám Robbins (zejména však uvedl hlavní Robbinsův argument, že u různých lidí nelze předpokládat stejnou schopnost zakoušet užitek). V některých dnešních příručkách je však Robbinsova interpretace převzata s vynecháním jediného z Edgeworthových argumentů proti přerozdělování, který Robbins uvedl, a elitář a sociální darwinista Edgeworth je tak prezentován jako radikální rovnostář⁴⁸. Křiklavější překrucování si lze jen stěží představit, přičemž na počátku tohoto překrucování nalézáme právě spisy Lionela Robbinse. Robbins se totiž snažil ekonomickou obec přesvědčit o tom, že předpoklad obdobné schopnosti zakoušet užitek u různých jedinců je jen „vedlejším pozůstatkem v historii existujícího propojení mezi anglickou ekonomikou a utilitarismem“ (Robbins 1932, s. 141). Nemůže tedy připustit, že ve skutečnosti provázela představa o rozdílné schopnosti zakoušet užitek utilitarismus již od jeho počátků a že teoretické instrumenty použité při analýze problematiky přerozdělování jsou prakticky totožné u raných utilitaristů, u Marshalla, Pigua, Böhm-Bawerka i u Robbinse⁴⁹. Robbins má tedy

⁴⁸ Jako příklad uveďme charakteristiku Edgeworthova přístupu od J. Širokého. Tuto překroucenou charakteristiku uvedu téměř v plném znění, aby vynikl její rozpor s textem, na který se odvolává: „[Podle Edgewortha] by daně měly vyrovnávat veškeré rozdíly v příjmech jednotlivců. ... Edgeworthův extrémní přístup ke zdanění vycházel z předpokladu, že mezní důchod (dodatečné zvýšení příjmů o jednotku) má vyšší užitek pro osoby s nižším příjmem a vyrovnávání počátečních rozdílů v příjmech pomocí zdanění v tomto modelu maximalizuje společenský užitek, neboť snížení užítku osoby, které je zdaněním „ubráno“, je více než kompenzováno zvýšením užítku osoby, které je naopak přidáno.“ (Široký 2003, s. 57)

⁴⁹ Marshall ilustruje intuitivní přesvědčivost principu klesajícího mezního užítku z příjmu následujícím způsobem: „Pokud je někdo chudý, bude třeba silnější pobídky, aby jej přiměla k zaplacení dané ceny, než když

pravdu pouze v tom, že předpoklad obdobné schopnosti zakoušet užitek u různých jedinců přichází do ekonomické teorie *zvnějšku*, nikoliv však již v tom, že tímto *vnějškem* je utilitarismus.

Zbývá tak odpovědět na otázku, co je tímto „vnějškem“, ze kterého do politické ekonomie „prosákl“ předpoklad rovnosti lidí co do schopnosti zakoušet užitek. Tímto „vnějškem“ není nic jiného než sféra politických bojů za prosazení demokratických práv. Mezi demokratickými právy a požadavky na snížení majetkových nerovností existovala vždy úzká souvislost, jak si uvědomoval již Cromwell a jeho generálové odmítající požadavky levellerů na všeobecné volební právo právě s poukazem na to, že zavedení všeobecného volebního práva by ohrozilo vlastnická práva majetných (srov. Thompson 1963, s. 24-25). Je nasnadě, že konečné prosazení všeobecného volebního práva se nemohlo obejít bez následků ve sféře společenských věd. Lidé mají vždycky právo pouze na to, co si vybojují.

Robbinsův hlavní přínos je spatřován v postřehu, že „Neexistuje žádný prostředek, jak testovat velikost uspokojení osoby A ve srovnání s osobou B. ... Introspekce neumožňuje osobě A měřit to, co se děje v mysli osoby B, ani osobě B měřit to, co se děje v mysli osoby A. Neexistuje žádný způsob, jak porovnat uspokojení různých lidí.“ (Robbins 1932 s. 139-40) Totožný názor zastával již Jevons (1871, s. 14): „... nikde, ani v jednom případě se nepokouším srovnávat množství pocitu v jedné a ve druhé mysli. Nevidím žádnou možnost,

je bohatý. Šilink je mírou menšího požitku, nebo jakéhokoliv uspokojení, pro bohatého než pro chudého. Boháč zvažující, zda má utratit šilink na nákup jediného cigára, vzájemně porovnává menší požitky, než chudák zvažující, zda má utratit šilink na zásobu tabáku, která mu vydrží celý měsíc. Úředník s příjmem £100 ročně půjde do práce pěšky v mnohem prudším dešti než úředník s příjmem £300, protože náklady na cestu tramvají nebo autobusem jsou pro chudšího mírou většího prospěchu než pro bohatšího. Pokud chudší částku utratí, utrpí více jejím následným nedostatkem, než ten bohatší. Prospěch, který je v mysli chudšího spojen s daným nákladem, je větší, než ten, který je s ním spojen v mysli bohatého.“ (Marshall 1920, s.19) Na Marshalla navázal Pigou: „Je evidentní, že jakýkoliv převod příjmu od relativně bohatého člověka k relativně chudému člověku podobné letory musí znamenat - vzhledem k tomu, že umožňuje uspokojení naléhavějších potřeb na úkor potřeb méně naléhavých – zvýšení celkové sumy uspokojení. ... Každá příčina, která zvýší absolutní podíl reálného důchodu v rukou chudých, pokud z žádného hlediska nepovede ke snížení velikosti národního důchodu, bude, obecně vzato, zvyšovat ekonomický blahobyt.“ (Pigou 1920, s. 89) Pigouův předpoklad „podobné letory“ není nic jiného než předpoklad „stejně schopnosti zakoušet užitek“ u dřívějších utilitaristů a u Robbinse. Pigou dále podotýká, že vliv přerozdělování na zvýšení celkového blahobytu je ještě silnější, než jak by vyplývalo pouze ze zákona klesajícího mezního užitku, neboť přerozdělování vede k redukci výdajů na okázalou spotřebu (tj. investic do symbolického kapitálu), aniž by snižovalo užitek z okázalé spotřeby, neboť užitek (či výnos) z okázalé spotřeby je dán vždy pouze relativními rozdíly ve výdajích, nikoliv rozdíly absolutními (ibid, s. 90). A obdobně jako Marshall s Piguem konstatoval nižší subjektivní hodnotu cenového statku pro bohatší jedince i Böhm-Bawerk: „Tím totiž, že bohatí jsou bohatěji zásobeni všemi druhy statků, sahá u nich také všude uspokojení až dolů k méně podstatným potřebám a přírůstek či úbytek uspokojení vážící se k jednomu exempláři statku je tudíž jen nepatrný; kdežto u chudáka, který stačí kryt jen nejnaléhavější potřeby, se váže ke každému kusu důležitý užitek. Vskutku i zkušenost ukazuje, že chudák pociťuje získání určitých množství statků zcela lhostejný. Porovnejme duševní rozpoložení chudého písaře, který ztratí cestou domů prvního dne měsíce svůj měsíční plat 30 zl., se situací milionáře, který ztratí stejnou sumu. Pro prvního znamená totiž ztráta nejbolestnější strádání po celý měsíc, pro druhého je to jen úbytek některého zbytečného luxusního výdaje.“ (Böhm-Bawerk 1991, s. 64)

jak by bylo možné takové srovnání provést. Vnímavost jedné mysli může být třeba tisíckrát větší než vnímavost mysli jiné. Ale za předpokladu, že se tato vnímavost liší ve stejném poměru ve všech směrech, nikdy nebudeme schopni tento rozdíl zjistit. A tudíž je každá mysl pro každou jinou mysl nevyzpytatelná a nezdá se být možné nalézt obecný jmenovatel pocitů.“ Jedinou Robbinsovou „přidanou hodnotou“ je tak označení předpokladu o rovné schopnosti zakoušet užitek za „normativní soud“, což v jisté době postačovalo k tomu, aby byl takto oceňovaný předpoklad exkomunikován z vědecké debaty. Jak ale argumentuji podrobněji na jiném místě (Gočev 2005, s. 14-17), pozitivistická snaha o striktní oddělení pozitivních a normativních soudů je neudržitelná a ekonomická teorie se bez normativních (tj. netestovatelných) premis nedokáže obejít a to nejen ve sféře její aplikace k hospodářskopolitickým doporučením, ale i ve sféře tzv. čisté vědy. Předpoklad obdobné schopnosti zakoušet užitek, který není empiricky testovatelný ani bezprostředně nahlédnutelný na základě introspekce, lze tedy považovat za stejně legitimní součást ekonomické teorie jako předpoklad *eventuálně* klesajících výnosů z rozsahu. Nelze totiž navrhnout žádné empirické testy, které by byly hypoteticky způsobilé vyvrátit dané předpoklady, a oba jsou tedy v pozitivistické terminologii „normativní“; s tím rozdílem, že legitimita prvního se alespoň může opírat o etiku (jak uznával i Robbins), zatímco legitimita toho druhého se opírá pouze o libovůli konstruktéra modelu.

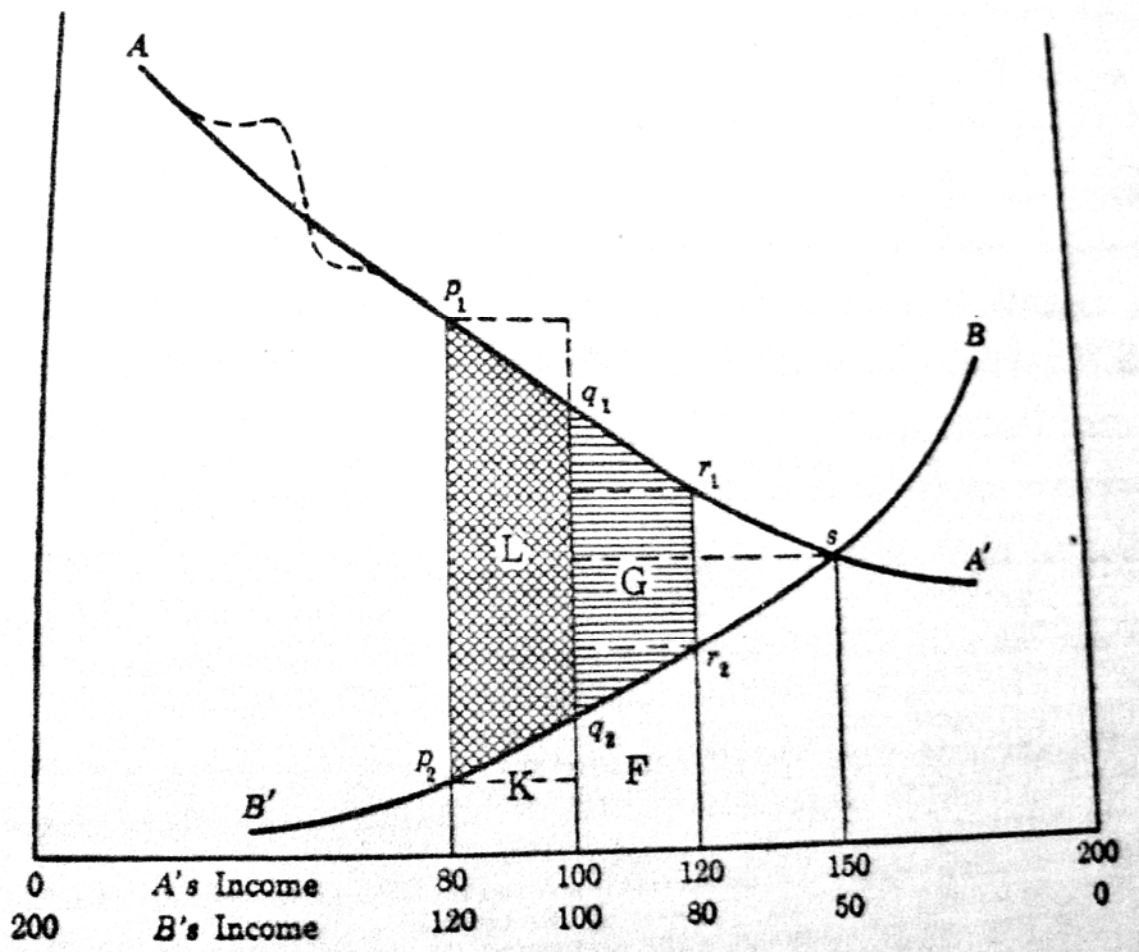
3. 3. Maximalizace společenského užitku bez předpokladu obdobné schopnosti zakoušet užitek

Ovšem i při úplném opuštění předpokladu obdobné schopnosti zakoušet užitek lze dokázat, že celkový užitek bude při rozdělování fixního produktu *pravděpodobně* maximalizován při rovném rozdělení.

Způsob, jakým obejít skutečnost, že nelze provádět interpersonální srovnávání užitku a že různí jednotlivci mohou mít různou schopnost zakoušet uspokojení odvozené z určitého příjmu, rozpracoval Abba Lerner v knize *The Economics of Control*. Stačí nahradit maximalizaci celkového užitku maximalizací *pravděpodobného* celkového užitku. Amartya Sen (1973, s. 83-5) posléze Lernerův závěr zobecnil a dokázal jeho platnost nejen pro utilitaristickou, ale i pro jakoukoliv jinou definici společenského blahobytu.

Toto tvrzení ilustruje graf č. 7. Křivky AA' a BB' představují velikost mezního užitku při různé výši příjmů u dvou jedinců A a B. Mezní užitky jsou vynášeny na osu y; výše příjmů na osu x pro jedince A zleva a pro jedince B zprava. Obě křivky jsou konstruovány na základě

předpokladu klesající mezní míry užítu. Pokud by byl příjem \$200 měsíčně rozdělen rovným dílem mezi jedince A a B, jejich mezní míry užítu z tohoto příjmu by představovaly úsečky q_1 a q_2 .

Graf 7: Ilustrace konceptu maximalizace pravděpodobného celkového užítu. Zdroj: Lerner 1944

Z grafu je též zřejmý předpoklad, že jedinec A má větší schopnost zakoušet užitek než jedinec B, takže jeho křivka mezních užítků je položena výše než pro jedince B. Z toho vyplývá, že přerozdělení části příjmů od jedince B k jedinci A povede k zvýšení celkového užítu. To je v grafu ilustrováno zvýšením příjmů jedince A o \$20 doprovázené stejným snížením příjmů jedince B, tak aby celkový příjem zůstal konstantní na úrovni \$200. Plocha lichoběžníků označených F a G pak představuje zvýšení celkového užítu jedince A, zatímco plocha lichoběžníku F představuje snížení celkového užítu jedince B. Lichoběžník G tak představuje *čisté* zvýšení celkového užítu. Dalším růstem příjmů A na úkor B se bude plocha lichoběžníku G zvětšovat až do bodu, kde se mezní užítky z příjmu u obou jedinců rovnají, v našem případě v situaci, kdy je příjem A \$150 a příjem B \$50.

Dále uvažujme stav, ve kterém má jedinec A příjem \$150 a jedinec B příjem \$50, za výchozí. Pak by jakékoliv přerozdělení vedoucí k vyrovnávání příjmů A a B nevedlo k růstu celkového užitku, ale naopak k jeho snížení. To je také jádrem Edgeworthovy sociálně darwinistické argumentace. Pokud by totiž platilo, že jedinci s vyšším tržním příjmem mají automaticky i lepší schopnost zakoušet užitek, *mohlo by* vést přerozdělování příjmů k snížení společenského užitku i při rozdělování fixního produktu: některá přerozdělení by vedla ke zvýšení celkového užitku (v našem příkladě např. přerozdělení \$1 od jedince A s příjmem \$160 jedinci B s příjmem \$40), jiná přerozdělení by ale vedla ke snížení celkového užitku (v našem příkladě např. přerozdělení \$1 od jedince A s příjmem \$140 jedinci B s příjmem \$70); a tudíž by neplatilo tvrzení, že jakékoliv přerozdělení fixní rozdělované částky směrem k vyrovnání příjmů vede ke zvýšení celkového užitku. Pokud realizujeme přerozdělení od bohatšího jedince k chudšímu ve směru vyrovnání jejich příjmů, povede to zcela jistě k růstu celkového užitku pouze v případě, že mají oba stejnou kapacitu zakoušet užitek, nebo v případě, že chudší jedinec má kapacitu větší. Pokud by měl větší schopnost zakoušet užitek bohatší jedinec, mohlo by přerozdělení vést i k poklesu celkového užitku.

Uvažujme teď jinou výchozí situaci dvou jedinců K a L s totožným příjmem \$100, kdy jeden má větší schopnost zakoušet užitek, ale my nevíme, který z nich to je. To si můžeme v našem grafu ilustrovat předpokladem, že nevíme, zda lze mezní užítky jedince K reprezentovat křivkou AA' (respektive mezní užítky jedince L křivkou BB'), nebo naopak, zda mezní užítky jedince K představuje křivka BB' (a AA' přísluší jedinci L). Dále předpokládáme, že pravděpodobnost obou variant je stejná.

Uvažujme nejprve změnu rovného rozdělení, která by vedla ke zvýšení příjmů jedince K o \$20 na úkor snížení příjmů jedince L také o \$20. Pak by změna celkového užitku byla dána vztahem $dU = 0,5 \cdot G - 0,5 \cdot L$. Vzhledem k tomu, že obsah lichoběžníku L je větší než obsah lichoběžníku G, byla by $dU < 0$ a došlo by ke snížení *pravděpodobného* celkového užitku. Ovšem ke stejnému snížení *pravděpodobného* celkového užitku by došlo i tehdy, když by vzrostl o \$20 příjem jedince L na úkor jedince K. Tudíž platí, že pokud je rozdělován fixní objem prostředků, je *pravděpodobná* hodnota celkového užitku maximalizována při rovném rozdělení příjmů a jakákoliv příjmová nerovnost vede ke snížení *pravděpodobného* celkového užitku.

Tento závěr lze rozšířit na libovolný počet jedinců: kdyby 100 milionů odchýlení od rovného rozdělení vedlo v 50 milionech případů ke zvýšení celkového užitku a v 50 milionech případů k jeho snížení, pak by ze zákona klesající míry užitku jednoznačně vyplývalo, že *pravděpodobná* výše celkového užitku poklesne i za předpokladu, že různí lidé mají různou

schopnost zakoušet užitek. Tedy platí, že pokud neznáme rozložení schopnosti zakoušet užitek, pak jsou rovné důchody optimálním způsobem rozdělování fixního produktu.

Závěr o maximalizaci pravděpodobného užitku rovným rozdělováním fixního produktu by mohl zpochybnit pouze někdo, kdo by dokázal „měřit užitek“ a komu by se takovým měřením podařilo prokázat, že schopnost zakoušet užitek koreluje s výší tržního příjmu **a zároveň platí**, že schopnost zakoušet užitek je na tržním příjmu (vlastním či předků) nezávislou proměnnou **a že** uvedená korelace je dostatečně silná na to, aby vyvážila intersubjektivní pokles mezního užitku příjmu. Tyto velice silné předpoklady by mohly být hypoteticky naplněny pouze tehdy, kdy by výše tržních příjmů i schopnost zakoušet užitek měly jedinou společnou příčinu, nezávislou na tržních příjmech samotného jedince nebo jeho předků; například hodnotu jeho vrozené inteligence. Vskutku, konzervativci, jejichž ideologií nadále zůstává sociální darwinismus, nemajíce po ruce Edgeworthem vyfantazírovaný hedonimetr, snaží se alespoň prokázat druhou půlku jimi tak kýžené obhajoby příjmové nerovnosti. I v tomto *půlsnažení* však žalostně selhávají. Např. v knize *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* z r. 1994 argumentují Murray s Herrnsteinem, že chudoba a další sociální charakteristiky člověka vyplývají z jeho geneticky zakódované inteligence. Koncepce knihy, „důkazní materiál“, který používá, a její závěry však byly od základů zpochybněny v tolika publikacích, že je zde ani není prostor citovat (stručný přehled viz Katrňák 2004, s.12; v češtině též Gould 1997, s. 357-79). Omezím se pouze na konstatování, že snaha o měření *genetické* inteligence pomocí testů IQ je obdobně obskurním podnikem, jako snaha o měření *genetické* schopnosti zakoušet užitek pomocí hedonimetru, kdy navíc Murray s Herrnsteinem formulují své závěry na základě korelací se zanedbatelnou úrovní statistické významnosti, s R^2 často nižším než 0,1. Výše tržního příjmu jedince není dána jeho „vrozenou inteligencí“, a nesouvisí s jeho „vrozenou schopností zakoušet užitek“. Výše tržního příjmu jedince je určena především jeho kulturním, vzdělanostním, sociálním, symbolickým a ekonomickým kapitálem, a ten je zase především určen kulturním, vzdělanostním, sociálním a ekonomickým kapitálem jeho rodičů; příjmové nerovnosti se reprodukuje sociálně (strukturálně), nikoliv biologicky (geneticky) (srov. Katrňák 2004, s. 145-56). Někoho „tíží hříchy předků (nejen vlastních) jako noční můra“ a jinému zase zajišťují slušnou nerovnostní rentu.

3.4. Shrnutí třetího oddílu

V této kapitole jsme si ukázali, že pokud někdo přijme princip maximalizace společenského užitku jako východisko své analýzy, pak musí dospět k názoru, že optimálním způsobem

rozdělování fixního produktu je rozdělování rovným dílem. Ať již předpokládáme, že všichni jedinci mají stejnou nebo obdobnou schopnost zakoušet užitek, anebo předpokládáme, že schopnost zakoušet užitek je u různých jedinců různá, docházíme při uvažovaném rozdělování fixního celkového důchodu ke stejnému závěru, že rovné rozdělení vede k maximalizaci celkového užitku. Rozdíl je pouze v tom, že v prvním případě je daný závěr jistý, zatímco ve druhém případě pravděpodobný. Implikace obou závěrů pro důchodovou politiku je totožná.

4. Argumentace z hlediska efektivity⁵⁰

Problematika dopadů vyrovnávání majetkových a příjmových rozdílů na efektivitu je v ekonomické teorii tématem starého data. Např. Adam Smith se domníval, že přílišná koncentrace majetku vede k ekonomické neefektivitě a majetek by proto měl být rozdělován rovnoměrněji (Smith takto kritizoval institut *práva prvorozeného*): „Stává se však zřídka, že majitel rozsáhlých pozemků je zároveň velkým zvelebovatelem svých statků. ... Má-li totiž zvelebování půdy přinášet zisk, je zapotřebí, stejně jako při všem ostatním obchodním podnikání, pečlivě se starat o malé přírůstky a malé výdělky, a to člověk narozený ve velkém bohatství, i když je to člověk svým založením skromný, umí velmi zřídka. Jeho postavení vede přirozeně takového člověka k tomu, aby spíše pečoval o vnější lesk, který lahodí jeho zálibám, než aby dbal o zisk, kterého má tak málo zapotřebí.“ (Smith 1776, s. 388-9) (Podobně jsou i latinoamerické latifundie považovány za příčinu neefektivity a chudoby latinoamerických ekonomik, z čehož vyplývá argumentace za pozemkovou reformu směřující k větší rovnosti pozemkového vlastnictví - viz Stromberg 1995, s. 35-37).

Jiní ekonomové - vedeni polemikou proti levellerům - akcentovali spíše demotivační účinky vyrovnávání příjmových a majetkových rozdílů⁵¹.

⁵⁰ *Terminologická poznámka:* Vždy, když analyzujeme vztah *rovnosti* a *efektivity*, je třeba jasně vymezit význam pojmů, které takto srovnáváme. V tomto textu usiluji o maximální obecnost, takže když píšou o rovnosti, lze libovolně dosadit jakýkoliv způsob statistického vyjádření míry příjmové či majetkové rovnosti (např. Gini koeficient), eventuálně míry přerozdělování. Efektivitou či produktivitou je v tomto textu rozuměna celková hodnota vzácných statků a užitečných služeb vyprodukovaných při využití daných zdrojů. Pokud je jako indikátoru změny efektivity využíváno změny velikosti domácího produktu nebo tempa jeho růstu, je třeba tyto indikátory očistit o náklady na služby považované za efektivitu obětovanou v důsledku přerozdělování (administrativa přerozdělování a daňových úniků).

⁵¹ Příznačný je způsob Mandevillovy argumentace nikoliv proti přerozdělování – které v jeho době neexistovalo – ale proti charitě a snaze umožnit dětem chudiny školní docházku. Ve státě je třeba vykonat „spoustu těžké a špinavé práce“ (Mandeville 1714, s. 311). Nikdo však takovou práci nebude ochoten vykonávat, pokud k tomu není dohnán nutností. Proto je třeba udržovat většinu pracujících v bídě. Bohatství národů pak nespočívá v nahromaděném pokladu (jak se domnívali merkantilisté), ale „v množství pracujících chudiny“ (ibid, s. 287). Vzhledem k tomu, že tyto imanentní zákony společenské práce nelze nijak obejít, bylo by dobré přijmout je jako fakt a ulehčit chudým jejich trudný osud alespoň tím, že by se na svou společenskou roli přiměřeně adaptovali. Mandeville se proto snažil vysvobodit chudobná dítka ze spárů charitativních škol, kde jim byly do hlav vtlačovány přebytečné vědomosti neodpovídající jejich společenskému postavení a děcka se tak nemohla začlenit

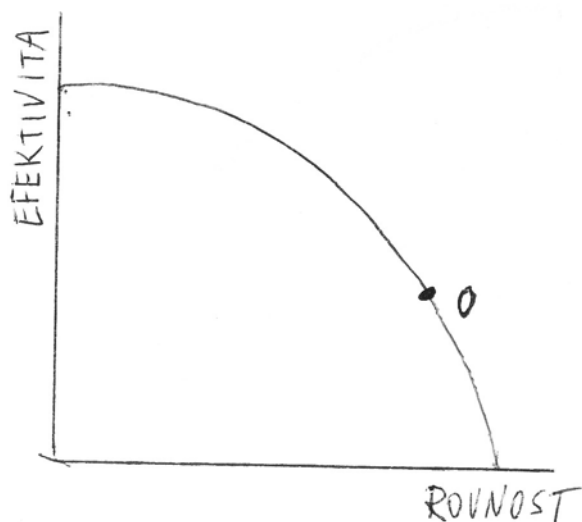
Druhý oddíl, věnovaný posouzení přerozdělování z hlediska spravedlnosti, jsme zakončili citátem charakteristickým pro ekonomický mainstream v 70. až 90. letech minulého století od amerického ekonoma A. M. Okuna. Okun je ovšem dalším z řady autorů, kteří jsou u nás vykládáni tak, jako kdyby tvrdili opak toho, co ve skutečnosti napsali. Loužek (2004, zdůrazněno P.G.) např. píše: „Lze souhlasit s Okunem (1975), že **jakákoli** snaha státu omezovat společenskou nerovnost jde **vždy** na úkor ekonomické efektivity.“ Okun však v citovaném spise nic takového netvrdil. Okun se zabývá nejprve politickými a sociálními právy, což je podle něj oblast, ve které je třeba vždy dávat přednost rovnosti, i kdyby to bylo na úkor efektivity. Dále se zabývá oblastmi, ve kterých je zvyšování rovnosti doprovázeno i růstem efektivity. Sféru pro uplatnění státních zásahů vedoucích k zvýšení rovnosti a efektivity **zároveň** spatřuje Okun především v opatřeních podporujících zvýšení rovnosti šancí, např. zlepšením přístupu chudších vrstev k možnostem nabývání lidského kapitálu⁵², nebo prosazením opatření proti diskriminaci. Teprve v posledním oddílu knihy se zabývá situacemi, kdy je snaha o prosazení vyšší rovnosti s efektivitou v rozporu a kdy **teprve** nastává trade-off (inverzní vztah) mezi rovností a efektivitou. Takovou situaci je podle Okuna například přerozdělování prostřednictvím progresivních daní a sociálních dávek, jehož náklady na úkor ekonomické efektivity jsou dány především změnami motivace k práci a podnikání, ale také reálnými náklady na administrativu přerozdělování i daňových úniků. Úplná příjmová rovnost by podle Okuna ochromila působení Smithovy „neviditelné ruky trhu“ a velice by zredukovala velikost celkového koláče, který je rozdělován (ibid, s. 50).⁵³

Okun ovšem preferuje výrazný rozsah přerozdělování dokonce i v těch situacích, kdy je prosazování vyšší rovnosti v rozporu s ekonomickou efektivitou. Snaží se však zdůraznit, že v situacích trade-off mezi rovností a efektivitou je věcí osobního názoru, jak velkou ztrátu efektivity jsme ještě ochotni tolerovat jako náklad dosažení větší rovnosti. Explicitně uvádí své osobní preference, dle kterých by podporoval jakékoliv vertikální přerozdělování, u kterého by ztráta efektivity činila méně než 60 % z částky odňaté pěti procentům nejbohatších rodin ve prospěch 20 % rodin nejchudších (ibid, s. 94).

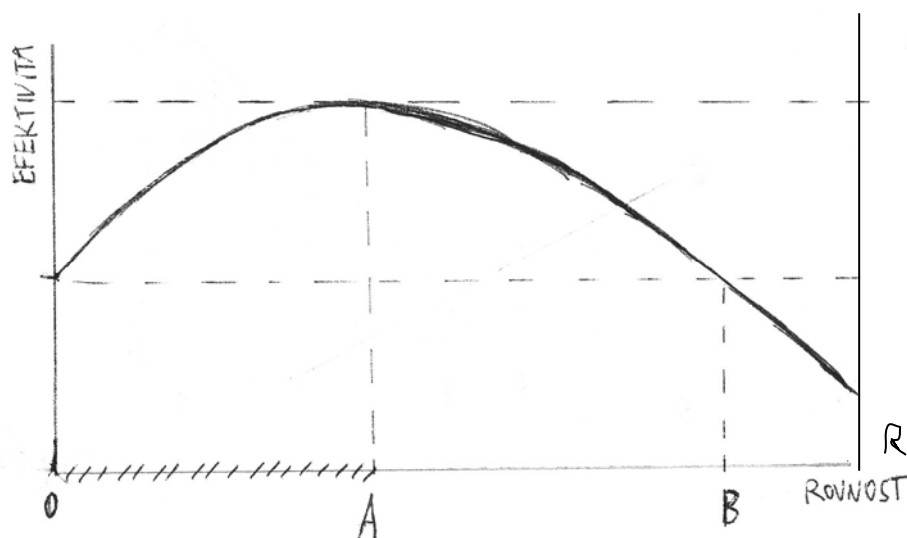
do výrobního procesu: „... všechna těžká a špinavá práce by měla být v dobře spravovaném národě losem a údělem chudých a ... odvádět jejich děti od užitečné práce dokud nedosáhnou čtrnácti či patnácti let věku je špatná metoda, jak je k tomu kvalifikovat až vyrostou.“ (ibid, s. 409) Navíc „...jejich vychováním v tuposti je lze přivyknout skutečným útrapám aniž by je jako takové pociťovali.“ (ibid, s. 317)

⁵² Explicitně uvádí např. státní podporu veřejných knihoven (ibid, s. 8), tedy odvětví podporující rozvoj vzdělanostního a kulturního kapitálu těch, kdo by jinak byli vlivem svého rozpočtového omezení od těchto možností odříznuti; „... techniques that improve the productivity and earnings potential of unskilled workers might benefit society with greater efficiency and greater equality“ (Okun 1975, s. 4)

⁵³ „Abstaining from the costs and consequences, I would prefer more equality of income to less and would like complete equality best of all. This preference is a simple extension of the humanistic basis for equal rights. ... In pursuing such a goal, society would forgo any opportunity to use material rewards as incentives to production... Any insistence on carving the pie into equal slices would shrink the slice of the pie.“ (ibid, s. 47-8)

Graf 8: Trade-off mezi rovností a efektivitou: grafické znázornění chybné interpretace Okuna.

Graf 9: Trade-off mezi rovností a efektivitou: správná interpretace Okuna. Body na ose x představují různé politiky přerozdělování seřazené zleva doprava od těch, které nejvíce přispívají efektivitě, až po ty, které efektivitě nejvíce škodí. Body ležící na vyšrafované úsečce OA lze po vzoru Lafferovy křivky označit za „prohibitivní zónu“, neboť každý z těchto bodů je dominován některým bodem na úsečce AB, vyznačujícím se stejnou mírou efektivit a vyšší mírou rovnosti. Trade-off mezi rovností a efektivitou nastává teprve v úseku AR, přičemž není jasné, zda by dle Okunových osobních preferencí leželo

optimum spíše na úsečce AB nebo BR. Z grafu je však zřejmé, že jakákoliv míra přerozdělování nižší než A je z hlediska vztahu efektivity a rovnosti iracionální.

S Okunovým názorem, že některé politiky mohou vést k redukci nerovnosti a zároveň k podpoře efektivity, zatímco jiné politiky redukuje efektivitu na úkor produktivity, nelze než souhlasit. Je však třeba namítnout, že Okun přeceňuje pokles efektivity vyplývající z přerozdělovacích politik a naopak podceňuje možnosti růstu efektivity, které jsou s nimi spojeny. Jde o to, že Okun nedoceňuje zvýšení produktivity způsobené zvýšením produktivní spotřeby chudších domácností, a přeceňuje vliv demotivace k práci způsobené přerozdělováním. V 70. letech totiž bylo v módě rozlišovat mezi *rovností šancí* a *rovností výsledků*. Argumentovalo se tak, že politiky vedoucí k vyšší rovnosti šancí mohou mít pozitivní dopad na efektivitu, u politik zaměřených pouze na zvýšení rovnosti výsledků byl automaticky předpokládán efekt negativní. Toto rozlišování rovnosti šancí a rovnosti výsledků má však smysl pouze u jednogeneračních modelů; pokud uvažujeme modely vícegenerační, pak platí, že nerovnost ekonomických výsledků v jedné generaci determinuje nerovnost šancí v generaci následující. V následujících pododdílech se proto budeme zabývat otázkou, jak je tomu s pozitivními a negativními dopady vertikálního přerozdělování na efektivitu, pokud zohledníme některé námitky proti Okunovu pojetí.

4. 1. Vliv přerozdělování na motivaci k práci plátců přerozdělování

Při kritice vertikálního přerozdělování z hlediska efektivity se často vychází z tvrzení, že přerozdělování vede k preferenci volného času před prací jak u jeho příjemců, tak i u jeho plátců. Tvrdit něco takového ale znamená automaticky předpokládat, že u jedinců, jejichž daňová zátěž je zvýšena, převládne substituční efekt změny čisté mzdy nad důchodovým efektem této změny. Takový předpoklad však učinit nelze. Jde o to, že vyšší zdanění sice sníží užitek z času stráveného prací (tím že sníží čistou hodinovou mzdu), ale zároveň sníží i užitek spojený s trávením volného času (tím že sníží celkový disponibilní důchod a tedy rozsah prostředků k utrácení). Vliv zvýšení zdanění na některé bohaté bude takový, že začnou více pracovat, pokud převáží důchodový efekt, na jiné zase takový, že začnou více lenořit, pokud převáží efekt substituční. Na jednu stranu platí, že u jedinců s vyššími příjmy má tendenci převládat důchodový efekt změny čisté mzdy nad substitučním efektem této změny, takže při zvýšení jejich průměrné daňové sazby by zvýšili nabízené množství práce. Na druhou stranu ale platí, že když je daň vybírána progresivní sazbou (což předpokládáme), tenduje zvětšování rozpětí nejvyšší a průměrnou sazbou daně k poklesu nabízeného množství práce. Zvyšování průměrné daňové sazby plátců přerozdělování při

současném relativně velkém zvětšování rozpětí mezi mezní a intramarginální sazbou daně tedy vede spíše ke snižování nabízeného množství práce (srov. Tullock 1997, s. 65), zatímco zvyšování průměrné daňové sazby plátců přerozdělování při relativně malém zvětšování rozpětí mezi mezní a intramarginální sazbou (respektive ponechání tohoto rozpětí na konstantní úrovni, či jeho snižování) povede naopak, v určitých mezích, ke zvyšování nabízeného množství práce. Nejspíše se tedy lze spokojit se závěrem, že efekt zvýšení daňové sazby na nabízené množství práce plátců přerozdělování je v určitých mezích zanedbatelný nebo dokonce pozitivní.

Empirické výzkumy vedou taktéž k závěru, že mzdová elasticita nabídky práce je malá (nebo dokonce záporná) a že tudíž efekt vyšší míry zdanění na nabídku práce je zanedbatelný nebo dokonce pozitivní (srov. Pencavel 1986; Killingsworth 1983; Heckman 1993; viz také graf č. 10). Toto zjištění má i intuitivní logiku – je jisté, že nabídka práce musí být buďto konstantní, zpětně zakřivená, nebo klesající (a nikoliv rostoucí, jak předpokládají ti, kdo se domnívají, že substituční efekt rostoucí daňové zátěže vždy převažuje nad efektem důchodovým). Kdyby tomu totiž tak nebylo, došlo by u každého jedince po zvýšení příjmu na určitou úroveň k redukci volného času na nulu.

Chart 2 Male Labour Supply Function
Ages 25 to 54, 1988 LMAS

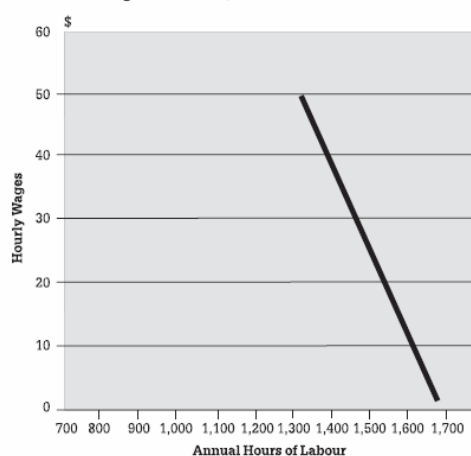
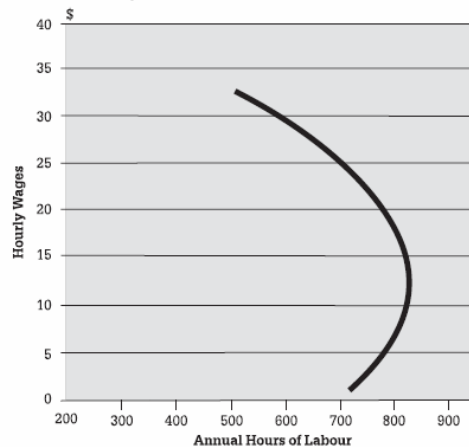

Chart 1 Female Labour Supply Function
Ages 25 to 54, 1988 LMAS

Graf 10: Empiricky odvozené křivky nabídky práce mužů a žen v roce 1988. Zdroj: Osberg 1995, s. 10-11

4. 2. Vliv přerozdělování na motivaci k práci u příjemců přerozdělování

Na rozdíl od plátců přerozdělování, kde je směr působení důchodového a substitučního efektu protichůdný, u příjemců přerozdělování působí oba efekty stejným směrem ke snížení vynakládané vlastní práce (růstem jejich příjmů z přerozdělování zároveň roste užitek jejich volného času a snižují se implicitní náklady lenošení). Lze tedy souhlasit s tím, že poskytování nezanedbatelných podpor i těm, kdo nepracují, může některé jedince s nejnižšími tržními výdělky skutečně vést k preferenci nižšího pracovního nasazení. Důsledky této tendence však nejsou

nikterak výrazné ani tragické. Vyšší příjem a nižší pracovní nasazení znamenají též větší možnosti produktivní spotřeby, které mohou „ztrátu motivace k práci“ kompenzovat, jak je podrobněji analyzováno v následující podkapitole.

Při tom je třeba říci, že obsedantní obava dobře situovaných teoretiků z toho, že přerozdělování povede široké masy chud'asů k pusté zahálce, je přehnaná.⁵⁴ Záleží též na tom, jakou formou je přerozdělování realizováno. Demotivující efekt přerozdělování u jeho příjemců lze snížit uplatněním koncepcí jako je negativní daň nebo garantovaný základní příjem, které vedou na rozdíl od v současnosti uplatňovaného systému sociálních dávek k tomu, že práce je vždy spojena s nezanedbatelně vyšším příjmem než život na podpoře. I kdyby přesto docházelo k tomu, že někdo bude „odrazen od práce“, pak to budou právě ti, jejichž tržní příjem je nejnižší a jejichž práce je tedy – z tržního hlediska - nejméně potřebná. Když už někoho odrazovat od práce, pak je optimální řídit se kritériem tržního příjmu, a nikoliv nějakým jiným kritériem, jako je třeba pohlaví⁵⁵. Jak ale takovéto odrazování od práce funguje? Uvažujme nejprve, že žádné přerozdělování neexistuje. Pak jsou skutečně všichni motivováni přijmout jakoukoliv práci i s platem na úrovni životního minima. Pokud je však lidem s nejnižšími příjmy vyplácena dávka na úrovni životního minima (která se s rostoucím příjmem snižuje, jako je tomu u koncepce *negativní daně*, nebo zůstává konstantní, jako v případě *univerzálního základního příjmu*), pak se může stát pro některé z nich lákavějším pobírat právě jenom toto životní minimum, namísto jeho dvojnásobku, který by pobírali v případě, že by zůstali zaměstnanými⁵⁶. To vede k tomu, že aby byli ochotni zůstat v zaměstnání, budou příjemci dávky požadovat mzdu vyšší, než jaká byla původní mzda na úrovni životního minima (neboť se zvýší užitek jejich volného času i jejich schopnost čekat na výhodnější nabídku). Jejich zaměstnavatel má pak na výběr: buďto na požadavek zvýšení mzdy na úkor svého zisku přistoupí – a potom k žádnému odrazení od práce nedojde; anebo na požadavek zvýšení mzdy nepřistoupí – pak je však motivován k nahrazení náhle zdražené práce technologickou inovací, čímž podpoří kvalifikovanější zaměstnanost v sektoru produkce strojů. Anebo je v takovém případě zaměstnavatel donucen zlepšit pracovní

⁵⁴ Pozoruhodný je i sadistický důvtip, s jakým tito teoretici vymýšlí opatření, která mají odrazovat od pobírání sociálních dávek. Bentham např. doporučoval, aby byli příjemci sociálních dávek zapraženi do šlapacích mlýnů místo dobytčat. Prosím, to byl alespoň ve své době sice ne příliš efektivní, ale přeci jen použitelný zdroj energie. Tullock zase navrhl „simulátor úřednické práce“, tedy stroj, který by vyžadoval k obsluze jen minimální sílu a který by mohl obsluhovat každý, pouze by to vyžadovalo jeho neustálou pozornost po celou „pracovní dobu“. Stroj by samozřejmě nic neprodukoval, Tullockovi šlo jen o to, aby byl příjemce dávek zbaven volného času způsobem podobným nepřijemnosti špatně placené práce.

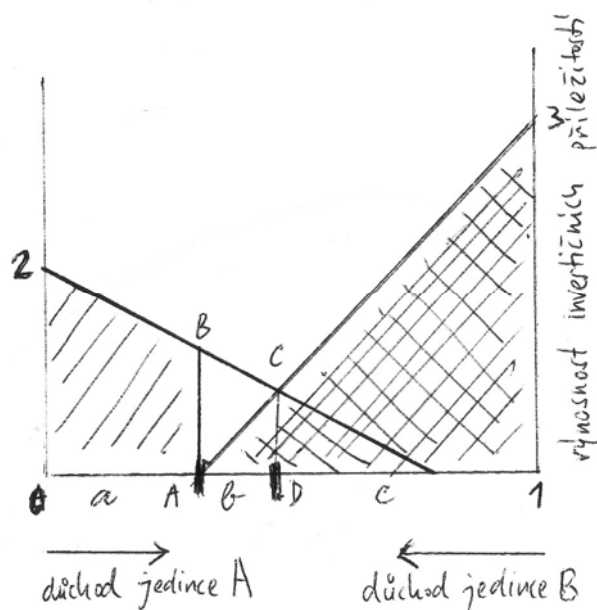
⁵⁵ Např. v USA byla v časech nejvyšší nezaměstnanosti v první polovině 20. století realizována opatření, která měla odradit od práce vdané ženy.

⁵⁶ Reakcí též může být pouze preference kratší pracovní doby. Ovšem jedince, kteří budou např. místo 12 hodin denně pracovat pouze 8 hodin, lze jen stěží považovat za „odrazené od práce“. Navíc zkrácení pracovní doby vede v takovémto případě zpravidla ke zvýšení efektivity.

prostředí natolik, aby práce samotná poskytovala potenciálně odrazenému zaměstnanci větší míru uspokojení, než jak tomu bylo v době, kdy byl nucen práci přijmout pro zajištění holé obživy. Ani takový vývoj však nelze vydávat za negativní⁵⁷.

4. 3. Pozitivní dopad přerozdělování na efektivitu

Mezi pozitivní dopady přerozdělování na efektivitu lze zařadit mj. i redukci nákladů spojených s kriminalitou. Zejména však vede zvýšení disponibilního důchodu chudších domácností k tomu, že tyto domácnosti mohou realizovat větší objem produktivní spotřeby v podobě investic do zdraví a zdravého životního stylu, do kulturního, vzdělanostního a sociálního kapitálu. Zvýšení alokační efektivity produktivní spotřeby vyplývající z vyšší míry přerozdělování je ilustrováno grafem č. 11.

Graf 11: Pozitivní dopad přerozdělování na výnosnost produktivní spotřeby. Jednotlivé investiční příležitosti jsou seřazeny pro domácnost A (respektive B) zprava doleva (respektive zleva doprava) od investic s nejvyšší mírou výnosu (zajištění

⁵⁷ Ve druhém oddílu jsme si ukázali, že směr determinace nevede od mezního produktu k příjmům, ale spíše naopak. Růst základní mzdy, způsobený například působením odborů nebo legislativní garancí minimální mzdy, vede k růstu produktivity především následujícími způsoby: Za prvé, kapitalisté jsou pak motivováni zavádět inovace nahrazující práci kapitálem, k čemuž jim při nízkých mzdách motivace schází; zavádění takových inovací zvyšuje produktivitu, ale úměrně tomu i vytváří nezaměstnanost. Za druhé, rodiny zaměstnanců pak mají více prostředků na investice do různých forem lidského kapitálu. Růst míry přerozdělování má stejný důsledek jako růst základní mzdy ve druhém z uvedených ohledů, nikoliv však v prvním. Na růst míry přerozdělování profitují především nezaměstnaní, zatímco v případě růstu základní mzdy nezaměstnaní spíše ztrácejí. Zároveň platí, že zvýšení míry přerozdělování má tendenci zvyšovat i základní mzdu zvýšením vyjednávací síly zaměstnanců. Z těchto důvodů tedy nelze jednoznačně říci, zda je pro pracující a nezaměstnané vhodnější strategii usilovat o růst základní mzdy, nebo o růst míry vertikálního přerozdělování; obě strategie je třeba kombinovat.

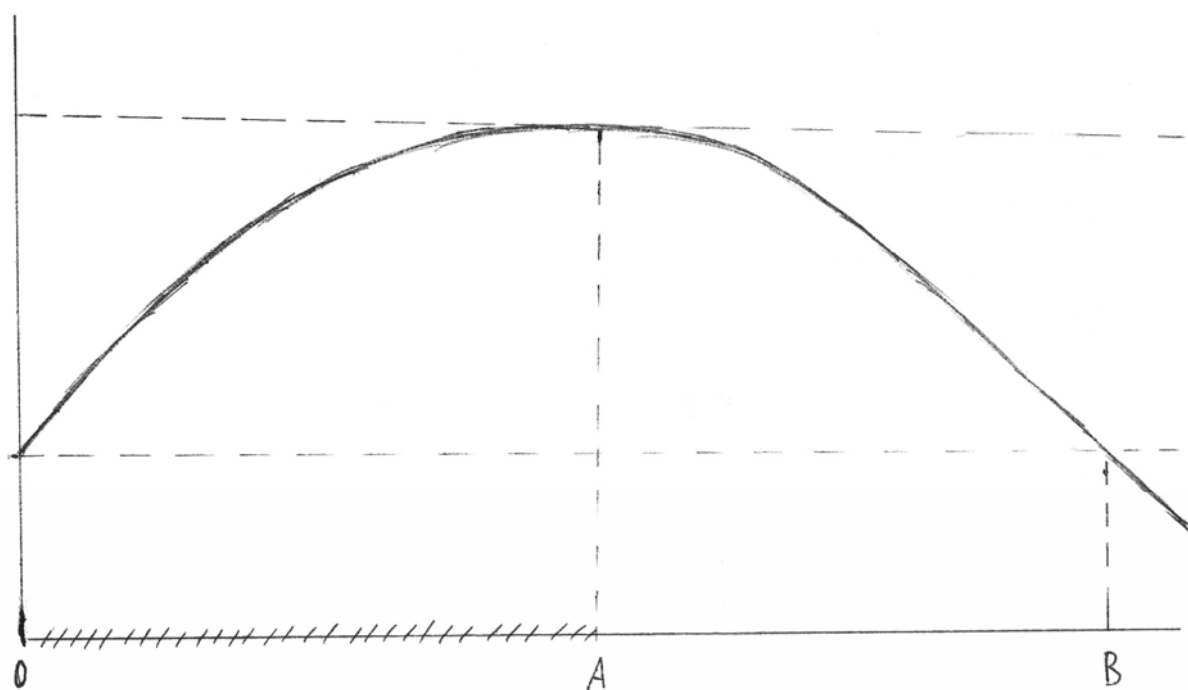
základních životních potřeb, vzdělání) po investice s nejnižší mírou výnosu (okázala spotřeba). Nejprve uvažujeme stav nerovného rozdělování, kdy majetek domácnosti A odpovídá úsečce 0A a majetek domácnosti B úsečce 1A. Celkový výnos z realizace investičních příležitostí domácnosti A pak odpovídá lichoběžník 0AB2, zatímco celkovému výnosu z realizace investičních příležitostí domácnosti B odpovídá trojúhelník 1A3. Dále předpokládáme, že dojde k přerozdělení majetku od domácnosti B k domácnosti A v rozsahu úsečky AD. Celkový výnos z realizace investičních příležitostí domácnosti A se pak zvýší o obsah lichoběžníku ABCD, zatímco celkový výnos z realizace investičních příležitostí domácnosti B se sníží o obsah trojúhelníku ADC. **Pokles čistého výnosu bohatší domácnosti je více než kompenzován přírůstkem čistého výnosu chudší domácnosti.** Obsah trojúhelníku ACB tedy představuje „ztrátu mrtvé váhy“ způsobenou majetkovou nerovností. Povšimněme si, že tento závěr je platný i přesto, že úsečka 13 je delší než úsečka 02 (tj. domácnost B má k dispozici výnosnější investiční příležitosti).

4. 4. Shrnutí čtvrtého oddílu

Ve čtvrtém oddíle jsme si ukázali, že tradovaný „velký trade-off“ mezi efektivitou a rovností je třeba na základě teoretické i empirické⁵⁸ evidence poněkud poopravit. Přeceňování negativního vlivu přerozdělování na motivaci k práci bylo v minulosti důsledkem chybných předpokladů o trhu práce. Podceňování pozitivních přínosů přerozdělování k efektivitě bylo zase důsledkem podcenění významu produktivní spotřeby. Dnešní mainstreamoví ekonomové, působící v tradici teorií endogenního růstu, docházejí k závěru, že vyšší míra rovnosti vede i k vyšší efektivitě (srov. Alesina & Roderick 1992, 1994; Perotti 1996; Garrison & Lee 1992; Persson & Tabellini 1992, 1994; Corry & Glyn 1994; Pressman 2005). Tato zjištění samozřejmě nelze extrapolovat donekonečna. Po dosažení určité míry přerozdělování dojde k tomu, že budou vyčerpány všechny politiky, které mohly vést k vyšší rovnosti a zároveň k vyšší efektivitě. Každé další zvýšení míry rovnosti pak bude mít za následek pokles efektivity. Tvar křivky ilustrující vztah mezi mírou přerozdělování a efektivitou tak zůstává obdobný jako v naší interpretaci Okuna (graf č. 9). Při zohlednění našich výhrad vůči Okunově koncepci však dochází k posunu vrcholu a bodů A a B směrem od počátku (graf č. 12).

⁵⁸ Příznačná je bezradnost diplomanta, který na závěr své práce zasvěcené regresní analýze učebnicové poučky o „velkém trade-off“ mezi rovností a efektivitou konstatuje: „Přestože ekonomická teorie říká, že vyššího růstu budou dosahovat ekonomiky s vyšší nerovností, nebo lépe, že existuje trade-off mezi efektivitou a rovností, data tuto skutečnost nepotvrzují.“ (Zámečník 2001, s. 73). Ekonomové, natož „ekonomická teorie“, nic takového neříkají. Co říkají ideologové s ekonomickým vzděláním a opisovači učebnic ze třetí či čtvrté ruky, to je věc jiná. I empirické rozbory svědčí o tom, že zvýšení míry přerozdělování vede v zemích s relativně vyšší příjmovou nerovností nejen ke snížení této nerovnosti, ale i k zrychlení ekonomického růstu (a toto zjištění neplatí pouze pro rozvojové země, ale i pro členské země OECD – viz Sonedda 2003). Podle businessmanů ze Světového ekonomického fóra je již několik let po sobě nejvíce konkurenceschopnou zemí světa Finsko, a v první desítku se spolehlivě umísťují i zbývající skandinávské země (Švédsko, Dánsko, Island, Norsko), vyznačující se relativně vysokou mírou přerozdělování a příjmové rovnosti.

Již ve druhém a třetím oddíle bylo často shledáno, že nejpřesvědčivější výhrady proti přerozdělování mají povahu *efektivnostní* obhajoby nerovnosti. Souhlasíme, že pro to existuje dobrý důvod – efektivita je skutečně „úzkým profilem“ přerozdělování. Jinak řečeno, při zvyšování míry přerozdělování dříve či později dospějeme do bodu, kdy jakékoliv další zvýšení míry přerozdělování přivodí pokles efektivity (bod A v grafu č. 12). Zároveň ale platí, že některé míry přerozdělování vyšší než A povedou zároveň ke zvýšení míry spravedlnosti rozdělování, celkového užitku i celkového rozsahu empirických svobod, nebo alespoň některého z těchto kritérií. Naše analýza tedy vede k závěru, že přestože můžou být žádoucí a legitimní i míry přerozdělování vyšší než A, žádná míra přerozdělování nižší než A žádoucí a legitimní být nemůže. Bod A tedy představuje *minimální přípustnou míru vertikálního přerozdělování*.

Graf 12: Vztah mezi rovností a efektivitou při zohlednění v textu uvedených výhrad k Okunově koncepci. Bod A představuje minimální přípustnou míru vertikálního přerozdělování.

5. Argumentace z hlediska svobody

5.1. Existují důvody osobní preference vynuceného přerozdělování před charitou?

"Já jsem někde čet," pravil Syka, "u nějakého filosofa nebo co, že co na krádeži nejvíc vadí, není ani tak ztráta toho majetku jako taková jako urážka od toho zloděje. Že tě jako nerespektuje, že ti to bere, jako bys vůbec neexistoval, jako by to prostě našel. Neúcta k osobnosti okradeného že je to."

"No, něco by na tom být mohlo, protože kolikrát kdybys tu věc ztratil nebo někdo rozbil nebo kdyby tě vo ni ten zloděj poprosil, třeba bys mu ji i s lehkým srdcem dal, ale že ti ji ukrad, to je jako taková surová rána, jako kdyby tě někdo, s prominutím, kopnul do kulek..."

(Jan Křesadlo: Zuzana a dva starci, s.55)

Položme si nejprve otázku, zda existuje nějaký důvod, proč by jedinec preferující určitou míru příjmové rovnosti dal přednost tomu, aby bylo této míry rovnosti dosaženo státním donucením spíše než dobrovolnou charitativní aktivitou. Samozřejmě, pokud je někdo v situaci příjemce přerozdělování, bude nejspíše preferovat nárokové přerozdělování realizované prostřednictvím státu před nejistotou a ponížením charity. Nám jde však o to, zda a z jakých důvodů mohou mít takovouto preferenci i plátcí přerozdělování. Jinak řečeno, jde nám o to, zda existují racionální důvody, proč by mohl jedinec *svobodně* preferovat donucení před dobrovolností, i když se toto donucení týká mj. i jeho samého. V mnoha oblastech je takováto preference všeobecně uznávána – většina lidí preferuje všeobecné donucování k dodržování pravidel silničního provozu před neexistencí takového donucování. To je dáno tím, že v oblastech ošetřených dopravními předpisy se každý může dostat do situace poškozeného s velice podobnou mírou pravděpodobnosti. V případě přerozdělování je tomu ovšem jinak; každý může s poměrně vysokou mírou pravděpodobnosti předpokládat, zda bude v budoucnu spíše příjemcem nebo plátcem přerozdělování (vodítkem pro takový předpoklad není pouze aktuální tržní příjem nebo dosažené vzdělání, ale i ekonomický, kulturní a sociální kapitál rodiny, na jehož základě lze odhadnout budoucí nerovnostní rentu potomka). Objevují se proto argumenty, že jedinci, kteří jsou příjemci přerozdělování (a lze předpokládat, že jimi zůstanou i do budoucna), by měli být z rozhodování o míře přerozdělování vyloučeni (opatřeními jako je majetkový census, volební daň apod.). Ti, kdo takto argumentují, většinou předpokládají, že odbourání všeobecného volebního práva by znamenalo i odbourání státem vynuceného vertikálního přerozdělování. Vynucené vertikální přerozdělování pak interpretují jako důsledek demokratické tyranie většiny „neschopných“, vykořisťující menšinu „schopných“.

Přesto však existují relevantní důvody, proč někdo může raději „odvádět z donucení“ než „odvádět dobrovolně“, s cílem dosažení jím preferované míry příjmové rovnosti⁵⁹:

1. Dobrovolná charita jednotlivci nezaručuje, že v případě, kdyby se on sám nebo jeho potomci dostali do situace, že by sami potřebovali finanční pomoc jiných, byli by tito ochotni jim pomoc poskytnout. Tudíž v režimu dobrovolné charity je racionální vytvářet větší objem rezerv pro případ nepřízně osudu, než jak je tomu za jinak stejných podmínek v režimu garantovaného přerozdělování.
2. Navíc platí, že pokud se jednatel v určitém postavení rozhodne odvádět významnou část svého příjmu na charitu, zatímco jeho vrstevníci tak nečiní, je proti nim relativně znevýhodněn v možnostech okázalé i produktivní spotřeby, což vede ke snížení jeho společenského statutu. Zároveň tím ztrácí schopnost zajistit vlastním potomkům relativně lepší startovní podmínky. Dejme tomu, že by někdo považoval za správné odvádět na přerozdělování třetinu svého příjmu v případě, kdy by věděl, že všichni příslušníci jeho společenské vrstvy učiní totéž. Tuto jistotu mu skýtá pouze státem vynucovaná redistribuce prostřednictvím progresivního zdanění. Bez státního donucení potřebnou jistotu postrádá. Lépe řečeno - může si být jist, že ostatní takovou částku neobětují. Sám pak bude ochoten přispět na charitu mnohem méně než třetinou příjmů. Zatímco zavedením nuceného přerozdělování si jedince preferující vyšší míru příjmové rovnosti pohoršuje pouze absolutně (toto zhoršení je však kompenzováno jeho preferencí větší rovnosti), v případě dobrovolné charity ve stejné výši si pohoršuje nejen absolutně, ale i relativně; navíc je výsledný efekt v podobě snížení míry nerovnosti nižší. Z hlediska bohatého jedince preferujícího vyšší míru rovnosti má tedy charita vyšší subjektivní náklady a menší pozitivní efekt než přerozdělování zajišťované státním donucením.
3. Někdo též může preferovat státem vynucené přerozdělování před charitou s ohledem na pocity příjemců přerozdělování i na pocity své vlastní. Z hlediska příjemců přerozdělování je lepší, pokud jim na přerozdělování vzniká právní nárok, než aby byli odkázáni na nejistotu dobrodiní dárců, které by jim snad ještě museli oplácet vděkem. Charita je navíc často spjata s žebrotou (nebo přinejmenším doprošováním se), která je sama o sobě považována za negativní jev.⁶⁰

⁵⁹ Uvedené argumenty lze chápat též jako polemiku s Nozickovým (1974, s. 265-8) názorem, že *jediným* důvodem státem vynuceného vertikálního přerozdělování (když odhlédneme od přerozdělování za účelem odčinění minulých křivd) je donutit lidi odvádět více, než kolik by si přáli odvádět dobrovolně.

⁶⁰ Je zajímavé, že v negativním názoru na charitu se shodují autoři jinak tak rozdílní, jakými byli Jeremy Bentham, Oskar Wilde a Friedrich Nietzsche: „Často jsme ujišťováni, že chudí jsou za dobročinnost vděční. Někteří bezpochyby jsou, ale ti nejlepší mezi nimi nejsou vděční nikdy. Jsou nevďeční, nespokojení, neposlušní a

4. Další argument, opírající se problematiku externalit a „černých pasažérů“, můžeme v plném znění ocitovat od Milтона Friedmana (1993, s. 165): „Lze argumentovat, že soukromá dobročinnost je nepostačující, protože z ní mají prospěch jiní lidé než ti, kteří dary poskytují – opět jde o efekt sousedství. Pohled na chudobu mi nedělá dobře. Z jejího zmírnění mám užitek, ale tento užitek mám stejně bez ohledu na to, zda platím za zmírnění chudoby sám nebo někdo jiný. Užitek z dobročinnosti jiných lidí přechází tudíž částečně i na mě. Jinak řečeno, všichni z nás mohou být ochotni k zmírnění chudoby přispět za předpokladu, že tak učiní ostatní. Pokud tuto jistotu mít nebudeme, může se stát, že nemusíme být ochotní přispět stejnou částkou.“

Hypoteticky je tedy možné, že i kdyby byli příjemci přerozdělování vyloučeni z politického rozhodovacího procesu, vedlo by kolektivní politické rozhodnutí k zavedení vynuceného přerozdělování. Význam tohoto argumentu však není možné přeceňovat, neboť v případě vyloučení příjemců přerozdělování z politického procesu by při nezměněných preferencích jednotlivců s nejvyšší pravděpodobností došlo k poklesu míry vertikálního přerozdělování. Ovšem

vzpourní. A to zcela právem. Dobročinnost vnímají jako směšně nepřiměřený způsob částečného odškodnění nebo jako sentimentální podporu, provázenou obvykle nějakým nemístným pokusem ze strany sentimentalistů tyranizovat jejich soukromý život. Proč by měli být vděční za drobky ze stolu bohatého? Měli by být za něj usazení a pomalu si to uvědomují.“ (Wilde 1997, s.10) „Neboť že jsem trpícího viděl trpěti, za to jsem se styděl ve jménu jeho studu; a když jsem mu pomohl, tu jsem tvrdě ublížil jeho hrdosti. Veliké závazky nevnukají vděčnost, nýbrž pomstychtivost; a neupadne-li malé dobrodíní v zapomenutí, stane se z něho ještě hladavý červ. „Buďte zdrženliví v přijímání! Vyznamenávejte tím, že přijímáte!“ – tak radím těm, kdož nemají, co by rozdávali. Já však jsem ten, jenž obdarovává: daruji rád, přítel přátelům. Cizí však a chudí nechť si sami z mého stromu utrhnou plod: to je zahanbí méně. Žebráci měli by však nadobro býti odstraněni! Věřu, je k zlosti jim dávat, k zlosti jim nedávat.“ (Nietzsche 1892, s. 78-9) Bentham též doporučoval, aby byla žebrota zakázána, neboť se domníval (aniž by byl pochopitelně schopen provést jakoukoliv explicitní kalkulaci), že „bolest sympatie“ (ve Smithově smyslu) nebo znechucení způsobené těm, kteří jsou svědky žebroty, není kompenzováno užitek, kterou přináší příjem z žebroty žebřákům. Dodejme ještě, že stejné výhrady jako proti charitě lze vznést i proti stávajícímu přerozdělování realizovanému formou sociálních dávek, při jejichž udělování se státní úředníci ze zákona dopouští čmuchání po domácnostech ponižovaných příjemců. To je další důvod, proč by mohlo být žádoucí nahradit stávající systém sociálních dávek koncepty jako je univerzální základní příjem. K tomu viz spor o koncepci univerzálního základního příjmu, nedávno proběhlý na stránkách Filosofického časopisu:

Nejprve argumentace oponenta univerzálního příjmu: „Vyrovnávání rozdílů v příjmech lze totiž konkrétně uskutečňovat jedině prostřednictvím instituce jejich centrálního rozdělování, resp. přidělování a kontroly jejich průběhu. Tím se ale realizace takto pojaté občanské svobody stává jednosměrně závislou na řídicím administrativním centru, a tedy v principu nesvobodným stavem a jednáním. ... Takto získaná a realizovaná občanská svoboda je tudíž „svobodou“ řízenou – pod dohledem ji distribuujícího úřadu. Zamýšlený vyšší stupeň svobody se tak zvrací ve svůj opak. Proto se domnívám, že systém sociálních sítí, zaručujících nezbytné minimum v případech nezaviněné nouze, je k lidské svobodě a důstojnosti mnohem ohleduplnější než plošné narovnávající projekty typu univerzálního základního příjmu.“ (Bednář 2005, s. 636)

A příhodná odpověď: „... u základního příjmu odpadá svévole ze strany orgánů sociální správy při zjišťování, zda žadatel o podmíněné dávky splnil podmínky k jejich vyplacení. Pokud jde o obavu o důstojnost příjemců sociálních dávek, právě nutnost prokazovat oprávněnost k jejich pobírání jde proti ní. Naopak při vyplacení základního příjmu už pouze fakt jeho univerzálnosti nikoho nestigmatizuje. Domníváme se, že je zřejmé, že žadatel v rámci podmíněného systému je mnohem více vystaven závislosti na, slovy kolegy Bednáře, instituci centrálního rozdělování, než je tomu při základním příjmu. Zároveň je nepřesné popsat vztah mezi státem a příjemcem základního příjmu jako „závislost“ – občan má na tuto platbu nárok a stát je ze zákona povinen ji vyplatit.“ (Hrubec & Brabec 2005, s. 639)

skutečnost, že již dnes je míra vertikálního přerozdělování velice nízká⁶¹, svědčí o tom, že demokracie je pouze formální. Reálný politický vliv jedinců s podprůměrnými příjmy je nesrovnatelně nižší než jaké je jejich početní zastoupení ve společnosti.

5. 2. Vede přerozdělování k omezování nebo rozšiřování svobody?

Na závěr nám zbývá přesunout se zcela na pole politické filosofie a vypořádat se s argumentací proti přerozdělování vedenou z pozic „hájení svobody“. Východiskem tohoto přístupu je koncepce *vlastnictví sebe sama* jako základní a nezadatelné podmínky lidského života. Jakékoliv vynucené přerozdělování je pak nahlíženo jako iniciace násilí proti jednotlivci a jako takové nežádoucí. Veškeré finanční či naturální transfery od bohatých domácností k chudším se mají dle názoru autorů hájících tuto pozici odehrávat na bázi dobrovolné charity. Pokud někdo preferuje menší či větší míru rovnosti, nic mu nebrání v tom, aby příslušnou část svého příjmu poskytl na charitativní účely, které sám uzná za vhodné. Dle tohoto přístupu neexistuje žádná společensky optimální míra přerozdělování, kterou by bylo možné určit nezávisle na osobním stanovisku a dobrovolné volbě konkrétních jedinců, kteří se rozhodnou část svého tržního příjmu věnovat jiným. V předchozí podkapitole jsme si však ukázali, že i kdyby byli z politického procesu vyloučeni příjemci přerozdělování, mohl by kolektivní rozhodovací proces vyústit v zavedení nuceného přerozdělování. V této podkapitole zkoumáme otázku, jaký je dopad vynuceného přerozdělování na rozsah svobody.

V jádru liberálního odporu proti přerozdělování nalézáme argument, že nedostatek peněz neznamená nedostatek svobody, ale pouze nedostatek prostředků pro její realizaci. Chudák není méně svobodný než boháč, může si dělat co se mu zamane, pokud to není výslovně zakázáno – pouze mu schází prostředky pro to, aby své úmysly realizoval. Tato argumentace vychází z pojetí Isaiaha Berlina (1999, s. 62): „Je důležité rozlišovat mezi svobodou a podmínkami jejího uplatňování. Je-li někdo příliš chudý, nevzdělaný nebo slabý, aby využil svých základních práv, pak svobody, které mu tato práva zaručují, pro něj nic neznamenají, ale nemění se v pouhé nic.“

Argumentaci pravicových liberálů lze pak shrnout následujícím způsobem:

1. Svobodě brání vnější zásahy (v terminologii pravicových libertariánů iniciace násilí), avšak nedostatek prostředků nikoli.

⁶¹ Jak ostatně konstatoval Okun: “the tolerance of the masses for economic inequality is puzzling“ (Okun 1975, s. 33).

2. Nemít dostatek peněz neznamena trpět vnějšími zásahy, nýbrž nedostatkem prostředků.
3. Tudíž chudoba (nedostatek peněz) neznamena nedostatek svobody.
4. Hlavním úkolem vlády je ochrana svobody.
5. Tudíž odstraňování chudoby nepatří mezi hlavní úkoly vlády.

I když uznáme platnost tvrzení 1 a 4, pokud by se nám podařilo vyvrátit platnost výroku 2, bude tím vyvrácen i dílčí závěr 3 a z něj vyplývající konečný závěr 5.

Přesvědčivou argumentaci vyvracející právě výrok č. 2 podal G. A. Cohen:

„Pokud *A* vlastní *M* a *B* nikoliv, pak *A* může *M* využívat bez vnějších zásahů, zatímco pokud se *M* pokusí využívat *B*, stane se ve standardním případě terčem vnějšího zásahu. *V mnoha situacích – zvláště pokud A nabídne M k pronájmu či prodeji – ovšem peníze slouží k odstranění těchto vnějších zásahů. Peníze proto přinášejí svobodu, a ne pouze schopnost svobody využívat*, a to i v případě, kdy svobodu ztotožníme s absencí vnějších zásahů. ... Dejme tomu, že tělesně zdravá žena nemá dostatek prostředků k tomu, aby navštívila svou sestru v Glasgow. Nedokáže z výdělku naspořit částku potřebnou ke koupi jízdenky. Pokud tedy nasedne na vlak, nemá prostředky k tomu, aby zabránila následnému vnějšímu zásahu průvodčího. ... Je plně schopna nastoupit do metra a přejít nástupiště, aby se dostala k vlaku. Avšak jiní lidé ji fyzicky zabrání nástupiště přejít anebo jí z vlaku fyzicky vysadí. ... Postrádat peníze tedy nepochybně znamená být vystaven vnějším zásahům.“ (Cohen 2000, s. 98)

Cohen konstatuje, že i když se zabýváme pouze tím pojetím svobody, které sám Berlin označil jako negativní (svoboda od donucení), znamená nedostatek peněz nedostatek svobody. A i kdybychom chápali negativně vymezenou svobodu jako svobodu pouze od vládních zásahů, platnost našeho závěru by tím nebyla narušena – „... v právní společnosti mi může kdokoliv ... zabránit v cestě pouze tehdy, pokud je stát nakloněn takový krok podporovat. Kontrast mezi dveřmi, které uzavírá vláda, a dveřmi, které uzavírají druzí lidé, tedy nelze relevantně uplatnit.“ (Cohen 2000, s. 99)

Peníze lze tedy pojímat jakou poukázku umožňující jedinci realizovat určitý soubor aktivit bez hrozby vnějšího zásahu směřujícího k znemožnění dané aktivity. Určité množství peněz tak svému vlastníkovi umožňuje realizovat určitý soubor svobod, přičemž menší množství peněz představuje menší soubor svobod. Pokud někdo žije v chudobě, je značná část jeho života determinována nutností a donucením. Obhajoba přerozdělování je tak obhajobou

rovnějšího rozdělení svobod; přerozdělování příjmů je zároveň i přerozdělováním svobod. To však neznamená, že přerozdělování svobod je hrou s nulovým součtem. Někteří autoři argumentují tak, že základnější svobody (jejichž realizace umožňuje elementární přežití a lidskou důstojnost) jsou důležitější, než svobody méně základní (spojené např. s okázalou spotřebou), a že by tedy mělo být preferováno přerozdělování umožňující realizovat něčí důležitější svobodu na úkor méně důležité svobody někoho jiného. Takováto argumentace je však povýtce ryze normativní. V pozitivním gardu lze argumentovat tak, že rovnější rozdělování fixního produktu rozšiřuje celkový rozsah empirických svobod. Stejně jako jsme ve 2. kapitole uvažovali větší užitek z peněžní jednotky u chudých než u bohatých, v souvislosti se svobodami můžeme uvažovat o něčem podobném, ovšem v jiném gardu. Při růstu důchodu totiž neklesá užitek z nových svobod, rostou ale náklady na jejich realizaci. První svobody, které musí mít člověk možnost realizovat pro pouhé zachování své fyzické existence, jsou svobody pít a jíst. Po uspokojení základních životních potřeb přichází uspokojování méně naléhavých potřeb v čím dál nákladnějším provedení. Soubor „svobod cestovat“ jedince s majetkem 1 mil. USD je velice široký, neboť zahrnuje možnosti cestovat na kterékoliv místo na světě. Mezní rozšíření tohoto souboru svobod cestovat o jedinou jednotku je však velice nákladné. Zatímco soubor svobod cestovat na nespočet míst na světě pořídíme pod milión USD, rozšíření tohoto souboru o svobodu navštívit několik málo vesmírných stanic na oběžné dráze Země vyjde na dalších dvacet milionů (tolik zaplatil první vesmírný turista za 10-denní výlet na vesmírnou stanici Sojuz). Při tom však není možné říci, že by užitek spojený s realizací svobody vyrazit na kosmický výlet byl nutně nižší než užitek spojený s realizací svobody vyjet na exotickou dovolenou. Naopak, užitek kosmického výletu bude pravděpodobně velice vysoký už kvůli exkluzivitě takového podniku. Nesrovnatelně vyšší jsou však také jeho náklady. Zatímco při růstu příjmu klesá jeho mezní užitek, při růstu souboru disponibilních svobod rostou jejich mezní náklady. Pokud odhlédneme od ztráty efektivity vyplývající z přerozdělování i od případných individuálních handicapů, pak platí, že celkový rozsah disponibilních svobod všech jednotlivců je největší v případě rovného rozdělení svobod.

Pokud ale zohledníme individuální handicap, pak rovné rozdělení disponibilních svobod přestane implikovat rovné rozdělení příjmů. Někteří jednotlivci mohou být znevýhodněni takovým způsobem, že realizace některých svobod je pro ně mnohem finančně náročnější než pro ostatní. Pokud někdo nemůže chodit, vyžaduje možnost realizace svobody opustit vlastní byt bezbariérový přístup, zatímco ostatním stačí pro realizaci stejné svobody obyčejné schody. Preference rovného rozdělování disponibilních svobod tedy implikuje nerovné

rozdělování prostředků (částečně) kompenzující znevýhodnění některých jedinců oproti ostatním. Proto se optika analyzující přerozdělování prostřednictvím konceptu maximalizace svobody zdá být vhodnější než optika maximalizace užitku. Z hlediska maximalizace užitku totiž platí, že handicapovaní jedinci mají dostat méně prostředků, než jedinci, kteří žádným handicapem netrpí. Tento důsledek byl utilitarismu často vyčítán, neboť jeho teoretická společenská etika se tak dostává do rozporu s praktickou etikou rodiny, v jejímž rámci je zvykem věnovat větší péči a více prostředků dětem, které jsou znevýhodněny.

5.3. Shrnutí pátého oddílu

V pátém oddíle jsme si ukázali, že existence státem vynuceného přerozdělování není nutně podmíněna existencí všeobecného volebního práva. I plátcí přerozdělování totiž mohou preferovat vynucené přerozdělování před charitou. Zároveň jsme si ukázali, že přerozdělování nevede k omezování svobody, ale naopak k jejímu rozšiřování.

6. Závěr

V předložené práci jsem se zabýval vývojem názorů formujících postoj k otázce legitimacy a optimální míry vertikálního přerozdělování. Jedná se o téma navýsost politické: o téma, jehož řešení je nutným východiskem pro posouzení veškerých reforem v oblasti veřejných financí. Zároveň se jedná o téma úzce související s otázkou legitimacy kapitalismu a státu jako takových.

Závěrem mojí práce budiž konstatování, že jistá, poměrně vysoká míra státem vynuceného vertikálního přerozdělování je ve stávající společnosti (tj. za předpokladu existence státu, soukromého vlastnictví výrobních prostředků, atd.) legitimní ze všech relevantních hledisek - z hlediska spravedlnosti, užitku, svobody i efektivity. Definujme tuto míru přerozdělování jako *minimální přípustnou míru vertikálního přerozdělování (MPMVP)*. Po překročení *MPMVP*, nebo při volbě suboptimálních politik přerozdělování, se jednotlivá hlediska, ze kterých přerozdělování posuzujeme, mohou dostávat do konfliktu. Posouzení, jakou míru efektivity je vhodné po překročení *MPMVP* ještě obětovat pro zvýšení míry spravedlnosti rozdělování, *pravděpodobného* celkového užitku nebo celkového rozsahu disponibilních svobod, závisí na osobních preferencích každého jednotlivce a mělo by tedy být výsledkem demokratického politického procesu.

V současnosti jsme svědky snah o snížení míry vertikálního přerozdělování privatizací systémů starobního a zdravotního zabezpečení, snižováním transferů domácnostem s nízkými příjmy a snižováním progresivity daňové soustavy. Tyto snahy postrádají jakékoliv oprávnění, neboť stávající míry vertikálního přerozdělování jsou tak nízké, že zdaleka ještě nedosahují úrovně *MPMVP*. Na realizaci naznačených reforem by prodělala drtivá většina populace. Za jediný důvod, proč se je někde daří prosadit, lze tedy považovat silný politický, mediální a ideologický vliv subjektů, které z těchto reforem profitují, výrazně neúměrný jejich početnímu zastoupení ve společnosti. Argumentace uvedená v této práci vede k závěru, že systémy starobního, sociálního a zdravotního zabezpečení nemají být primárně chápány jako systémy *individuálního pojištění*, nýbrž jako systémy vynucující vertikální přerozdělování⁶². Důsledky tohoto zjištění jsou zřejmé, když si uvědomíme, že mnohá navrhovaná opatření (zastropování výše odvodů z příjmů do systémů sociálního a zdravotního zabezpečení, zavádění individuálních účtů, „zvyšování zásluhovosti“, zavedení možnosti „vyvázat se“ z plateb „pojistného“ zřeknutím se nároku na „pojistné plnění“ atp.), jsou motivována snahou o posílení principů *individuálního pojištění* v rámci reformovaných systémů.

Přestože tato práce vede k závěru, že je žádoucí prosazování politik zvyšujících míru vertikálního přerozdělování, nevyjadřuji se tím k otázce, jaký je žádoucí vývoj složené daňové kvóty, ze které je hrazeno nejen vertikální, nýbrž i horizontální přerozdělování, jehož legitimitou se zde nezabývám. Je docela dobře možné, aby míra vertikálního přerozdělování výrazně vzrostla a složená daňová kvóta se při tom snížila i při relativně menším poklesu míry horizontálního přerozdělování. To je dáno skutečností, že vertikální přerozdělování v současnosti představuje výrazně menší podíl veřejných rozpočtů, než přerozdělování horizontální. Závěry této práce je proto třeba vnímat v kontextu omezujícím se pouze na problematiku *vertikálního* přerozdělování.

⁶² V případě zdravotnictví sice dominuje prvek *horizontálního* přerozdělování „podle oficiálně uznaných potřeb“, lze jej však subsumovat pod koncept maximalizace svobody.

Literatura

- Alesina, A. & Roderik, D. 1992: "Distribution, Political Conflict, and Economic Growth: A Simple Theory and Some Evidence," in: Cukierman, Hercowitz & Leiderman (eds.): *Political Economy, Growth, and Business Cycles*. Cambridge: MIT Press, s. 23-50
- Alsenina, A., Roderik, D. 1994: „Distributive policies and economic growth“, in *Quarterly Journal of Economics* 109, s. 465–490.
- Beccaria, C. de 1764 [1856]: *Traité des délits et des peines*
- Bednář, M. 2005: „Kritické stanovisko k požadavku zavést univerzální základní příjem“, in *Filosofický časopis* 4/2005, s. 635-6
- Bentham, J. 1781 [2000]: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener: Batoche Books
- Bentham, J. 1802 [1843]: *The Works of Jeremy Bentham*. Edinburgh
- Bentham, J. 1824: *The Book of Fallacies*. London: Hunt
- Berlin, I. 1999: *Čtyři eseje o svobodě*. Prostor
- Bhaduri, A.; Robinson, J. 1980: „Accumulation and exploitation: an analysis in the tradition of Marx, Sraffa and Kalecki“, in *Cambridge Journal of Economics*, s. 103-115
- Böhm-Bawerk, E. 1991: *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*. Praha: Academia
- Clark, J. B. 1890: "The Ethics of Land Tenure", in *International Journal of Ethics* No. 1, October 1890, s. 62-97.
- Clark, J. B. 1899 [1965]: *The distribution of Wealth. A theory of wages, interest and profit*. New York: A. M. Kelley,
- Cohen, A. J., Harcourt, G. C. 2003: „Whatever Happened to the Cambridge Capital Theory Controversies?“ in *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 17, No. 1, s. 199-214
- Cohen, G. A. 2000: „Svoboda a peníze“, in *Filosofický časopis* 1/2000, s. 89-120
- Cory, D. & Glyn, A. 1994: "The Macroeconomics of Equality, Stability, and Growth", in A. Glyn & D. Miliband (eds.): *Paying for Inequality*. London: Rivers Oran, s. 205-16.
- Cockshott, P. W., Cottrell, A. 1997: „Information and Economics: A Critique of Hayek“, in *Research in Political Economy*, Vol. 16, pp. 177–202
- ČSSD 2005: *Základní (dlouhodobý) program ČSSD*,
http://www.cssd.cz/vismo/dokumenty2.asp?u=422010&id_org=422010&id=506314&p1=10190&p2=&p3=
- Danziger, S., Haveman, R., Plotnick, R. 1981: „How Income Transfer Programs Affect Work, Savings and the Income Distribution: A Critical Review“, in *Journal of Economic Literature* 19(3), s. 976-7
- Dickinson, H. D. 1924: „Institutional Revenue“, in *Economica*, No. 11

- Duménil, G., Lévy, D. 2004a: *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Duménil, G., Lévy, D. 2004b: „Neoliberal Income Trends: Wealth, Class and Ownership in the USA“, in *New Left Review* 30, s. 105-33
- Edgeworth, F. Y. 1881 [1967]: *Mathematical Psychics. An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences*. New York: A. M. Kelley
- Edgeworth, F. Y. 1897: „The pure theory of taxation“, in *The Economic Journal*, Vol. 7, No. 28, s. 550-571
- Farrelly, C. 2004: *An Introduction to Contemporary Political Theory*. London: Sage
- Feder, K. 2003: „Clark: apostle of two-factor economics“, in *The American Journal of Economics and Sociology*
- Friedman, M. 1993: *Kapitalismus a svoboda*. Praha: Liberální institut
- Gaffney, M. , Harrison, F. 1994: *The Corruption of Economics*. London: Shephard-Walwyn [Kniha vychází z článku „Neo-classical Economics as a Strategem against Henry Georgie“, <http://homepage.ntlworld.com/janusg/coe/!index.htm>]
- Garrison, C. & Lee, F.Y. (1992) “Taxation, Aggregate Activity and Growth”, in *Economic Inquiry*, No. 20, s. 172-76
- George, H. 1880: *Progress and Poverty*.
- Giddens, A. 2001: *Třetí cesta. Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta
- Gočev, P. 2002: „Spor o ekonomickou kalkulaci“, in *Marathon* č. 40 a 41 (4 a 5/2002), <http://www.valencik.cz/marathon/doc/mar0204.doc>
- Gočev, P. 2005: „Epistemologické problémy neoklasické ekonomie“, in *E-LOGOS*, <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/miscellany/gocev105.pdf>
- Gould, S. J. 1997: *Jak neměřit člověka. Pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. Nakladatelství Lidové noviny
- Harrod, 1938: „Scope and Method in Economics“, in *Economic Journal*. September
- Hayek, F. A. 1991: „Principy liberálního společenského řádu“, *Bulletin Občanského institutu* č. 3, srpen 1991, <http://www.ikhb.cz/page.php?show=liberalismus&id=5>
- Hayek, F. A. 1994: *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Academia
- Heckman, J.J. 1993: “What Has Been Learned about Labour Supply in the Past Twenty Years?” *American Economic Review*, Vol. 83, No. 2, May, s. 116-121.
- Hobson, J. A. 1922: *Work and Wealth*. New York: Macmillan
- Holman, R. (a kol.) 1999: *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck
- Hoppe, H.-H. 2002: „Demokracie: Bůh, který selhal“, in *Terra Libera*, květen 2002

- Hrubec, M., Brabec, M. 2005: „Nedorozumění v diskusi o univerzálním základním příjmu“, in *Filosofický časopis* 4/2005, s. 637-9
- Jevons, W. S. 1871 [1965]: *The theory of Political Economy*. New York: Augustus M. Kelley, reprint 5. edice
- Kalecki, M. 1943 [1971]: „Political Aspects of full Employment," in *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*. Cambridge University Press 1971, s. 139-41.
- Katrňák, T. 2004: *Odsouzení k manuální práci*. Praha: Sociologické nakladatelství
- Keynes, J. M. 1963: *Oecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha, ČSAV
- Killingsworth, M. 1983: *Labour Supply*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lerner, A. 1944: *The Economics of Control*. New York: Macmillan
- Loužek, M. 2004: „Sociální stát je břemeno demokracie“, in *Newsletter CEPu*, 11/2004
- Mach, P. 1997: „Demokracie a přerozdělování“, in *Pravý úhel* 9. 5. 1997, <http://www.petrmach.cz/cze/prispevek.php?ID=178>
- Mach, P. 2006: „Jedenácté přikázání“, in *Laissez Faire*, květen 2006, <http://petrmach.cz/cze/prispevek.php?ID=308>
- Machlup, F. 1955: "Reply to Professor Takata", in *Osaka Economic Papers*
- Mandeville, B. de; 1714 [1924]: *The Fable of the Bees: Or, Private Vices, Publick Benefits*, Volume I; Oxford University Press
- Marshall, A. 1890 [1920]: *Principles of Economics*. London: Macmillan (první vydání)
- Marx, K. 1950: *Bída filosofie*. Praha: Svoboda
- Marx, K. 1953: *Kapitál, díl první*. Praha: SNPL
- Mises, L. 1951: *Socialism*. New York: Yale University Press
- Mises, L. 1962: *The Free and Prosperous Commonwealth*. Irvington-on-Hudson: Foundation for Economic Education
- Mongin, P. 2002: „Is there progress in normative economics?“ in Boehm, S., Gehrke, Ch., Kurz, H. D., Sturn, R. (eds): *Is There Progress in Economics?* Edward Elgar
- Nietzsche, F. 1892 [1995]: *Tak pravil Zarathustra*. Praha: Votobia
- Nozick, R. 1974 [1991]: *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Blackwell
- O'Neill, J. 1989: „Markets, Socialism, and Information: A Reformulation of a Marxian Objection to the Market“, in Paul, Miller, Paul, Greenberg (eds.): *Socialism*. Oxford & Cambridge, MA: Basil Blackwell
- Okun, A. M. 1975: *Equality and Efficiency. The Big Tradeoff*. Washington: The Brookings Institution
- Okun, A. M. 1983: „Equal Rights but Unequal Incomes“, in Pechman J. (ed.) *Economics for policymaking: selected essays of Arthur M. Okun*. Cambridge, MA: The MIT Press

- Osberg, L. 1995: „The Equity/Efficiency Trade-off in Retrospect“, in *Canadian Business Economics*
- Pareto, V. 1906 [1971]: *Manual of political economy*, New York: A. M. Kelley [překlad francouzské edice z r. 1926]
- Pencavel, J. (1986) “Labour Supply of Men: A Survey”, in O. Ashenfelter and R. Layard (eds.) *Handbook of Labour Economics*, Vol. 1. Amsterdam: North Holland
- Perotti, R., 1996. „Growth, income distribution, and democracy: what the data say.“ in *Journal of Economic Growth*, No. 1, s. 149–187.
- Persson, T., Tabellini, G. 1992: “Growth, Distribution, and Politics,” in A. Cukierman, Z. Hercowitz and L. Leiderman (eds.) *Political Economy, Growth, and Business Cycles*, Cambridge: MIT Press, s. 3-22
- Persson, T., Tabellini, G., 1994: „Is inequality harmful for growth?“ in *American Economic Review* 84, s. 600–621.
- Pigou, A. C. 1920 [1938]: *Economics of Welfare*, 4. vydání. London: Macmillan
- Pollin, R. 2003: *Countours of Descent*. London: Verso
- Pressman S. 2005: „Income guarantees and the equity-efficiency trade-off“, in *The Journal of Socio-Economics*, No. 34, s. 83-100
- Rawls, J. 1963: "Constitutional Liberty and the Concept of Justice", in Friedrich, Chapman, (eds.): *Nomos, VI: Justice*. New York
- Robbins, L. 1938: „Interpersonal Comparisons of Utility: A Comment“, in *The Economic Journal*, s. 635-691
- Robbins, L. 1932 [1945]: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: MacMillan and Co.
- Robinson, J. 1956: *The Accumulation of Capital*. Palgrave
- Roemer, J. E. 1989: „A Public Ownership Resolution of the Tragedy of the Commons“, in Paul, Miller, Paul, Greenberg (eds.): *Socialism*. Oxford & Cambridge, MA: Basil Blackwell
- Rothbard, M. 1970 [1977]: *Power and Market: Government and the Economy*. Kansas: Sheed Andrews and Mcmeel
- Rothbard, M. 1998: *The Ethics of Liberty*. New York: New York University Press
- Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. 1995: *Ekonomie*. Praha: Svoboda
- Schneider, O 2005: „Příliš demokracie škodí ekonomice“, in Lidové noviny 14. 5. 2005, http://www.cerge.cuni.cz/news/in_the_media/data/Schneider%20LN%2014-5-2005.pdf
- Sen, A. K. 1973: *On economic inequality*. Oxford: Clarendon Press
- Shaw, G. B. 1928: *The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism*. Garden City, NY: Garden City Publishing Co.
- Sidgwick, H. 1874 [1963]: *The Methods of Ethics. Seventh Edition*. London: Macmillan

- Sidgwick, H. 1891: *The Elements of Politics*. London
- Simons, H. C. 1938: *Personal Income Taxation*. University of Chicago Press
- Smith, A. 1776 [2001]: *Bohatství národů*. Praha: Liberální institut
- Sonedda, D. 2003: „Income Redistribution and Growth in 15 OECD Countries“, working paper, <http://www.eco.unipmn.it/eventi/mercato lavoro/sonedda.pdf>
- Stromberg, J. 1995: „English Enclosures and Soviet Collectivization: Two Instances of an Anti-Peasant Mode of Development,“ in *The Agorist Quarterly*, No. 1, <http://praxeology.net/SEK3-AQ-3.htm>
- Široký, J. 2003: *Daňové teorie s praktickou aplikací*. Praha: C. H. Beck
- Task Force on Inequality and American Democracy 2004: *American Democracy in an Age of Rising Inequality*. American Political Science Association
- Thompson, E. P. 1963 [1978]: *The Making of the English Working Class*. Penguin Books
- Tullock, G. 1997: *Economics of Income Redistribution*, Kluwer Academic Publishers
- Wakefield, E. G. 1833: *England and America. A comparison of the social and political state of both nations*, sv. I. Londýn
- Wilde, O. 1891 [1997]: *Lidská duše za socialismu*. Brno: Zvláštní vydání
- World Commission on the Social Dimension of Globalization 2004: *A fair Globalization: Creating Opportunities for All*. Geneva: International Labour Office
- Zámečník, P. 2001: *Efektivita versus rovnost*, diplomová práce. Institut ekonomických studií FSV UK